

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI**

**©Kütüphaneler ve Yayınlar
Genel Müdürlüğü**

Eser Adı: Gülbün-i Hânân

Müellifi: Halim Girây

Hazırlayan: İbrahim Gültekin

Yayın Yılı: 2019

ISBN: 978-975-17-4337-4

Ana Yayın Numarası: 3644

Kültür Eserleri Dizisi- 615

Adres: Emek Mahallesi, Wilhelm Thomsen Caddesi

N0:4 06490 Çankaya/ANKARA

Telefon: +90 312 470 80 00

Faks: +90 312 470 54 71

e-posta: yaphaz@ktb.gov.tr

www.ktb.gov.tr

<http://ekitap.ktb.gov.tr>

HALÎM GİRÂY

**GÜLBÜN-İ HÂNÂN
(KIRIM TARİHİ)**

Hazırlayan

İbrahim GÜLTEKİN

Ankara

2019

Kısaltmalar

- AKM : Atatürk Kültür Merkezi
bk. : Bakınız
C : Cilt
Çev. : Çeviren
H : Hicri
Hzl. : Hazırlayan
KB : Kültür Bakanlığı
M : Miladi
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
Nu : Numara
ö. : Ölümü
vr. : Varak
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Hanlık Dönemi Kırım Türk Edebiyatı

Kırım Türkleri yazılı edebiyatlarını meydana getirmeden evvel örflerini, âdetlerini, millî karakter ve özelliklerini; sosyal ve siyasî durumlarını yırlar, takmalar, çınlar, maniler, atasözleri, tapmacalar, latifeler, efsane ve destanlarla nesilden nesile günümüze kadar aktarmışlardır.

“Çora-batır, Koplandı-batır, Eseybatır, Edige, Er-tagın gibi epik destanlarla halk içinden çıkan kahramanların doğruluk ve adalet için zulme karşı verdikleri mücadeleler anlatılmaktadır.”¹

X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın başında Deşt-i Kıpçak bölgesinde yerleşen Kıpçak kabileleri, bu dönemde İslamiyeti kabul ederler. Bu şekilde bu bölge ile İslam dünyası arasında medenî ve edebî alışveriş meydana gelir. Halkın arasında bu etkileşim çerçevesinde dinî hikâyeye ve kıssalar yaygınlaşır. “*Yusuf ve Züleyha*”yı, “*Leyla ve Mecnun*”u, “*Seyyid Battal*”ı, “*Ahmediye*”yi, “*Muhammediye*”yi, “*Kesik Baş*”ı, Yunus Emre’nin ilahilerini bilmeyen Kırım köylüsü yok gibidir. *Daha sonra bunlara Köroğlu, Aşık Garib, Aşık Kerem destanları ile Ahmet Akay ve Nasreddin Hoca gibi yeni örnekler de katılmıştır. XIII. asırda Mahmut Kasım’ın yazdığı Yusuf ve Züleyha mesnevisi ile XIV. asırda Ebubekir isimli bir düşünür ve âlimin yazdığı Kalendername isimli eser, yazılı edebiyat ürünlerindedir.*”²

Kırım Türkleri’nin dili, Kıpçak Türkçesinin bir koludur. Bununla birlikte yarımadanın güney bölgesinde Oğuz Türkçesinin etkisi çok fazla görülür. Ayrıca Mengli Giray ile birlikte Osmanlı’nın nüfûzuna giren Kırım Hanlığı’nda İstanbul’un kültürel tesiri de kendisini göstermeye başlar ve bundan sonra edebî eserler de Osmanlı Türkçesinin etkisi altına yazılmaya başlanır. Bu şekilde Kırım edebiyatı, Kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki kolda gelişim gösterir.

Zühal Yüksel, çeşitli sınıflandırmaları da dikkate alarak Kırım Türk edebiyatını altı dönemde ele almaktadır:³

1. Hanlık Dönemi, 2. Rus İstilas Dönemi, 3. “Tercüman” Dönemi, 4. 1905-1917 Dönemi, 5. 1917-1944 Dönemi, 6. 1944’ten Günümüze Kadar Olan Dönem.

Bu altı dönem Kırım edebiyatının, edebiyat tarihi açısından sınıflandırılmış şeklidir. Her biri kendi içinde Kırım Tarihi ile yakından ilgili olan bu dönemler Kırım

¹ Zühal Yüksel (1992). “Kırım Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3 Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 684.

² Zühal Yüksel (1992). “Kırım Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3 Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 685.

³ Zühal Yüksel (1992). “Kırım Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3 Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 685.

edebiyatının dünden bugüne oluşum çizgisini göstermesi açısından önemlidir. Ancak burada ele alınan konu çerçevesinde bu dönemlerin hepsi üzerinde durulmayacak yalnızca Hanlık dönemi ile ilgili olarak açıklama yapmakla yetinilecektir.

1.1. Hanlık Dönemi Kırım Türk Edebiyatı

Osmanlı dönemi Türk edebiyatı denilince akla Klasik Türk Edebiyatı veya başka bir ifadeyle Divan Edebiyatı ve o edebiyatı oluşturan çağlarüstü zirve şairler –Necatî (ö. 1509), Hayalî (ö. 1557), Bakî (ö. 1600), Şeyh Galib (ö. 1799), Nedim (ö. 1730) ve diğerleri- gelmektedir. Osmanlı Devleti kurulduğundan itibaren siyasi üstünlüğünü büyük devlet olmanın bilinci ile hareket ederek her alana şamil kılmıştır. Bilim ve sanat, bu alanların en önünde yer almaktadır. Denilebilir ki devletin büyüklüğünün mihenk taşı sanata ve sanatçıya verilen kıymet oluşturmuştur. İşte bu sebeptir ki bugün Osmanlıdan bize muazzam bir kültür mirası kalmıştır. Meselenin bir diğer yönü, Osmanlı sultanları sadece sanata önem vermekle kalmamışlar neredeyse tamamına yakın bir bölümü edebiyatla, şiirle ve de diğer sanat kollarıyla çok yakından ilgilenmişler ve bu alanlarda çok kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. *"Gerçekten Osmanlı padişah, hatta hanedan mensuplarının neredeyse tamamı yakınının bizzat şiirle meşgul olması, dünya tarihinde eşine kolay rastlanmayacak bir tablo karşımıza çıkarmaktadır. Hem doğu hem de batı dünyasında sadece şiirle değil, başka güzel sanatlarla da meşgul olmuş sultan ya da krallara rastlanmaktadır. Ama bunun bütün bir hanedana yayılmış dünyadaki tek örneği Osmanlı hanedan mensuplarıdır."*⁴ Bu büyük sultanlardan sadece bir tanesini örnek olarak verecek olursak; kitapların Muhteşem Süleyman olarak tarihe geçirdiği Kanuni Sultan Süleyman, sadece güzel şiirler kaleme almakla kalmamış ayrıca klasik şiirin en hacimli divanını meydana getirmiştir. Bu konuda kendisiyle ilgili çok net bilgiler verecek olursak; *"Muhibbî divanında toplam 2799 gazel bulunmaktadır. Bu şiirlerin toplamı 15935 beyite ulaşmaktadır. Oysa kendisinden sonra en çok gazel ihtiva eden örnek olan Zâtî divanında yer alan gazel sayısı 1825'tir."*⁵

Osmanlı Devletinde hanedan mensuplarının bilim ve sanatla bu derece ilgili olmalarının sebebini yine Mustafa İsen şu cümlelerle izah etmektedir: *"Kuşkusuz Osmanlı Hanedan mensuplarının başta şiir olmak üzere bilim ve sanatla iç içe olmalarının bazı sebepleri vardı. Onların bu özelliklerini öncelikle yetişme tarzlarıyla izah etmek gerekecektir. Özellikle devletin kendini toparladığı tarihlerden itibaren gelecekte, sorumluluk sahibi olacak kişilerin eğitimine büyük özen gösterilirdi. Dört yaşından itibaren özel hocalar nezaretinde eğitilen şehzadeler, ilk derse Kur'an'la başlardı. Kur'an, Hadis ve diğer dini ilimleri, en seçkin hocalardan okuyarak bilgi sahibi oluyorlardı. Şehzadeler, Türkçeden başka Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, Rumca, Sırpça hatta Çağatay Türkçesi gibi dil ve lehçelerden birkaçını da öğrenmek zorunda idi. Tarih, coğrafya, harp sanatı, Astroloji, Matematik, Mantık, Kimya gibi pozitif ilimleri de okuyan şehzadeler, tasavvuf, müzik, avcılık, atıcılık, güreş vb. sportif faaliyetleri de*

⁴ Mustafa İsen ve A. Fuat Bilkan (1997). "Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Şair Osmanlı Hanedan Mensupları". *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yay. 36.

⁵ Mustafa İsen ve A. F. Bilkan (1997). "Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Şair Osmanlı Hanedan Mensupları". *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yay. 46.

başarıyla icra ediyorlardı."⁶ Doğrusu böyle bir kültür atmosferinde yetişen bir insanın da bilimle sanatla ilgili olmaması herhalde düşünülemez.

Osmanlı hanedan mensuplarının bu şiiriyet yönleri ve sanatçı taraflarından ziyade asıl önemli olan, sanatçı ve bilim adamlarına gereken değeri fazlasıyla göstermeleri ve bu yönleriyle gerçekte örnek bir devlet adamı olmalarıdır. Yoksa bugün, ne Mimar Sinan'dan ve onun ölmez eserlerinden bahsedip övünebilir; ne Bakî'nin şiirlerindeki ihtişamdan söz edebilir ve ne de Dede Efendi'nin deha ürünü bestelerinden dem vurulabilirdi. Kısacası Osmanlı sultanları yalnız şiir yazmakla kalmadılar; Türk şiir bayrağını zirvelerde dalgalandıracak çok kıymetli sanatçılar yetişmesine vesile oldular. Bugün, XX. yüzyıla damgasını vurmuş ve geleneğin beslediği birçok Türk şairinden söz edebiliyorsa bunun zeminini XV. XVI. XVII. ve diğer yüzyıllardan sanatçıya meşale tutan Osmanlı kültür coğrafyasında ve özelde Divan şairinde aramak gerekir. İşte Osmanlı Devleti'nin kültür ortamında böyle bir yoğunluk vardı. Dolayısıyla bilimsel ve güzel sanatlara yönelik çalışmalara özel bir önem veriliyordu. Osmanlı Devleti'nin küçük bir benzeri konumunda bulunan Kırım Hanlığı ise Mengli Giray ile birlikte Osmanlı'nın siyasî hamiliği altına girmişti. Bu dönemden itibaren Osmanlı'nın kültürel ağırlığı kendisini hissettirmeye başlamıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki bu bölge kültürel alt yapısını daha önce tamamlamıştır.

Kırım Hanlığı, öncesinde Altın Orda'ya bağlı müstakil bir eyalet konumunda idi. Altın Orda'nın zayıflaması ile birlikte Kırım Hanlığı da bölgesinde bağımsızlığını ilan etti. Altın Orda Devleti'nin merkezi konumunda bulunan Saray şehri ise bilhassa devleti yöneten hanların Müslüman olmalarıyla birlikte İslam kültür ve bilim sahasının önemli bir alanını teşkil etmiştir ve burada birçok İslami eser meydana getirilmiştir. Sonuçta Kırım Hanlığı altyapısı hazır bir kültür ortamı üzerinde kurulmuştur. Bu altyapı üzerine bir bina teşkil etmek ise daha çok Kırım hanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak klasik anlamda Kırım Türk edebiyatı Osmanlı kültür atmosferinin bu bölgeye tesiri ile oluşmaya başlayacaktır. Meselenin bir diğer önemli tarafı bu kültür ortamının daha çok hanların üzerinde yoğunlaşıyor olmasıdır. Kırım hanı Mengli Giray'ın Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'da bulunması, Saadet Giray ile birlikte "rehin olgusu" diye adlandırılan Kırım'a han olabilecek Girayların İstanbul'da belli bir müddet kalmaları bu kişilerin İstanbul'un kültür havasından bir şekilde etkilenmelerine ve şiirle, güzel sanatlarla meşgul olmalarına vesile olmuştur. İstanbul'da kalan Giraylar kendi ülkelerine döndüklerinde de bu geleneği devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla bugün hanlık dönemi Kırım edebiyatı denildiğinde aşağıda da ayrıntılı olarak açıklayacağı üzere daha çok Giray şairlerden bahsedilmiş olmaktadır. Ancak hanların şiirle uğraşması, sınırlı sayıda da olsa Kırım'da önemli şairlerin yetişmesinde etkili olmuştur. Bu şairlerin birçoğunun da İstanbul'un kültürel ortamının havasını teneffüs ettiklerini kaynaklardan öğreniyoruz.⁷ Diğer taraftan Kırım, bilhassa son dönemlerine doğru birçok defalar Rus işgali ile karşı karşıya gelmiştir. Ruslar bu işgaller sırasında Kırım'daki kıymetli eserleri tahrip etmekten geri durmamışlardır. Hatta Ruslar, Bahçesaray'ı işgal ettiklerinde Saadet Giray'ın

⁶ Mustafa İsen ve A. F. Bilkan (1997). "Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Şair Osmanlı Hanedan Mensupları". *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yay. 33-34.

⁷ Konuyla ilgili olarak bk. Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik (2000). *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Bahçesaray’da meydana getirdiği muazzam kütüphaneyi yakmışlar ve buradaki eserlerin tamamen zâyi olmasına neden olmuşlardır. Her ne ise ortada bir gerçek var ki, o da Kırım Hanlığı döneminde daha çok han şairlerden ve onların eserlerinden söz etmek durumundayız. Bunun sebepleri ise kısaca şu şekilde açıklanabilir: Niçin Osmanlı’da hem sultan şairler ve hem de şiirin sultanları mevcut iken Kırım Hanlığı’nda böyle bir durumdan pek söz edemiyoruz? Doğrusu bu sorunun belki de en net cevabı Osmanlı sultanlarının yetişme şartları ile Kırım hanlarının yetişme şartlarında aranabilir. Söz edilen şartlar çerçevesinde yetişen, gelişip büyüyen bir kişi, hayata bakışı çok boyutlu ve derinlikli olarak yönetimin başına geçecektir. Kırım hanlarının yetişme şartlarını ise yine *Gülbün-i Hânân*’dan anlatalım:

*“İstidrad: Tatar hanları küçüklüğünde Çerkes kabilesi nezdinde gayet sade, bedeviyete yakın bir hayat geçirdiklerinden saraylarında debdebe, ihtişam bulunmazdı. Ahaliye gelince: Anlar da hanlarına pek ziyade muti’, maişetlerini gâret ü yagma ile tedarik eden ve ilim, sanata layıkıyla ragbet göstermeyen adamlardı. Tatarlar adeta bir cemiyet-i tayyare halinde yaşarlardı...”*⁸ Yine *Gülbün-i Hânân*’ın *İbretnüma-yı Devlet* isimli kitaptan alınan bir bölümünde bu mesele şu şekilde izah edilmektedir: *“Kırım hanlarından birinin çocuğu doğunca hemen Çerkes kabileleri kâmilen bir culda toplanır ve kabile büyüklerinin münasib gördüğü bir kadını o çocuğun süd analığına seçerlerdi. Sonra aralarından birkaç yüz atlı Kırım’a gederek üç gün misafir olurlardı. Bu necib misafirler gelirken bütün levazımâtını yanlarında getirdiklerinden kendi yemekleriyle hem kendilerine han ve dairesi halkına mükemmel bir ziyafet çekerlerdi. Sonra içlerinden biri elçi olarak hanın huzuruna gider maksadlarını anlatırdı. Bu eski bir adet olduğundan hana “tebaiyyete mecbur olduğunu” söyler ve çocuğu anasından ayırarak süd anasına teslim ederlerdi.*

*Çerkesler bu çocukları kendi evladlarından ziyade dikkatle, hiçbir eziyet vermeden serbest serbest büyütürlerdi. Çocuk yedi yaşına gelince ata binmegi, kaçub kovmagı, harbi, darbi, ameli bir suretde talim ederlerdi. On beş yaşına geldi mi silahlarla, güzel güzel esvablarla gayet mükemmel bir ata bindirüb merasim-i mahsusâ ile pederine teslim eder ve bahşişlerini alub dönerlerdi.”*⁹

Şimdi bu iki yetiştirilme tarzını karşılaştıracak olursak, sanırım bazı sonuçlara daha sağlıklı bir şekilde varabiliriz. Tabii bizim meseleye bakış açımız objektif incelemeler neticesinde olmaktadır. Bunun ötesinde Mengli Giray’la birlikte Kırım Hanları ya şair veya şair tabiatlı ya da ilim ve edebiyatla ilgili olanları koruyucu konumunda karşımıza çıkmaktalar. Kırım hanlarının Çerkes kabilelerinin yanında yetiştirilmeleri dışında özel bir tedris terbiyesinden geçmiş olmaları da muhakkaktır.

İstanbul’a ilk gelen ve burada iki sene kalan Mengli Giray’ın İstanbul kültür edebiyat ve çevresinden etkilenmemesi mümkün değildir. Öyle ki kendisi, ilim ve sanatçıların hamisi olan ve İstanbul’u zamanında bir kültür merkezi haline getiren Fatih Sultan Mehmed devrinde İstanbul’da bulunmuştur. Mengli Giray’dan sonra gelen hanlar veya hanedan mensupları ise bir şekilde İstanbul’da bulunmuşlar ve buradaki sanat çevreleriyle kendilerine sunulan imkânlar çerçevesinde yakın temas halinde olmuşlar ve onların meclislerine, sohbet halkalarına katılma imkânı elde edebilmişlerdir. Hatta bu

⁸ Bk. Metin kısmı.

⁹ Bk. Metin kısmı.

Giraylardan bazıları, kendi memleketlerine döndüklerinde Osmanlı devlet adamlarından gördükleri gibi ilim ve sanat erbabını korumuş ve onları desteklemişlerdir. Bunlardan belki de en önemlisi kendisi de büyük bir şair olan Bora Gazi Giray Han'dır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar bizi şu şekilde bir sonuca götürmektedir:

1. Kırım'da hanlık döneminde, temeli önceden atılmış kültür ve bilim ortamı oluşturulmuştur.

2. Kırım hanları, hanlık dönemi edebiyatının en önemli şairleridir. Örnek olarak Kırım hanlarından Bora Gazi Giray, Osmanlı topraklarında kendisinden sonra yetişen birçok şairi etkilemiş bir büyük şairdir.

3. Hanlık dönemi edebiyatı Osmanlı kültür ve edebiyatı tesirinde gelişme göstermiştir.

4. Giray hanların Saadet Giray ile birlikte Osmanlı Devleti idaresinde bir müddet rehin olarak kalmaları, hanların yetiştirilmelerinde Osmanlı sultanlarının da etkisi olduğunu göstermektedir.

5. İstanbul'da belli bir müddet yetişen Giray hanlar, İstanbul'un kültürel ortamını Kırım'a götürmüşler ancak bu çok dar bir alanda kendini gösterebilmiştir.

6. Kefe'nin Osmanlı'nın eyaleti olması, Kırım'la olan kültürel alışverişi daha da yakın hale getirmiştir. (Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman Kefe'de valilik görevinde bulunmuştur.)

7. Kırım'ın üzerinde İstanbul'un tesiri sadece Giraylar ile sınırlı kalmamıştır. Aslında Kırımlı olan şair ve ilim adamlarının bir şekilde İstanbul ile yakından ilgili olduğunu ve buranın kültür dokusundan uzak olmadıklarını söyleyebiliriz.

8. Başlangıçta Osmanlı edebiyat kültürünün tesirinde kalan Kırım edebiyatı verdiği güzel örneklerle İstanbul'da yetişen şairleri etkilemiş ve bu şekilde karşılıklı bir etkileşimin oluşması sağlanmıştır.

9. Bütün bunlardan şu sonuç çıkmaktadır ki; Hanlık dönemi Kırım Türk edebiyatı İstanbul'da oluşan klasik Türk edebiyatının ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir.

10. Ayrıca bilim ve sanata oldukça önem veren Osmanlı Devleti sadece İstanbul'da değil Kırım'da da bir kültür merkezi oluşturmuştur veya böyle bir oluşumda önemli tesiri olmuştur.

Sonuç olarak şu düşünceye varabiliriz ki Kırım'da hanlık döneminde bir edebiyat ortamının oluşması ve klasik tarzda eserler veren şairlerin olması biraz Osmanlı Devleti'nin nüfuzu ile ilgilidir.

Hacı Giray'ın oğlu Mengli Giray ile birlikte Kırım Hanlığı, Mengli Giray'ın kendi isteğiyle Osmanlı devletine bağlanmıştır. İşte bundan sonra Kırım sahasında İstanbul'un kültürel tesiri gittikçe artan bir şekilde devam etmiştir. Bu minvalde edebî eserler de Osmanlı Türkçesi yolunu takip etti.

Hanlık döneminde şiir yazan sanat erbabı içinde yoğunluğu, daha evvel de belirttiğimiz gibi hanedan mensupları oluşturmaktadır. Hanedan mensupları içinde de ilk şiirle meşgul olan Mengli Giray Handır. Yine XV. yüzyıl edipleri arasında önemli bir yere sahip olan Hüseyin Kefevî İstanbul medreselerinde talim görmüş âlim ve fâzıl bir zattır. Bursalı Mehmet Tahir'in *Kırım Müellifleri* isimli eserinde kendisi hakkında uzunca bilgi verilmiş olup ona ait bir beyit de kitaba alınmıştır. Beyit:

*Mezâk ehli lebün yâd itse tûtî kandi vasf eyler
'Acebdür hâl-i âlem bilmeyen söyler bilen söyler*

Bir başka beyit:

*Gözüm pür-sîm iken ağlar gönül bî-sîm iken ağlar
Acebdür hâl-i âlem olan ağlar olmayan ağlar¹⁰*

XVI. asırda da yine hânedân mensuplarından Bora Gazi Giray şiir yazan hanların en meşhurlarındandır. Öyle ki şiirleri elden ele dilden dile dolaşıp ayrıca birçok şair tarafından şiirlerine nazire yazılmıştır. Bora Gazi Giray, sadece şiir yazmakla kalmamış ayrıca mûsikî ile de yakından ilgilenmiş ve bu alanda da çeşitli bestelere imza atmıştır. Yine XVI. yüzyıl önemli ediplerinden birisi Rammayıl Hoca'dır. XVII. yüzyıl Kırım sahasının şairleri arasında şu isimler ön plana çıkmaktadır: Âşık Ömer, Mustafa Cevherî, Leyla Bikeç, Âşık Arif, Can Muhammed ve Edib Efendi. Rus generali Potemkin'in Kırım'da gerçekleştirdiği katliamlar yanında Kırım sahasının kültür birikimi olan muazzam kütüphaneyi yok etmesi Kırım Türk kültürüne yaptığı en büyük kötülüktür. Çünkü bu çirkin ve kirli eylem koca bir kültür coğrafyasına ait birçok ilmî ve edebî eserin zâyi olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı da yukarıda ismi zikredilen şairlerin eserlerinin tamamı bugün elde mevcut değildir.

Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*'da Mengli Giray'ın oğlu Saadet Giray'ın çok okuduğunu; ayrıca zengin bir kütüphaneye sahip olduğunu, hatta Ali Şîr Nevaî'nin Hamsesi'nin bu kitaplar arasında yer aldığını ve kendisinin de şiirler yazdığını belirtmiştir. Ancak bu şiirler bugün elimizde mevcut değildir.

"Osmanlı'nın Keefe valisi olan Abdullah Rıdvan Paşa-zade, Tevarih-i Deşt-i Kıpçak adlı eserinde, İstanbul'da rehine olarak kalan Kırım Hanı Sahib Giray Han'ın Sultan Selim'e Kıpçak Türkçesi ile şiirler söylediğini, ayrıca Osmanlı Türkçesi ile şiir yazdığını anlatmıştır.

¹⁰ Mehmet Çavuşoğlu (1981).*Dîvanlar Arasında*. Ankara: Umran Yay.

Giray hanedânından I. Devlet Giray Han'ın da şair olduğunu ve şiirler yazdığını Kırım tarihçileri kaydediyorlar."¹¹

Selamet Giray Han'ın oğlu Bahâdır Giray Han da Osmanlı Türkçesi ile şiirler yazmış ve bir divan meydana getirmiştir. Yine, şiirlerinde Arif veya Kâmilî mahlasını kullanan IV. Mehmed Giray da hece vezniyle güzel ilahîler kaleme almıştır. Osmanlı Türkçesiyle şiirler yazan bir başka Giray, II. Mengli Giray Han'dır.

“Diğer klasik şairler arasında Nüzhet Ef. (ö.1887), Şerif Ef. (Salim Tezkiresinde bir gazeli kayıtlıdır.), Lütfi (ö. 1698), Ebubekir Rifat Ef. (ö. 1830'dan sonra. Divan'ı, Münşeât ve Divan-ı Rifat Ef. Adıyla bs. 1838), Fazıl Mehmed Paşa (ö. 1883), Ziver Ef. (ö. 1829), Abdullah Ramiz Paşa (ö. 1811.Divançe'si bs. 1847), Kefevi Mehmed Şefik Dede (ö. 1671), Bekâyî-i Kefevi (ö. 1592) sayılmaktadır. Bunlara 17. asırda yaşamış *Sefernâme* sahibi Can Muhammed ile Kefe Destanı yazarı İsmetî de ilave edilmelidir.”¹² Tabii burada bahsedilen şairlerden bir kısmı, Kırım'ın Rusya tarafından işgali döneminde yaşamışlardır.

Osmanlı Türkçesi, Hanlık dönemi Kırım edebiyatında Girayların dışında şiir kaleme alan şairlerin dilinde de açıkça görülür ki tesirini göstermiştir. “*Kırım Hanlığı'nda, İstanbul'dan Kefe'ye, sonra da Bahçesaray'a gelen Osmanlı memur ve tacirleriyle binlerce yeniçerinin bulunması; seferlerde Osmanlı ordusuyla Kırım ordusunun uzun zaman bir arada kalması ve mücadeleye muzafferiyeti birlikte yaşamaları Kırım dili, edebiyatı ve sanatı üzerinde Osmanlıların çok etkili olmasına sebep olmuştur.*”¹³

¹¹ Zühal Yüksel (1992). “Kırım Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 686.

¹² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1982). C.5. İstanbul: Dergâh Yay.320.

¹³ Zühal Yüksel (1992). “Kırım Türk Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 686.

1.2. Şiir Yazan Giray Hanlar ve Şiirlerinden Örnekler

Hanlık Dönemi Kırım Edebiyatını oluşturan şairlerin çoğu hanedan mensuplarıdır. Mengli Giray'dan başlamak üzere hanedan mensubu hanların birçoğu - Osmanlıda olduğu gibi- ya şiir yazmışlar ya da şiir ve sanatla yakından ilgili olmuşlardır. Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*'da bütün Giray Hanların hayat macerasını anlatmaktadır. Bu bölümde bilhassa şiir yazan veya şiirle yakından ilgili olan hanedan mensupları hakkında bilgi verilip onların şiirlerinden örnekler sunulacaktır.

I. Mengli Giray Han

Mengli Giray, Hacı Giray'ın oğludur. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Babasının vefatından sonra Cenevizliler ve Şirin Beyi Eminek Mirza'nın yardımıyla ve diğer kabile reislerinin desteğiyle 1469'da Kırım Hanı oldu. Üç ay kadar hanlık makamında kaldıktan sonra kardeşleri ve amca-zadeleri ile meydana gelen kavgalar dolayısıyla hanlıktan bir müddet çekilmek zorunda kaldı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Kabile beylerinin yardımıyla tekrar Kırım tahtına geçti. Kazan Hanı Seyit Ahmet Hanın 1476'da Kırım'ı işgal etmesi ile Mengli Giray Çıfıt Kale'ye sığındı. Bu esnada Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'in girişimiyle Seyit Ahmet Han, Kırım'ı terk etmek zorunda bırakıldı ve Mengli Giray İstanbul'a götürülüp Kırım Hanlığına da tekrar Nur Devlet getirildi. Ancak bir müddet sonra Şirin Beyi Eminek ve diğer kabile beyleri Osmanlı padişahına başvurarak Nur Devlet'ten şikâyetçi olup, Kırım tahtına tekrar Mengli Giray'ın han olarak geçmesini sağladılar. 1478'de üçüncü kez Kırım hanı olan Mengli Giray aralıksız 1514 yılına kadar hanlık makamında kaldı.

Mengli Giray dönemi ile Kırım Hanlığı siyasî bağlamda Osmanlı Devletine bağlanmıştır ve artık bundan sonra Osmanlı Devletinin kaderi ile Kırım'ın kaderi birleşmiş; İ. Gaspıralı'nın ifadesiyle bu iki devlet "dilde, fikirde, işde birlik" minvali üzere hareket etmeye başlamışlardır. Tabii bu durum her iki devletin de menfaatleri doğrultusunda neticeler vermiştir.¹⁴ Hatta feodal bir devlet yapısına dayalı Kırım Hanlığının merkezîyetçi ve güçlü Osmanlı devletinin himayesine girmesi üç yüz yıldan fazla bir süre ayakta kalmasına vesile olmuştur.

Ayrıca kalgaylık makamı da Mengli Giray'ın, oğlu Mehmed Giray'ı, çıktığı seferler esnasında vekâleten yerine bırakması sonucunda ortaya çıkmış ve bu dönem ile birlikte hanlık teşkilatında yerini almıştır.

Mengli Giray, kültür ve sanat alanında da güzel işler yapmış; Kırım'da çeşitli eserler yaptırmış ve kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Kırım hanlarının içinde ilk şiirle meşgul olan han unvanını almıştır. *Gülbün-i Hânân*'da verilen bilgilere göre Eski

¹⁴ Bu konuda bk. Muzaffer Ürekli (1989).). *Hanlığın Teşekkülü ve Hacı Giray Han -Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.17-18.

Kırım demekle meşhur olan Salkat isimli yerde ve daha birçok yerde camiler ve medreseler tesis etmiştir.¹⁵

Mengli Giray ayrıca, Eski Kırım'dan sonra hanlığın başkenti olarak kabul edilen Bahçesaray'a Han Sarayı ve bundan evvel Zincirli Medrese'yi yaptırmıştır. Mengli Giray, Zincirli Medrese'nin yapımına bilhassa önem vermiş ve hatta inşaatında kendisi de kum taşımıştır. Medrese bittikten sonra ise "İlmin önünde kim olursa olsun eğilmesi gerek" diyerek kapısına zincir gerdirmek suretiyle medreseye girmek isteyen herkesin eğilmesini sağlamıştır. Bu şekilde Mengli Giray, ilme ve kültüre verdiği önemi göstermiş ve ayrıca bu medresede ders verecek müderrislerin ve okuyacak talebenin geçimini sağlamak için dört bin sekiz yüz desiatine* toprak vakfetmiştir.¹⁶ Zincirli Medrese, 1500 yılında Bahçesaray yakınında Salacak denilen mevkide yapılmıştır.¹⁷

Bahçesaray'ın doğusunda bulunan kalgayların tahtgâhı konumundaki Akmesicid'de Kalgay Sultan Sarayı avlusunda Mengli Giray Cami 1508 yılında Mengli Giray Han zamanında yapılmıştır.

Hacı Giray'dan başlamak üzere bütün Kırım hanları gerçekte sanata, edebiyata ve mimariye büyük önem vermişler fakat değişik zamanlarda bilhassa Ruslar tarafından gerçekleştirilen taarruzlar, Kırım'ın bu mimarî ve sanatsal yapısını berhava etmiş ve hatta 1783 yılında gerçekleştirilen Rus işgali sırasında Kırım'daki edebî, bilimsel eserlerin muhafaza edildiği kütüphaneler topyekûn imha edilmiştir. Bundan dolayıdır ki Kırım belki de Osmanlı'dan sonra en önemli kültür merkezi olmasına rağmen düşmanların acımasızlığı ve sanata olan hıyanetleri dolayısıyla bugün Kırım'ın edebî zenginliğinin somut örneklerinden tam olarak bahsedemiyoruz. Ama yine de her şeye rağmen tarihi doku ve kültürel miras belirgin karakterini muhafaza etmektedir.

Mengli Giray, şair yaratılışlı bir kişi idi. Her ne kadar yetiştiği dönemde Osmanlı Devletinin edebî tesirinden pek fazla söz edemeyecek olsak da İslam kültür ve medeniyetinin sanat şemsiyesi Karadeniz'in kuzeyini de içine almaktaydı. Zaten Altın Orda Devleti döneminde başkent Saray tamamıyla bir kültür ve sanat merkezi idi. Mengli Giray'ın babası Hacı Giray, şiirle meşgul olmamış olsa da, âlim, fâzıl ve şair istidatlı kişilere ilgi ve ehemmiyet göstermiştir. Örnek olarak bunlardan Abdullah oğlu Seyit Ahmet Kırımî,¹⁸ Hacı Giray zamanında yaşamış tahsilini Osmanlı Devleti'nde tamamladıktan sonra Kırım'a dönmüş ve Hacı Giray'a danışmanlık görevinde bulunmuş; Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında ilk siyasî ilişkilerin kurulmasında önemli bir misyon yüklenmiştir.

Yine 1399 yılında Gözleve'de doğan ve bir din âlimi olan Atıf Efendi¹⁹ Hacı Giray'ın siyasî müşavirliğini yapmıştır.

¹⁵ Bk. Metin kısmı.

* *Desiatin*, bir ar'dan (100 metre kareden) küçük Rus toprak birimi.

¹⁶ Bk. Metin kısmı; Müstecib Ülküsal (1980). *Kırım Türk Tatarları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 29.

¹⁷ Kırım'daki Türk eserleri ile ilgili olarak bk. Oktay Aslanapa (1979). *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

¹⁸ Bk. Müstecib Ülküsal (1980). *Kırım Türk Tatarları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.123.

¹⁹ Müstecib Ülküsal (1980). *Kırım Türk Tatarları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.123.

E's-Seb'u's-Seyyar'da verilen bilgiye göre Mengli Giray ilim ve edebiyata çok meraklı biri olup her zaman şiirle uğraşmıştır. Kendisine ait sadece birkaç mısra bugün bilinmektedir. *Gülbün-i Hânân*'da geçen Kıpçak Türkçesiyle yazılmış şu beyitler Mengli Giray'a aittir:

*Firâkından benim hâlim sorar bolsan eger cânâ
Könülde nâr, közde âb u dilde âh olur peydâ*

*Senin murg-ı hayâlini içinde asramak için
Bolubdur kirpigim birle kafes bu dîde-i binâ*

*Menim ol Hân-ı Mengliş kim muhannet mülk-i şâhımın
Cihânın mülk ü mâlına gurûrum yok durur aslâ*

1514 yılında vefat eden Mengli Giray, Bahçesaray'da yaptırdığı Zincirli Medrese yanındaki türbesine gömülmüştür.

Saadet Giray

1492 yılında doğan Saadet Giray, Mengli Giray'ın oğludur. 1523-1532 yılları arasında 9 yıl üç ay hanlık yapmıştır. Mehmed Giray'ın ölümü üzerine tahta, bazı kabile beylerinin rızasıyla Mehmed Giray'ın oğlu Gazi Giray geçti. Halkın bir kısmı ile kabile reislerinden bazıları bunu istemediler. Bunun üzerine Şirin Beyi Memiş Mirza meselenin çözümü işini Osmanlı padişahına havale etmenin iyi olacağını düşünerek İstanbul'a bir heyet gönderilmesini tavsiye etti. Heyet gönderildi ve bu müracaat ile birlikte Osmanlı padişahlarının Kırım hanlarının nasb ve azl meselesine yakından etki etmeleri yolu açıldı. Yavuz Sultan Selim Kırım'dan İstanbul'a gelirken yanında getirdiği Saadet Giray*, İstanbul'da bulundurulmuş ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından Karaçi Beylerinin de isteğiyle adına hanlık beratı yazılarak hanlığa getirilmiştir.

Gazi Giray ise henüz yirmi yaşında iken öldürülünce kardeşleri bu katlin müsebbibi olarak Saadet Giray'ı gördüklerinden, hana karşı devamlı kargaşalık çıkardılar ve ona bir türlü huzur vermediler. Bu durum da Rusların Kırım politikası üzerindeki imkân ve hareket alanını genişletiyordu. Saadet Giray, bunlarla başa çıkamayacağını anlayınca tahtı bırakıp İstanbul'a gitti. Bundan faydalanan Ruslar da Kazan'a saldırdılar ve burada birçok katliam gerçekleştirdiler.

* "Saadet Giray'ın Yavuz Sultan Selim döneminde İstanbul'da tutulması ve buradan han olarak gönderilmesi, rehin meselesinin de Yavuz Selim devrinde başladığını göstermektedir. Rehin olgusu, "Kırım hanlarını daima kontrol altında tutmak gayesiyle elde hanlığa namzet bir kişinin bulundurulması idi. Bu münasebetle İstanbul'da bu han-zadeler kendilerine tahsis edilen saray ve köşklere tutuluyor ve yetiştiriliyorlardı. Kırım'da her hangi bir karışıklıkta lüzum hâsıl olduğu zaman eline berat, yanına asker verilerek Kırım'a, han olarak gönderiliyorlardı."

Saadet Giray İstanbul'a gittikten altı yıl sonra 1538 yılında, kırk altı yaşında öldü ve Eyüb Sultan Camii yanındaki türbesine gömüldü.

Kaynaklar, onun okumaya ve bilgi edinmeye çok hevesli ve düşkün olduğunu anlatırlar. Halim Giray, “Gülbün-i Hânân”da onun hakkında şu açıklamayı yapar: “İlm ü marifetde o derece hevesli idi ki kütübhanesinde topladığı muteber kıymetli kitapları sayısız denilecek kadar çok idi. Kendi mühür ve imzasıyla imzalanmış bir cild Mir Ali Şir Nevâyî hamsesi tesadüfen elime geçti. Bu değerli kitab eylevm yanımda saklıdır.”²⁰

Yine Halim Giray, Saadet Giray'ın bazı şiirlerini okumuş olduğunu ve fakat ezberinde olmadığından kitaba almadığını ifade etmektedir.

Gülbün-i Hânân'dan derlediğimiz bilgiler çerçevesinde Saadet Giray'ı şair hanlar arasına almakla birlikte elimizde ona ait bir şiir bulunmamaktadır. Ayrıca meydana getirmiş olduğu kendine ait zengin kütüphane de Rus işgalinin, Rus kıyımının kurbanı olmuş; Ruslar tarafından tamamen imha edilmiştir.

Sahib Giray

1501 tarihinde doğan Sahib Giray, Mengli Giray'ın oğludur. Saadet Giray Hana isyan ederek, halkın rızası ile Kırım tahtına geçen İslam Giray Osmanlı'dan onay alamayınca durumunun sağlam olmadığını anlayıp padişaha bir arıza gönderir ve hanlıktan çekildiğini arz eder. Bu meyanda Kırım'da çıkan kargaşalık, Osmanlı'nın Kırım üzerindeki otoritesinin ve müdahale imkânının güçlenmesine imkân sağlamıştı. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Sahib Giray, padişah tarafından Kırım'a gönderilerek Kırım hanı nasb edildi.

Sahib Giray Han, hanlığa geldikten sonra altı nehir kenarlarında çadırlarda yaşayan göçebe Tatarları ve Nogayları ikamete mecbur kıldı ve onlara bir miktar da toprak verdi. Bundan başka Sultan Süleyman'ın Bogdan seferine bizzat katılarak yararlıklar gösterdi.

Bu kadar başarılı ve sadık bir han olan Sahib Giray, birtakım yanlış anlamalar ve çeşitli entrikalar dolayısıyla hanlıktan azledilip yerine han olarak Devlet Giray nasbedilmiştir.²¹ Hatta bununla da kalınmamış, Osmanlılara unutulmaz hizmetleri dokunan Han, Çerkesler arasında asayiş ve huzuru sağlamaya çalışırken, yalan ve iftiranın kurbanı olmuş ve planlanan suikast sonucunda öldürülmüştür. Daha da vahim olanı kendisiyle birlikte eşleri ve çocukları da öldürülmüş ve mallarına el konmuştur.

Sahib Giray Han Kırım'da cami, medrese, mescit hamam gibi birçok müessese ve saray yaptırmıştır. Aba Deresi kenarında yaptırdığı Görünüş sarayı tam yedi yılda tamamlanmıştır.

²⁰ Bk. Metin kısmı.

²¹ Müstecib Ülküsal (1980). *Kırım Türk Tatarları*. İstanbul: Baha Matbaası. 48.

İlim ve sanata fazlasıyla önem veren Sahib Giray, Salacık'ta Mengli Giray Han Sarayı yakınında Sahib Giray Han Medresesini yaptırmış ve zamanında ilim adamlarını korumuştur.

Abdullah Rıdvan Paşa-zâde *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak* adlı eserinde Kırım hanı Sahib Giray'ın Sultan Selim'e Kıpçak Türkçesi ile şiirler söylediğini ayrıca Osmanlı Türkçesi ile şiirler yazdığını anlatmıştır.

Ölüm tarihi 1551 olan Sahib Giray elli yıl yaşamış, yirmi yıl hanlık yapmış ve Bahçesaray'da Salacık Hacı Giray Han Türbesinde gömülmüştür.

I. Devlet Giray

1510 yılında doğan I. Devlet Giray 1551-1577 yılları arasında hanlık yapmıştır.

I. Devlet Giray Han, Mübarek Giray'ın oğludur. İstanbul'da bulunan Devlet Giray, Sahib Giray'ın öldürülmesi üzerine Padişah'tan hanlık beratı alıp Kırım'a dönmüştür.

Devlet Giray başarılı, cesur, kahraman bir kişiliğe sahipti. Onun dönemi Ruslarla mücadeleyle geçmiş ve hatta ordusuyla Rusya'nın merkezine kadar girmiş ve burayı zabtetmişti. Bundan dolayı Kırım Türk Tatarları kendisine (Taht Algan - Taht Alan) unvanını vermişlerdir.

Kazan ve Astrahan'ı işgal eden Ruslara karşı 1569 yılında Kırım Hanı Devlet Giray Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman ile anlaşarak Volga ve Don nehirlerinin birbirine en yakın olan yerleri arasında bir kanal açıp bu iki nehri birleştirmeyi planladılar. Bu şekilde Kazan ve Astrahan Ruslardan geri alınacak ve onlara karşı ortak bir savaş açılacaktı. Bu ortak plan uygulamaya girildiği halde çeşitli sebepler dolayısıyla neticesiz kalmıştır.

1577 yılında ölen Devlet Giray 27 yıl hanlık yapmıştır. Mezarı Bahçesaray Han Camii'nin kible tarafındadır.

Devlet Giray Gözleve şehrinde bir cami ile birkaç çeşme yaptırmıştır.

Gülbün-i Hânân'da geçen şu beyit kendisine aittir.

*Yakasın çâk eden berg-i gülün
Gülşen içre nâlesidir bülbülün*²²

²² Bk. Metin kısmı.

Saadet Giray

Semin Mehmet Giray'ın oğludur. Saadet Giray, Nûreddin Mirza yanında büyütüldüğü için kendisine Nûreddin Mirza Sultan deniliyordu.

Semin Mehmed Giray han olduktan sonra oğlunu kalgay yapamayınca kalgay yardımcısı durumunda olan Nûreddin Sultan adı altında yeni bir makam ihdas etti. Bu yeni makamı da Osmanlı Devletine kabul ettirdi.²³ Bu şekilde Kırım Hanlığında hanlık, kalgaylık makamından sonra nûreddinlik makamı da oluşmuş oldu.

Semin Mehmed Giray'ın hanlıktan azli ile hanlık görevine İslam Giray getirildi. İslam Giray, göreve geldikten üç ay sonra Semin Mehmed Giray'ı katlettirince, Saadet Giray babasının intikamını almak için İslam Girayla mücadeleye başladı. Bu süreçte tayinsiz olarak iki yıl hanlık görevinde bulundu. Ancak bu arada mücadeleden yenik düşmüş ve kaçmak zorunda kalmıştı.²⁴

Kırk yaşında ölen Saadet Giray babasının kabri yanına gömülmüştür.

Saadet Giray, şair Giraylardan olup şiiirlerinde Nûriddin²⁵ mahlasını kullanmıştır.

Bora Gazi Giray

Gazi Giray, Devlet Giray'ın oğludur. (1554?-1608). Gazi Giray iyi bir tahsil gördü. Askerî alanda da kendini yetiştirdi. Osmanlı-İran harplerinde gösterdiği başarılar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin teveccühünü kazandı. Bir ara Acemlere esir düştü ve Kahkaha zindanında yedi yıl kaldı. Buradan kaçmayı başarıp İstanbul'a gitti. İslam Giray'ın ölümü üzerine Kırım Hanlığı'na getirildi (1588). Ruslarla savaşır onları vergiye bağladı. Yaptığı bu savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı kendisine Bora unvanı verildi. Bir ara üç ay hanlıktan çekilmek zorunda bırakıldı -ki bu devrede kardeşi Fetih Giray, han nasbedildi- ise de tekrar han oldu. Osmanlı ile beraber çeşitli seferlere katıldı. Hanlığı boyunca Osmanlılara sadakâtle bağlı kaldı. Bora Gazi Giray 55 yaşında, 20 yıl hanlık yapmış olarak 1608 yılında vefat etti.

Bora Gazi Giray mert ve kahraman olduğu gibi büyük bir şair idi. Ayrıca mûsikî-şinas ve bestekâr idi. Türkçeden başka Arapça ve Farsçayı çok iyi biliyordu. Peçevî ile yakın dostluğu bulunan Bora Gazi Giray, devrinde ilim adamlarını ve şairleri korumuş, kollamıştır. Zihnî ve Hilmî gibi şairler onun döneminde yetişmiş olup onun maiyetinde bulunmuşlardır.

²³ Bk. Metin kısmı.

²⁴ Bk. Metin kısmı.

²⁵ Yılmaz Öztuna (1989). *Devletler ve Hânedanlar*. C. II. Ankara: KB Yay. 529.

Bora Gazi Giray, Özdemiroğlu Osman Paşa ile İran harplerine katılan tezkireci manzum tarih yazarı, şair ve *Şecaat-nâme* adlı eserin yazarı Asafî²⁶ ile de bu harp esnasında birlikte olmuş ve onunla birçok sergüzeşti paylaşmışlardır.

Gazi Giray, şiirlerinde Han Gazi ve Gazâyî mahlaslarını kullandı. Gazi Giray'ın Arapça, Farsça, Çağatay ve Kırım Lehçelerinde şiirleri vardır. Ancak en güzel şiirlerini Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Şiirlerini müretteb Divan'ında topladı. Bu eser İsmail Hikmet Ertaylan tarafından Gazi Bora Geray, Hayatı ve Eserleri adıyla yayınlanmıştır.

Şairin ayrıca Çağatay Lehçesiyle de karışık *Gül ü Bülbül* isimli bir mesnevisi ve Fuzulî'nin *Beng ü Bâde*'sine benzer tarzda kahve ve şarabın münazarasını konu alan bir manzum risalesi vardır. Kefeli Hüseyin Efendi, Gani-zâde Nadirî, Hoca Saadetdin Efendi, Vaiz Emir Efendi'ye gönderdiği manzum ve mensur mektupları edebî ve tarihî değer taşımaktadır.

İsmail Hikmet Ertaylan, Gazi Giray ile ilgili olarak yaptığı çalışmada Gazi Giray'ın eserleri hakkında şu tasnifi yapar: "Divan ve mesnevî tarzında iki esaslı kısma ayrılması tabii olan bu eserlerde (1) Lirik şiirleri, (2) Hamasî şiirleri, (3) Mizahî ve Hicvî şiirleri (4) Tahkiyevî şiirleri (5) Talimî şiirlerinden mürekkep manzum eserleri ve hususî ve resmî mektuplarından müteşekkil mensur eserleridir."²⁷

Gazi Giray, ayrıca usta bir hattat olup Peçevî'ye talik yazıyı öğretmiştir. Çeşitli musikî aletlerini de ustalıklı kullanabilen Gazi Giray, bestekâr olarak da sanatkârlığını göstermiştir. Peşrev ve saz semâileri ile ünü devamlı olmuş ve eserleri günümüzde de hâlâ çalınmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: 1. *Bayatî Arabân Peşrevi*, 2. *Bayatî-Arabân Saz Semaisi* 3. *Hüzzam Peşrevi* 4. *Hüzzam Saz Semaisi* 5. *Mahûr Peşrevi* vs...²⁸ Musikî mecmualarında kendisinden Tatar adıyla söz edilir.

Gazi Giray, bestekâr Gazi Giray ve şair Gazi Giray olarak Osmanlı kültür coğrafyasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda kendisini sadece Kırım sınırlı tutmak mümkün olmamaktadır. Gazi Giray, kendisinden sonra da birçok şairi etkilemiştir. Onun şiirlerine birçok nazireler yazılmış; bunlardan bugün de dillerden düşmeyen ve aşağıya aldığımız birinci gazeli şairler tarafından defaatle tanzir edilmiştir. Şiirlerini tanzir eden şairlerden Simavlı Hüseyin Bedri Paşa ile Kozanoğlu Cenab Muhiddin²⁹ bu şairlerden sadece ikisidir.

Şiirlerinden örnekler:*

Râyete meyl iderüz kâmet-i dil-cû yerine
Tûga bel bağlamışuz kâkül-i hoş-bû yerine

²⁶ Veli Aras (1977). "Asafî". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Dergâh Yay. 172

²⁷ İsmail Hikmet Ertaylan (1958). *Gazi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi. 31.

²⁸ Taner Kayan (1989). "Gazi Giray Han ve Müzisyenliği Üzerine Selahattin İçli'yle Bir Sohbet". *Emel Dergisi*. (174): 27-28.

²⁹ İsmail Hikmet Ertaylan (1958). *Gazi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi. 38-39

* Gazi Giray'ın şiirleri İ. H. Ertaylan'ın hazırlamış olduğu "*Gazi Giray Han, Hayatı ve Eserleri*" isimli eserden alınmıştır.

*Heves-i tîr u kemân çıkmadı dilden aslâ
Nâvek-i gamze-i dil-sûz ile ebrû yerine*

*Sürerüz tîgumuzun zevk u safâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine*

*Gerden-i tevsen-i zîbâda kotâs-ı dil-bend
Bağladı gönlümüzü zülf ile gîsû yerine*

*Severüz esb-i hüner-mend-i sabâ-reftârı
Bir perî-şekl sanem bir gözü âhû yerine*

*Gönlümüz şâhid-i zibâ-yı cihâda virdük
Dilber-i mâh-rûh u yâr-ı peri-rû yerine*

*Seferin cevri çok ümmîd-i vefâ ile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâ-cû yerine*

*Olmuşuz cân ile billâh Gazâyî teşne
Kanını düşmen-i mülkün içerüz sû yerine.*

Tasavvufî ruh ile yazılmış bir gazeli:

*Mahabbet mülküne mâlik sipâh-ı aşka serdâruz
Velî ol zülf-i pür-çînin kemendine giriftâruz*

*Gönüller mülküne mâlik tarîk-ı vahdete sâlik
Adûy-ı nefsi katletmiş bugün merd-i cihândâruz*

*Şehîd-i aşk olan âzâdedür dîzah azâbından
Bihamdillah ki biz de küşte-i şûh-ı sitemkâruz*

*Bizim esrârımız bilmez eğer ta'n ider sûfî
Mükemmel âdemüz esmâ rümûzundan haberdâruz*

*Mücâhidler, adû-küşler, cefâ-keşler bilür cümle
Rîzâ-yı Hâlîka elhâk Gazâyî talebkâruz*

Çağatay Lehçesiyle yazmış olduğu bir şiir:

*Könglünü aldı bir şûh-ı perîzâd
Ki Şîrinin unutgay körse Ferhâd*

*Anı körmek müyesser bolsa Mecnûn
Ki Leylîsin dahi kılmas idi yâd*

*Ki gayre zulmün izhâr eylemek yok
Sana sindin kılurmen dâd-ı feryâd*

*Eser kılmas sanga âh u figânım
Ki bilmen taş mı kalbing yohsa pûlâd*

*Terahhum iylemek kilmes elingdin
Cefâ vü cevri iterge barsen üstâd*

*Nedendür iy şeh-i hûbân-ı âlem
Barı âlemge dâd u bizge bîdâd*

*Gazâyî gam bile horsend edersen
Bolub könlüng cefâ çekmekge mu 'tâd*

Canbek Giray Han

Canbek Giray Han 1610-1630 yılları arasında üç defa olmak üzere Kırım Hanı olmuştur. Babası Şakay Mübarek Giray olup Selamet Giray'ın üvey oğludur.

Selamet Giray Hanın vefatı üzerine hanlığa geçen Canbek Giray Han, Genç Sultan Osman Han'ın Hotin muharebesinde ve sair Acem seferlerinde bulunarak Osmanlı Devletine büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Halim Giray, Canbek Giray'ın şair olduğunu ancak şiirlerine ulaşamadığını şu cümlelerle ifade eder: "Canbek Giray Hanın müddet-i hayatı yetmiş sene ve birinci defa hanlığı on üç yıl iki ay, ikinci defası yalnız dört ay, üçüncü defası yedi yıldır ki mecmû hanlığı yigirmi sene altı aya bâlig olur. Canbek Giray nâzik tabiatlı, cömerd şiir ve inşaya kâdir bir zat idi. Şiirlerini ele geçirmedigimden tolayı bu tarihçeye derc edemedim."³⁰

1636 yılında vefat eden Canbek Giray, Rodos Kalesi dışında Murat Reis Kabristanına defnedilmiştir.

³⁰ Bk. Metin kısmı.

Rezmî Bahadır Giray

Şair olan Giray hanların en önemlilerindedir. Babası Selamet Giray zamanında İstanbul'a rehin olarak gönderilmiştir. Osmanlı padişahı tarafından kendisine Yanbolu has olarak verilmişti. Bahâdır Giray Yanbolu'da bulunan âlimlerden, âriflerden, ilim ve irfan tahsil etmiştir.

Bahâdır Giray tahta geçtikten sonra isyan eden Mansur kabilesi ile uğraştı. Bu ara vergi ödemeyi ihmal eden Rus Çarını da şiddetle tehdit ederek, Rusya'nın mutad vergisini ödemesini sağladı.

Don Kazaklarının Azak Kalesini kuşatması üzerine Osmanlı tarafından buraya gönderildi ve geriye dönerken yolda taun hastalığından vefat etti (1640). Mezarı Bahçesaray, Hamuşan mahallesinde Selamet Giray Han türbesindedir.

Rezmî Bahâdır Giray, şiirlerini hakîmâne tarzda kaleme almıştır. Rezmî Bahâdır Giray döneminde, büyük âlim ve ayrıca mutasavvifâne şiirleri de bulunan Afîfüddin Efendi yaşamıştır. Rezmî Bahâdır Giray'ın zevcesi Han-zâde Hanım, Bora Gazi Giray'ın kızı olup ayrıca babası gibi şairdi. Türkçe'den başka Farsça ve Arapçayı da bilirdi.

Rezmî Bahâdır Giray'ın basılmamış bir Divan'ı vardır. Rezmî Bahâdır Giray'ın şiirlerinden örnekler:

*Bu çarh-ı sifle-perver ehl-i tab'a cûd göstermez
Metâ-ı ma'rifet gûyâ ziyândır sûd göstermez*

*Çeker bir perde dâim dîde-i hasret nigâh üzre
Ruh-ı cânâna baksam eşk-i hûn-âlûd göstermez*

*Olup seng-i havâdisden şikest âyine-i tab'ım
Murâdım üzre rûy-ı şâhid-i maksûd göstermez*

*Tabâbet gösterüp her zahmime elmâs-bend eyler
Mürüvvetsüz felek bir merhem-i bihbûd göstermez*

*N'ola âteş-eser olsa sevâd-ı şî'r-i Rezmînün
Derûnu hâne-i âteşdür ammâ dûd göstermez*

Bir beyit:

*Bir nefes şâd olmadum cevr ü cefâ-yı dehrden
Teng-dil olsam aceb mi tengnâ-yı dehrden*

IV. Mehmed Giray

IV. Mehmed Giray 1596?-1674 yılları arasında yaşamıştır. Selamet Giray'ın oğludur. 1642 yılında Bahâdır Giray'dan boşalan hanlığa geçmiştir. İlk hanlığı üç yıl sürmüş olan IV. Mehmed Giray, toplam 15 yıl üç ay hanlık mesnedinde bulunmuştur.

Hanların en zengini olan IV. Mehmed Giray, Bahçesaray civarında bir mevlevihane, Bahçesaray'da bir hamam yaptırmış ve bunun gelirini ölmüş hanların ruhlarına okunacak Kuran ve dua için sarf edilmek üzere vakfetmiştir. Bunların dışında da birçok hayratı vardır. 1674 yılında ölen IV. Mehmed Giray, Bahçesaray Han Câmii'nin kible tarafında Devlet Giray Türbesine gömülmüştür.

Şiirlerinde Kâmil mahlasını kullanan IV. Mehmed Giray; hece vezniyle ilahi tarzında tasavvufî temayı işleyen şiirler kaleme almıştır. Mehmed Giray'ın, hece vezniyle şiirlerinde Kâmil veya Kâmilî takma adını kullandığını ilk defa ortaya koyan Prof. Fuad Köprülüdür. Nitekim bazı şiirleri sonradan Gevheri'ye nazmedilmiştir.³¹

Ayrıca IV. Mehmed Giray'ın şairliği ile ilgili olarak Fevziye Abdullah Tansel'in de "Kırım Hanı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî Takma Adı İle Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler" isimli makalesi yayınlanmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, Mehmed Giray IV ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir: "Prof. Dr. F. Köprülü'nün, Evliya Çelebi *Seyahat-nâmesi*'ne ve *Gülbün-i Hânân*'a dayanarak kaydettiği üzere, "tam manasıyla bir zahid, bir derviş, bir tekke şairi" sayamayacağımız Mehmed Giray, "sûfiyâne mizaca malik, daima mutasavvıflarla düşüp kalkar, sülûk sahibi bir adam"dır; Mevlevîliğe intisab ederek külâh ve hırka giymiş, bazen ayş u nûş meclislerinde semâ'a bile kalktığı olmuş, Bahçesaray civarında bir Mevlevî tekyesi yaptırmıştır. Bilhassa "bu temayül ona ilahiler yazmağa, halk veznini ve halk lisanını kullanmağa sevk etmiştir."*

Şiirlerinden Örnekler:

*Bu dehrin hâline eyledim nazar
Her biri bir derde giriftâr ancak
Kemâle erince hâr ile gülzâr
Bülbülün âdeti âh u zâr ancak*

*Eger pâdişah ol eger kim gedâ
Ede-gör borcunu vaktinde edâ
Kimini safâyâ düşürdü Hudâ
Kiminin kısmeti zehr-i mâr ancak*

³¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 5. Dergâh Yay. 133.

* Fevziye Abdullah Tansel (1967). "Kırım Hanı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler". *Belleten*. XXXI (124): 647-657.

*Yeter olmadın mı ey dil-i âkil
Nice bir gezersin dünyâda gâfil
Baksana çalındı Sûr-ı İsrâfil
Oldu ölenlere intizâr ancak*

*Kimi mâil olmuş mâl-i dünyâya
Kimi nâil olmuş tâc ü kabâya
Kimi dervîş olmuş girmiş 'abaya
Kimi 'âşık olmuş hâk-sâr ancak*

*Aşk-ı ilâhîden alıgör sebak
Ârif ol her işe ibret ile bak
İşeden âşıklar disinler el-hak
Kâmilin bu sözü yâdigâr ancak*

Aruz vezniyle yazmış olduğu bir şiiri:

*Bir yana egdür fesin ey nev-civân
Halka halka kâkülün olsun ayân
Parlayup lahm-i cigerden âşıkân
Âteş-i aşkunla yansun her zamân*

*Sînesi sad-çâk olur sünbüllerin
Ârıza dökdükçe sen kâkülleri
Gülşen-i hüsnünde hep bülbüllerin
Âteş-i aşkunla yansun her zamân*

*Gonca-gülsün bülbülün pervânesi
Bâğ-ı hüsnün nergis-i mestânesi
Kâmil-i zârun dil-i vîrânesi
Âteş-i aşkunla yansun her zamân*

Toktamış Giray

Murad Giray döneminde kalgaylık da yapmış olan Toktamış Giray Safâ Giray'ın oğludur.

Toktamış Giray da şair³² Giraylardandır.

³² Yılmaz Öztuna (1989). *Devletler ve Hânedanlar*. C. II. Ankara: KB Yay. 531.

Şahin Giray

Şair Giraylardan olup Toktamış Giray'ın oğludur.³³ Şahin Giray, Safa Giray döneminde nûreddinlik mansıbını üstlenmiştir.

Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik'in hazırlamış olduğu *Osmanlı Dönemi Kırım Türk Edebiyatı* isimli çalışmada Şahin Giray Şâhî mahlasıyla şiirler yazan ve Selim Giray'ın oğlu olarak belirtilmiştir.³⁴ Bu kitaptaki bilgiyi olduğu gibi aktarıyorum:

“Adı Şahin Giraydır. Şiirlerinde Şâhî mahlasını kullanmıştır. Kırım hanlarından Selim Giray'ın oğludur. 1124/1712'de ölmüştür.

Kaynakça: Belîğ; 222.

Örnek şiir:

*Dökülmüş zülf-i müşgînün o gül-ruhsâra besbelli
Perişanlık budur gülşende sünbül-zâra besbelli*

*Gözüm hep kanlı yaşın mâcerâsın yâre arz etdi
Nihân tut sen gerekse derdünü ol yâr besbelli*

*Gidip murg-ı dilüm eğlendi kaldı zülfi bâğında
Tolaşmışdur şikenc-i turre-i tarrâra besbelli*

*Güzeller mâil-i agyâr u güller mübtelâ-yı hâr
Budur bâis-i figân Şâhi-i gam-hâra besbelli*

Hacı Selim Giray

Hacı Selim Giray 1631?-1704 yılları arasında yaşamış olup, Rezmî Bahâdır Giray'ın oğludur. Selim Giray 1671 yılında Adil Giray'ın yerine Kırım Hanı oldu. Osmanlı ordusu ile birlikte Kamanîçe seferine katıldı. Yine Osmanlı tarafından Çehrin Kalesinin alınması ile görevlendirildi. Kaleyi ele geçiremeyince görevinden azledildi. Sonra tekrar Kırım Hanlığı'na getirildi. Balkanlardaki bazı isyanların bastırılmasında görev aldı ve sonra kendi isteğiyle hanlıktan çekildi. Hacca gitti ve hacdan dönüşünde üçüncü kez hanlığa getirildi. Karlofça anlaşmasından sonra tekrar kendi isteğiyle hanlıktan çekildi. En son dördüncü olarak hanlığa getirilen Selim Giray, hanlık mesnedinde iken 1704 yılında vefat etti. Kabri Bahçesaray Han Câmii avlusundadır.

Selim Giray Osmanlıya sadık ve Osmanlı padişahları tarafından muteber, sözü dinlenir bir han idi.

³³ Bk. Metin Kısmı; Mustafa İsen (1999). “Osmanlı Hânedanın Şairlik Yönü”. *Türkiye Günlüğü*. (58): 81-93.

³⁴ Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik (2000). *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi. 171.

*Selim Giray, Arapça ve Farsçayı iyi bilirdi. Hâfızdı. Mevlevîdir. Mesnevî'yi ezberlemiştir. Hâfız Post ve Itrî gibi sanatçıları korumuştur.*³⁵

Selim Giray da ataları gibi şair Giraylardandır.

Kıt'a

*Dirîg o tâze-nihâlüm hevâ nedür bilmez
Belâ-yı aşk nedür mübtelâ nedür bilmez*

*Derûn-ı sîneye zahm urmagı bilür ammâ
Tabîb-i tâze-hevesdür devâ nedür bilmez*

Rubaî

*Bir âfet-i aşûb-ı zamânsın zâlim
Şûriş-figen-i her dü- cihânsın zâlim
Sad el-hazer ol gamze-i Tatar gözün
Yahşı bilürüm seni yamansın zâlim*³⁶

II. Mengli Giray (Nevâî)

1682-1740 yılları arasında yaşayan II. Mengli Giray, Hacı Selim Giray'ın oğludur. 1724'te Kırım Hanlığı'na getirildi. 1730'da Patrona İsyanı üzerine Damad İbrahim Paşa'nın adamı olması yüzünden hanlıktan alındı. Bir süre Yanbolu'da kaldıktan sonra Rodos'a sürüldü. 1737'de ikinci defa hanlığa getirildi. Dirayeti, cesareti ve iyi idaresi sayesinde hanlık yaptığı dönemlerin her birinde Osmanlı ile Kırım Hanlığı'nın politikalarını bağdaştırabilmiştir.

1740 yılında vefat eden II. Mengli Giray, Bahçesaray Han Câmii avlusuna gömülmüştür.

Çok sayıda hayratı olan II. Mengli Giray, ayrıca şair Giraylardandır. Halim Giray *Gülbün-i Hânân*'da kendisi için şu bilgiyi vermektedir: "Mengli Giray Han, âkil, müdebbir, edib bir zat idi. Karasu şehrindeki iki şerefeli minareli câmî'i ve tarîk-i halvetiyyeye meşrût tekye; Bucak havâlisinde Tatar Peykarı nam mahaldeki kargir

³⁵ Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik (2000). *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi. 133.

³⁶ Bk. Metin kısmı.

medrese ve İstanbul'da vâkî Tophanedeki Gülşenîhane mûmâileyhin âsâr-ı hayriyye-i metrûkesindedir.”³⁷

İkinci Mengli Giray'ın şiirlerinden:

*Üftâde-i dâm-ı ser-i zincîr-i cefâyız
Bir zülf-i siyeh-kâra kul olmaga sezâyız*

*Ger şâh-ı serîr-dâr olursa n'ola cânân
Gam mı çekerüz biz dahi kûyunda gedâyız*

*İtmeklik için hâk-ı rehin dîdeye sürme
Her şâm u seher tâlib-i teşrîf-i sabâyız*

*Bir pula satarsa bizi agyâre aceb mi
Ol âfet-i gül-çehreye çün bâd-ı hevâyız*

*Eylerse Nevâyî n'ola eşârımı tahsîn
Biz silsile-i Hân-ı Kırım Mengli Girayız*

II. Kırım Giray

Kırım Giray 1717?-1769 yılları arasında yaşamıştır. Şair olmamakla birlikte, edibleri, bilim adamlarını, sanatkârları maiyetinde bulundurduğu için burada kendisine yer verildi.

Kırım Giray, III. Devlet Giray Hanın oğludur. Halim Giray'ın tahttan indirilmesi üzerine Kırım tahtı kendisine tevcih olundu. Altı yıl bir ay hanlık yaptıktan sonra 1764'te azledildi. Dört yıl sonra 1768'de ikinci kez han nasb olundu. Ancak bu atamadan sonra yedi ay yaşayıp öldü (1769). Mezarı, Bahçesaray Han Câmii avlusundadır.

Kırım Giray, Bahçesaray'da Dilârâ isminde bir cami ve Kavşan kasabasında da bir cami ve çok sayıda çeşme yaptırmıştır. *Emel Dergisi*'nde onun ve onun zamanı ile ilgili olarak şu bilgiler verilir: "XVIII. yüzyılın son yarısında idi ki Kırım Giray Han zamanında Bahçesaray birdenbire gelişme devresi yaşamıştır. Han yüksek tahsil yapmış ve Fransız feylosofu Monteskiyö'nun felsefesine aşına idi. Bu hanın nezdinde değerli bilginler, sanatkârlar, şair ve edibler, mimar, nakkaş ve hattatlar bulunurdu. Bunların arasında Yeşil Cami'in mimarı olan, mimarlıkta, nakkaşlık ve hattatlıkta büyük bir istidad ve bilgiye sahip bulunan Ömer, inşaat ustası Ahmet bulunuyorlardı ki adları o devirde yapılmış olan eserlerin birçoğunda muhafaza olunarak zamanımıza intikal etmiştir. Kırım'ın o devirdeki medeniyet, savaş ve sanat zenginlikleri yüksek noktalara ulaşmıştı.”³⁸

³⁷ Bk. Metin kısmı.

³⁸ Hüseyin Badaninski (1979). “Kırım'da Güzel Sanatlar Tarihinden”. *Emel Dergisi*. (115): 12.

Şahbâz Giray

Şahbâz Giray, *Gülbün-i Hânân*'ın sahibi Halim Giray'ın oğludur. Şair Giraylardandır. Babasının "Divançe"sini tertip etmiştir. Hicrî 1252 tarihinde İstanbul'da vefat eden Şahbaz Giray, Sîret mahlası ile şiirler yazmıştır. Bursalı Mehmed Tahir *Kırım Müellifleri* isimli eserinde kendisi hakkında şu bilgileri vermektedir. "Sâlifü't-Tercüme (Halim Giray)ın ferzend-i ercümendidir. 1252 tarihlerinde (İstanbul)da irtihal eyledi. (Sîret) mahlaslı eş'ârı vardır. (Fatin) Tezkiresinde münderic bir gazeli:

*Âşık-ı şûrîde-hâliz zârdır eğlencemiz
Künc-i gamda derd-i aşk-ı yârdır eğlencemiz*

*Eylesek endîşe yârin zülf-i pür-çînin n'ola
Hallolunmaz ukde-i düşvârdır eglencemiz*

*Bir bölük pervâne-i bezm-i belâ vü mihnetiz
Pertev-i şem'-i ruh-ı dîdârdır pervânemiz*

*Sanmasın Sîret bizi eglencesiz ehl-i hevâ
Ney gibi her demde âh u zârdır eglencemiz.³⁹*

Şahin Giray

Şahin Giray, Topal Ahmet Giray'ın oğludur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kırım Hanlığında bulunmuştur.

Bir dönem Venedik'te kalmış ve burada İtalyanca öğrenmiştir. Batı medeniyetinin inceliklerine aşina olan Şahin Giray, daha sonra Petersburg'da Katerina'nın yaverliği hizmetinde bulunmuş, bu itibarla da Katerina'nın sevgi ve samimiyetini kazanmıştır.

1778'de Kırım Hanlığı'na geçen Şahin Giray devletin teşkilat yapısında ve halkın yaşama biçiminde batı modeli çerçevesinde reformist uygulamalara gidince halkın nefretini kazanmıştır. 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla hanlık makamı da kendiliğinden düşmüştür.

Bir müddet Rusya'da yaşayan Şahin Giray, 1787 yılında Rodos adasında boğdurularak öldürülmüştür.

Şahin Giray, klasik Türk şiiri usûlünce şiirler kaleme almış şair Giraylardandır. Ancak Halim Giray, eserinde ne kendisinden doğru dürüst bahsetmiş ne de şairliğinden söz etmiştir.

³⁹ Bursalı Mehmed Tahir (1325). *Kırım Müellifleri*. İstanbul: Kitabhane-i Sudi. 26

*Yâr gelüp âşıkın menzilini kılsa cây
İtmeye mi gün yüzi dîdeleri rûşenây⁴⁰*

matlalı musannâ gazeli meşhurdur.

Said Giray

Said Giray hakkında *Gülbün-i Hânân*'da bir bilgi verilmemektedir. Kendisi hakkında *Emel Dergisi*'nde verilen bilgiyi buraya aynen alıyorum:

Berlin'deki Preussischer Kulturbestiz Devlet Kütüphanesinin Oryantalistik bölümünde bulunan Hs. Or. Oct. 923 nolu yayınlanmamış bir Kırım Tatar el yazması, sadece Kırım Hanlığının tarihi ile ilgili zengin malzeme sağlaması bakımından önemli olmakla kalmaz, aynı zamanda edebî yönüyle de ilgi çekicidir.

Üç kısımdan oluşan bu el yazmanın ikinci ve üçüncü kısımları Kırım Tatar prensi Said Giray Sultan'ın 1756-1758 tarihlerindeki otografisidir.

İkinci kısmın başlığı Divan-ı Hurrem-i Kırımî'dir ve Osmanlıca yazılmış alfabetik sıralı bir gazel külliyatı ve bunu müteakib değişik tarzlarda birçok şiirden müteşekkildir. (Tarih, murabba, mesnevi, bir Yedisanname'nin fragmanı).

Üçüncü kısım Tarih-i Said Giray Han başlıklı bir Osmanlıca nesirdir. Sık yazılmış 86 sayfadan ibaret bu nesir, Said Giray Sultanın hatıralarının bir nevi taslağıdır...

Elyazmasının üçüncü kısmı olan Hurremî'nin şiir külliyatı şimdiye kadar incelenmemiştir. Hurremî-i Kırımî şimdiye kadar duyulmamış olan bir şairdir. Hurremînin prens Said olması akla yakın gelmektedir. Çünkü şiir külliyatı da hatıralar da, Said Giray'ın otografisi gibi taslak vaziyetindedirler. Fakat bu teşhis şimdiye kadar isbat edilmemiştir. Hatıralar kısmında Said imzalı beş ve Hurremî imzalı iki şiirin bulunması işi zorlaştırmaktadır...

Şimdiye kadar bize sanatlarından belge bırakmış olan Giray ailesinden yedi şairi tanıyoruz. Said Giray Sultan'la, Osmanlı şiir sanatı tarihinde yeni bir isim olarak ortaya çıkan bir sekizinci ile karşılaşmaktayız. Şiir kabiliyeti hakkında henüz bir karara varılmamış olmakla birlikte, eserlerinin çokluğu sadece şair han II. Gazi Giray'ın (1588-96, 96-1608) eserlerinin gerisinde kalmaktadır.⁴¹

⁴⁰ Cemal Kurnaz (hzl) (1995). *Muallim Nâci, Osmanlı Şairleri*. İstanbul: MEB Yay.

⁴¹ Barbara Kellner-Heinkele (1982). "XVIII. Yüzyılda Nogayların Durumu İle İlgili Bir Kırım Tatar Kaynağı". (çev. Eşref Bengi Özbilen). *Emel Dergisi*. (132): 32-34.

1.3. Halim Giray

1.3.1. Hayatı

Kırım hanlarından Şahbâz Giray'ın oğlu olan Halim Giray, M 1772 yılında Tekirdağ ilinin Saray ilçesine bağlı Edir köyünde dünyaya geldi.⁴²

Halim Giray, III. Selim döneminde İstanbul'a gelerek asrın edibleriyle yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.

Kaynaklardan hareketle Başer ve Günaydın (2013)⁴³ Halim Giray'ın hayatı hakkında şu bilgileri verirler:

“1808 yılında kalgay rütbesiyle Tuna Seraskeri yapılan Bahadır Giray'ın maiyetine girmiş ve Osmanlı Rus savaşına katılmıştır. Bu savaşta kendisinin Bucak Seraskeri unvanını taşıdığı ve beraberindeki Tatar Mirzaları ile 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşında bulunduğu anlaşılmaktadır. Halim Giray Osmanlı Rus savaşını sonlandıran Bükreş Antlaşmasından sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da iki yıl ikamet ettikten sonra 1814 yılında İstanbul'dan uzaklaştırılarak Vize'ye gönderilmiştir. Fatin tezkiresinde ise Silivri kazasında bulunan Çatalca köyüne gönderildiği belirtilmektedir.”

1823 yılında, 51 yaşında iken vefat eden Halim Giray, Ferhat Paşa Camii mezarlığına defnedilmiştir.

Tamamen Osmanlı kültür dili ile yetişen Halim Giray'ın dilinde Çağatay Türkçesi'nden hiçbir emare yoktur. Osmanlı Türkçesi ile yazmış ve devrinde edebiyat meclislerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Şiirlerinde *Halîmî* mahlasını kullanan şairin *Divan*'ı oğlu Şahbaz Giray tarafından tertip olunmuştur. Bursalı Mehmed Tahir, şairi ve eserlerini şu şekilde tanıtmaktadır: “Hakîmâne ve âşıkâne eş'arı vardır. Divanı matbû olduğu gibi (Kırım) Hanlarının terâcim-i ahvâlinde bâhis (*Gülbün-i Hânân*) ismindeki eseri kıymetdârdır. (1287) tarihinde (Matba'a-i Âmire)de tab' olunmuştur. Bu eser münderecât-ı esâsiyesi birçok tarih kitapları tettebbu' olunarak tenvîr u izah idilmek şartıyla ve (*Gülbün-i Hânân Yahud Kırım Tarihi*) ismiyle (1327) (Kırım)ın mütefekkir gençlerinden (Osman Cûdî) Efendi tarafından tab' edilmiştir.”⁴⁴

⁴² Alper Başer ve Alper Günaydın (2013). *Gülbün-i Hânân (Değerlendirme, Metin, Tıpkı Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü. / Muzaffer Ürekli, İslam Ansiklopedisi Gülbün-i Hânân maddesinde Halim Giray'ın Kırım'da doğduğunu ifade etmektedir: Muzaffer Ürekli (1996). “Gülbün-i Hânân”. İslam Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 235-236

⁴³ Alper Başer ve Alper Günaydın (2013). *Gülbün-i Hânân (Değerlendirme, Metin, Tıpkı Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yay; Ziya Yılmaz (hızl) (2008). *Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi, Şânî-zade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*. C.1. İstanbul: Çamlıca Yay. 661; Şeyhülislam Arif Hikmet Bey. *Tezkiretü'ş-Şuara*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri nu. 789. vr. 16b; M. Nuri Çınarcı (2007). *Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretü'ş-Şuarası ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir (1325). *Kırım Müellifleri*. İstanbul: Kitabhane-i Sudi.18.

1.3.2. Eserleri

Halim Giray'ın iki tane eseri vardır:

1. *Divan*
2. *Gülbün-i Hânân*

1.3.2.1. Dîvan

Halim Giray'ın *Divan*'ı oğlu Şahbaz Giray tarafından tertip olunmuştur. (Dîvan-ı Halim Giray Sultan Rahmetullahi Teâlâ; İstanbul Takvimhane-i Amire, 1257, 4+59 s.) Eser, Recep Toparlı ve M. S. Çöğenli tarafından günümüz alfabesine aktarılmıştır. (Erzurum, 1991, 1992)

Divan'ın Şekil Özellikleri:

Halim Giray'ın bu eserini, yukarıda da söylediğimiz gibi Halim Giray'ın oğlu Şahbaz Giray tertip etmiştir. *Divan*'ın hemen başında, Şahbaz Giray'a ait bir mukaddime yer almaktadır.

Dîvan münacaat ile başlamaktadır. Bu, iki beyitten oluşan bir “nazm”dır. Bunun devamında, yine temelde konusu münâcat olan 19 beyitli “nazm-ı rüya” isimli mesnevi tarzında yazılmış küçük bir hikâye yer almaktadır. Gazellere gelinceye kadar ise 1 tercii bend, 1 tahmis ve 7 tane kıt'a nazım şekliyle yazılmış çeşitli tarih düşürmeler mevcuttur. Bunlardan sonra ise Yahya Bey'in, Fehim Bey'in ve Sabit'in gazellerine yapılmış 3 tane tahmis bulunmaktadır.

Halim Giray'ın *Divan*'ında kaside nazım şekli ile yazılmış şiir yoktur. Ayrıca zamanın devlet büyüklerine yazılmış herhangi bir övgü şiiri de bulunmamaktadır.

Halim Giray'ın “Divan”ında kafiyelerini meydana getiren harflere göre tertiplenmiş tam 106 gazel bulunmaktadır. En fazla gazel, “ra”, “mim”, “nun”, ve “güzel he” harfine göre yazılmıştır.

“Divan”da kafiyesi “ra” harfi ile biten 24 gazel, kafiyesi “mim” harfi ile biten 19 gazel, kafiyesi “he” harfi ile biten 18 ve kafiyesi “nun” harfi ile biten 11 gazel vardır.

Gazeller çoğunlukla beşli ve altılı beyitlerden oluşmuştur.

Beyit sayısına göre gazelleri şu şekilde sıralayabiliriz: 51 gazel beş beyitten, 25 gazel altı beyitten, 15 gazel yedi beyitten, 7 gazel sekiz beyitten, 6 gazel eşit şekilde on ve dört beyitten ve 2 gazel de dokuz beyitten meydana getirilmiştir.

Gazeller bölümü tamamlandıktan sonra iki tane tamamlanmamış gazel, bir tane şarkı ve iki tane de lugaz, sırasıyla gelmektedir.

Bunlardan başka her biri iki beyitten oluşan on adet “kıt‘a”, beş adet de tek beyitli “müfred” bulunmaktadır.

Divan, “Esâmi-i Lâle” isimli bir şiirle sona ermektedir.

Halim Giray’ın şiiri sade sayılabilecek bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Şiirinde girift mazmunlar ve kelime oyunlarına pek rastlanmamaktadır. Halim Giray, latif bir şiir diline sahiptir. Şiirlerinde konu olarak aşk, ön plana çıkmaktadır.

1.3.2.2. Gülbün-i Hânân

Gülbün-i Hânân, Kırım Tarihi ve Kırım hanları hakkında bilgi veren bu alanda yazılmış en önemli eserdir. Halim Giray bu eserini 1811 yılında tamamlamıştır. Eserde, hanlığın kurucusu Hacı Giray’dan başlamak üzere Kırım’da hanlık yapmış bulunan hanlar tek tek ele alınmış ve bunların hayat maceraları, siyasî ve şahsî yanları da dikkate alınarak Kırım Hanlığını ilgilendiren bütün yönleriyle incelenmiştir.

Yazar eserini kaleme alırken Kırım Hanlığı ile ilgili birçok kaynaktan da faydalanmıştır. Bu eserlerden önsözde söz etmiş, metinde bunlara dair herhangi bir dipnot düşmemiştir.

Yazarın faydalandığı kaynaklar şunlardır: “*Hacı Mehmed Senai’nin 1644-1650 yıllarını içine alan İslam Giray Han dönemiyle ilgili eseri (III. İslam Giray Han Tarihi: Historia Chana İslam Gireja III, nşr. Z. Abrohamowicz, Warsaw, 1971), hanlık sülalesine mensup Mehmed Giray’ın 1683-1703 yılları olaylarını anlatan Tarih-i Mehmed Giray’ı (Kaiserlichen und Königlich Hofbibliothek zu Wien, nr. 1080), Kefeli İbrahim Efendi’nin 1736’da hazırladığı Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir adlı eseri (Romanya-Pazarcık 1933), Hacı Abdü’l-Gaffar Kırımî’nin 1744’te tamamlanan Umdetü’t-tevarih’i, (İst. 1343, TTEM ilavesi), Rıdvan Paşazâde Abdullah Çelebi’nin Tevârih-i Deşt-i Kıpçak’ı (neşr. A. Zajaczkowski, Warsawa 1966) ve Seyyid Mehmed Rıza’nın (ö. 1756) es-Seb’u’s-seyyâr fî ahbâri mülûki’t-Tatar’ı (nşr. M. Kazımbeg, Kazan 1832) sayılabilir.*”⁴⁵

*Halim Giray, eserinde ayrıca Naima Tarihi, Çelebizade Asım Tarihi, Sabit’in Zafername’si, Ganizade Nadiri’nin Münşeat’ı, Şah Abbas’ı Kitabdar’ı Sadiki’nin Tezkiretü’ş-Şuara’sı ve Vâsıf tarihinden de istifade etmiştir.*⁴⁶

Halim Giray, eserine *Gülbün-i Hânân* ismini koyarken Emel Dergisi’nden aşağıya nakledeceğim şu efsaneden ilham almıştır. Buna göre 1533-1551 yıllarında I. Sahib Giray devrinde yaptırılmış olan Bahçesaray’ın hemen yanındaki câmiin kapısında yazılı bir

⁴⁵ Muzaffer Ürekli (1996). “Gülbün-i Hânân”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 235-236.

⁴⁶ Alper Başer ve Alper Günaydın (2013). *Gülbün-i Hânân (Değerlendirme, Metin, Tıpkı Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yay.

metin mevcuttur. "Giray hanlarının otoritesini izah etmek için Kırım Tatarlarının anlattıkları ve önemli bir Kırım Tatar tarihinin başlığı olan efsane Hanların Gül Bahçesi (Gülbün-i Hânân)'dır. Bu efsane sarayın hemen dışındaki en büyük hanedan câmiinin cümle kapısına yazılmıştır. Metni şöyledir:

*Hacı Selim kimdir? O Tanrı'nın ilham verdiği kahramanlar olan hanların en meşhuru. Bu camii inşa ettirdiği için Tanrı bütün şükranı ona ihsan etsin. Selim Giray'ın şahsı bir gül bahçesiyle kıyaslanabilir; doğan oğulları birer güldür. Her biri sarayda birçok şerefe sahiptir. Gül bahçesi yeni bir çiçekle süslenmiştir: bu emsalsiz ve taze gül Kırım padişahının arslanı olan Selamet Giray Han'dır."*⁴⁷

Eserin Basımı ve Muhtevası

Gülbün-i Hânân H 1287, M 1870 tarihinde İstanbul'da basılmıştır (İst. Matbaa-i Amire, 1287, 2+130 s.) Eser, ayrıca H. 1327 (M. 1909) tarihinde sadeleştirilerek ve çeşitli ilavelerle O. Cûdî tarafından tekrar basılmıştır. (İst. Necm-i İstikbal Matbaası, 1327, 232 s.).

Kitap, geleneğe uygun olarak Allah'a hamd, Resul'e salavat-ı şerife ve eserin yazılış sebebini ifade eden bir şiirle başlamaktadır. Ardından Halim Giray'ın eseri meydana getirirken karşılaştığı zorlukları, eseri niçin yazma ihtiyacı duyduğunu ve hangi kaynaklardan faydalandığını açıkladığı bir giriş metni bulunmaktadır. Bu giriş metninden sonra, Çoban Giraylar da dâhil olmak üzere Melek Hacı Giray'dan başlamak üzere tam 45 Girayın hayatı tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca Melek Hacı Giray'ın biyografisinde Girayların, Cengiz sülalesinin hangi koluna dayandığı da açıklanmaktadır.

Biyografiler verilirken şu konulara açıklık getirilmektedir:

1. Biyografisi verilen girayın babasının ismi;
2. Hanlığa geçmeden önce kalgaylık veya nureddinlik görevinde bulunup bulunmadığı;
3. Hanlık makamında bulunan girayın saltanat müddeti ve saltanat yılları;
4. Komşu devletlerle olan ilişkileri ve bilhassa yaptığı veya Osmanlı ile birlikte katıldığı savaşlar; Osmanlı ile olan münasebetleri;
5. Edebiyat ve sanatla olan ilişkileri; (Şair olanların şiirlerinden örnekler verilmiş, edebiyata ve sanata olan ilgileri ifade edilmiştir.)
6. Ölüm tarihleri ve ölüm sebepleri ve defnedildikleri yerler hakkında bilgi;
7. Kırım'da yaptırdıkları eserler; -camiler, hanlar, saraylar, medreseler-hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın sonuna şair Aynî ve Surûrî'nin *Gülbün-i Hânân*'a düşürdükleri tarihlere yer verilmiştir.

⁴⁷ Alan Fisher (1980). "Kırım Tatarları IV". (çev. Eşref Bengi Özbilen). *Emel Dergisi*. (120): 22-31.

Türkiye’de çeşitli kütüphanelerde matbu olarak bulunan eserin yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde olup; Emanet Hazinesi bölümü 0001442 numarada kayıtlıdır. (Bu yazma talik yazı ile yazılmıştır.) Eserin ayrıca farklı bir nüshası British Library’de bulunmaktadır. Başer ve Günaydın (2013) *Gülbün-i Hânân*’ın bu yazmalardan hareketle edisyon-kritiğini yapmışlar ve bu çalışma 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü tarafından basılmıştır.

Gülbün-i Hânân’ın H. 1327 tarihinde O. Cûdî tarafından yeneden basımı yapılan neşrinde esere Arifzâde A. Hilmî* tarafından çeşitli eklemeler, dipnotlar ilave edildi. Bunun dışında A. Hilmî, eseri sade bir Türkçe ile tekrar kaleme aldı. Bununla ilgili olarak kitabın girişinde şu açıklamaya yer verir: “1287 tarihinde basılıp da pek ziyade azalan bu kitabı herkesin anlayabileceği bir Türkçeye nakl ve münderecât-ı esasiyesi birçok tarih kitaplarını tetebbu suretiyle tenvîr u izah idilerek mevki’-i istifadeye vaz’ olunmuşdur.”⁴⁸

Osman Cûdî baskısı, Recep Toparlı ve M. S. ögenli tarafından bir giriş ve indeks ilavesiyle tıpkıbasım olarak yeneden neşredilmiştir (Erzurum 1990). Nitekim bu çalışmada eserin bu baskısı günümüz alfabesine aktarılmıştır.

Cûdî baskısı ile eserin birinci basımı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca eserin başında, birinci basımda yer almayan *Müze-i Hümâyûn-ı Meskûkât-ı İlhaniye* kataloğundan alınmış Cengiz Han’ın şeceresini gösteren cedvellere yer verilmiştir. A. Hilmi, eserin çeşitli bölümlerinde açıklamalarda bulunmuş ve bunları zeyl veya istidrâd şeklinde esere ilave etmiştir. Ayrıca yine kendisinin başvurduğu tarihi kaynakları sayfaların altına dipnot olarak düşmüştür.

Bir başka nokta da A. Hilmî, Halim Giray’ın uzun ve terkipli cümlelerini kısaltmış, terkipleri ortadan kaldırmış ve bilhassa cümleleri sade bir Türkçe ile oluşturmuştur.

Denilebilir ki *Gülbün-i Hânân*’ın birinci basımı ile Cûdî baskısı arasındaki temel fark -A. Hilmî’nin yaptığı ilaveler dışında- kullanılan kelimeler ve cümle yapısındadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi orijinal metinde cümle yapısını uzun ve terkipli cümleler oluşturmaktadır. A. Hilmi, eserin dilini güncelleştirmiş ve herkesin okuyup anlayabileceği bir seviyeye getirmiştir. Aşağıda her iki metinden de iki örnek verilecektir.

Hicrî 1287 yılında Matba‘a-i Âmire’de basılan ilk baskıdan örnek:

“Mengli Giray Han: Tercümesi sebkât eden Hacı Giray Hanın hayru’l-halef bâhirü’ş-şerefleri olup pederlerinin intikalinden sonra üç ay kadar câlis-i neşîm-nigâh-ı hânî olmuşiken benî a‘mâmından Nûr Devlet Han ve ba‘dehü Bay Keldi Han ile vukû‘

* Abdülhakim Hilmi Efendi ile ilgili bilgiyi Müstecib Ülküsal’ın “*Kırım Türk Tatarları*” isimli kitabından aynen alıyoruz: “Abdülhakim Hilmi Efendi Kırım’da doğmuş, İstanbul’da okumuştur. Kırım’da müderrislik ve kurultay üyeliği yapmıştır. 2. Dünya Savaşında Almanlarla Dobruca’ya çıkmış, Köstence’nin Kiracı köyünde kalmıştır. Kırım’daki kütüphanesi komünistler tarafından imha edilmiş olacaktır.”

⁴⁸ Bk. Metin kısmı.

bulan muhârebât-ı kesîre esnâsında ekseriya mütercim-i müşârunileyh maglûb olmagla tahlîs-i nefis-i azîz için bi'z-zurûr Menkub Kal'asına revan ve Ceneviz keferesine iltica ile çare cûy-ı emniyet-i cân olmuşıdı.”⁴⁹

Aynı bölümün Cûdî baskısı ise şöyledir:

“Mengli Giray Han: Mengli Giray Han Hacı Giray Hanın oğludur. Babası vefat etdikden sonra üç ay kadar hanlık etmişken ‘amûcazâdelerinden Nûr Devlet, Bay Keldi Hanlar ile etdiği gavgalarda yenilerek canını kurtarmak için Ceneviz Hristiyanları elinde olan Menkup kal'asına sığınmışdı.”⁵⁰

Görüldüğü gibi bu örnekler iki baskı arasındaki temel farklılığı gözler önüne sermektedir.

A. Hilmî'nin faydalandığı ve dipnotlarda gösterdiği kaynaklar şunlardır: “Osmanlı Tarihi, Abdurrahman Şeref”, “Vâsıf Tarihi”, “Ahmed Rasim”, “Tarih-i Siyasî, Kamil Paşa”, “İbret-nümâ-yı Devlet”, “Cevdet Paşa Tarihi”, “Naima”, “Peçevî Tarihi”, “Es-Seb'û's-Seyyâr”, “Umdetü't-Tevârih”, “Müstefidü'l-Ahbar”, “Tuhfetü'l-Edib ve Hediye'tü'l-Erîb”, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”, “Âsım Tarihi”, “Hülâsâtü'l-i'tibâr”, “Telfiku'l-Ahbâr”.

A. Hilmî, ayrıca eserin sonuna *Gülbün-i Hânân*'ın yazarı “Halim Giray ve Kırım'da yetişmiş âlimler hakkında bilgi de eklemiştir.

Halim Giray'ın eseri tarihî bilgi vermesi bakımından önemli olmakla birlikte asıl önemli yanı; Giray hanlardan şiir ve edebiyatla meşgul olmuş, eser kaleme almış olanları bize aktarmasıdır. Biz, onun sayesinde bugün şair Giraylar hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Halim Giray, şair Giraylardan söz ederken onların şiirlerinden de örnek vermiş; ancak bazılarının ise sadece şair veya edib olduğunu söylemekle yetinmiştir. Şair Giraylardan söz ederken Osmanlı tezkirecileri gibi eleştiri yoluna getmemiş yalnız bahsettiği Giray'ın güzel şiir yazdığını veya sadece şiir de yazdığını ifade ile iktifa etmiştir.

Bildiğimiz gibi Osmanlı'da tezkire geleneği mevcut idi. Tezkireler sayesinde Osmanlı toprakları dâhilinde yetişmiş değersiz veya az değerli şair ve onun şiirleri hakkında bile bugün elimizde sağlam bilgiler mevcut iken; maalesef Kırım üdebası arasında böyle bir gelenek olmadığından Kırimlı şairler için aynı şeyi söyleyemiyoruz. İstanbul kaynaklı tezkireler de bize bu konuda pek bilgi veremiyorlar; ancak İstanbul'da yetişmiş şair ve Girayları tezkirelerine almışlardır. Bir de bunlara Rusların Kırim'ı işgali ile birlikte Kırim şehirlerini ve Bahçesaray'da bulunan zengin kütüphaneyi tahrip etmesini ekleyecek olursak durumun hiç de iç açıcı olmadığını daha iyi bir şekilde gözler önüne sermiş oluruz. İşte böyle bir vaziyette Halim Giray'ın eseri çok önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak *Gülbün-i Hânân*, tarihî, siyasî ve edebî bir eser olarak Türk kültür ve edebiyatında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

⁴⁹ Halim Giray (1287). *Gülbün-i Hânân*. İstanbul: Matba'a-i Âmire. 7-8.

⁵⁰ Bk. Metin kısmı.

SONUÇ

XV. yüzyılda Altın-Orda Hanlığı'nın yıkılmaya yüz tutması ile birlikte bu bölgede çeşitli hanlıklar kuruldu. Altın-Orda Hanlığı döneminden itibaren bölgesinde müstakil bir konuma sahip olan Kırım Hanlığı bu hanlıkların en önemlisi ve en uzun ömürlüsü olmuştur. Kırım Hanlığı, Togay Timur neslinden gelen Hacı Giray tarafından kurulmuştur. Hacı Giray'ın ölümünden sonra bir müddet fetret devri yaşayan Hanlık, Hacı Giray'ın oğlu Mengli Giray'ın, Hanlığı Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devletine bağlaması ile bölgede tekrar istikrarın Kırım Hanlığı lehine oluşması sağlanmıştır. Hatta Kırım Hanlığı 1569 Osmanlı'nın Astarhan seferine kadar bölgenin, yani Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştur.

Dışta Osmanlı'ya bağlı ve içte müstakil bir konuma sahip olan Kırım Hanlığı, önemli bir düşman olarak gördüğü ve küçük bir prenslik konumunda bulunan Rus Knezliğini başlangıçta hâkimiyeti altına almış; ancak zaman geçtikçe büyüyen ve Çarlık durumuna gelen bu düşmanı daha sonra fazla önemsememenin cezasını çok ağır bir şekilde ödemiştir. 1569 yılında Osmanlı'nın Astarhan seferini pek ciddiye almayan Kırım Hanlığı –ki bu seferle Osmanlı'nın bölgeye tamamıyla hâkim olmasından çekiniyordu- Astarhan seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. İşte bundan sonra Osmanlı'nın da gerileme dönemine girmesi ile birlikte Kırım için zor ve kâbus dolu yıllar başlamaktadır. Yapılan Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları Kırım'ı, Osmanlı'dan daha da fazla uzaklaştırmış ve XVIII. yüzyılın bitimine doğru Kırım bölgesi tamamıyla Rusların işgali altına girmiştir.

Osmanlı Devleti'ni güçlü kılan en önemli faktör, devletin başında bulunan hanedan mensuplarının, sanata ve sanatçıya, bilime ve bilim adamlarına çok önem vermiş olmalarıdır. Hatta kendileri de -neredeyse tamamına yakını- edebiyatla ve özelde şiirle meşgul olmuşlar; önemli ve bir o kadar da hacimli “Divanlar” meydana getirmişlerdir. Siyaseten Osmanlıya bağlı olan Kırım Hanlığı'nı idare eden Kırım hanları da bağlı oldukları bu büyük devletin çizgisini aynı şekilde Kırım'da devam ettirmişlerdir. Onlar da Osmanlı Türkçesi ile klasik şiir anlayışına uygun şiirler yazmışlar, “Divanlar” meydana getirmişler, ayrıca ilim ve edebiyata gereken değeri fazlasıyla göstermişlerdir. Osmanlı Devleti idaresinde İstanbul'da bir müddet yetişen Giraylar ülkelerine döndüklerinde, Osmanlı'da gördükleri kültür yapısını uygulamaya çalışmışlardır. Ancak bölgenin stratejik ve kritik siyasî yapısı; komşu devletlerle ve diğer kabilelerle yapılan mücadeleler ve bilhassa Rusların bölgeyi devamlı rahatsız edişi, tamamıyla İstanbul'a benzer bir kültür ortamının Kırım Hanlığı'nda oluşmasına engel teşkil etmiştir. Ayrıca Rusların Bahçesaray'ı işgali sırasında Saadet Giray'ın meydana getirmiş olduğu hacimli kütüphaneyi imha etmeleri ve başkent Bahçesaray'ı yakıp yıkmaları bu alanda meydana gelebilecek en kötü gelişme olmuştur. Ama bütün bunların yanında Kırım'da yine de bilhassa Girayların ön plana çıktığı bir kültür ortamı oluşmuş ve Türk kültür coğrafyasında sahasıyla ilgili olarak önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân* isimli eseri bu bağlamda çok büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü eser, bize bir hanedanın biyografisini vermenin dışında aynı zamanda

bu hanedana mensup Girayların sanat hayatını ve bu sanatın etkileşim sahasını da gözler önüne sermektedir. Halim Giray eserinde, mensup olduğu hanedanın hayat hikâyesini, hanlık yapmış Girayların tek tek biyografilerini vererek incelemektedir. Bunu yaparken bir tarihçi titizliği ile hareket etmiş; yanlış veya duygusallığa kaçan bilgiler vermemiş bilakis gerçekçi ve objektif olmaya dikkat etmiştir. Halim Giray'ın eserinin en önemli tarafı ise, Giray hanedanına mensup bulunan Giraylardan şiirle ve güzel sanatlarla ilgili olanları bildirmesi ve onların şiirlerinden örnekler vermesidir. Bunun sayesinde ki biz bugün Giraylardan şiirle, edebiyatla meşgul olanları öğrenmiş oluyoruz. Bu açıdandır ki eser önemlidir ve bu alanda yapılmış tek çalışmadır.

Bildiğimiz gibi tarihî süreçte birçok Türk devleti kurulmuştur. Bunlardan birçoğu bölgelerinde uzun dönemler hâkim olmuşlardır. Ayrıca başka bir gerçek de kurulan Türk devletlerini idare eden hanedanların sanata ve bilime çok önem vermiş olmalarıdır. Bunun çok basit bir örneği, Timur'ur torunu Uluğ Bey'dir. Uluğ Bey, yaptığı bilimsel çalışmalarla ve bilim adamlarına verdiği önemle tarihe geçmiştir. Osmanlı'yı idare eden padişahların bu anlamdaki konumlarını söylemeye bile gerek yoktur. Ancak ne Osmanlı Devletinde ne de diğer Türk devletlerinde Halim Giray'ın yaptığı çalışmaya benzer bir çalışma yoktur. Bu ise teknolojinin ve siyasî konjonktürün hızla birbirine yaklaştırdığı Türk dünyası için gerçekten de çok büyük bir kayıptır. Zamanımızda kültür coğrafyasının, fizikî coğrafyadan çok daha fazla önem arzettiğini düşünecek olursak kaybın derecesi de o denli ortaya çıkacaktır.

Böyle bir zeminde Halim Giray'ın eseri *Gülbün-i Hânân*, Türk kültürüne, Türk tarihine ve Türk dünyasına katkılarıyla önemli bir boşluğun dolmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aras, Veli (1977). "Asafî". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Dergâh Yay.
- Aslanapa, Oktay (1979). *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- Badaninski, Hüseyin (1979). "Kırım'da Güzel Sanatlar Tarihinden". *Emel Dergisi*. (115): 12.
- Balcı, Mustafa (1996). *Abdullah Kadiri'nin 'Ötken Künler' Romanında Sıfatlar -Üslup İncelemesi-*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Başer, Alper ve Alper Günaydın (2013). *Gülbün-i Hânân (Değerlendirme, Metin, Tıpkı Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yay.
- Bursalı Mehmed Tahir (1325). *Kırım Müellifleri*. İstanbul: Kitabhane-i Sudi.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1981). *Dîvanlar Arasında*. Ankara: Umran Yay.
- Çınarcı, M. Nuri (2007). *Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezküret'üş-Şuarası ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1958). *Gazi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Fisher, Alan (1980). "Kırım Tatarları IV". (çev. Eşref Bengi Özbilen). *Emel Dergisi*. (120): 22-31.
- Halim Giray (1287). *Gülbün-i Hânân*. İstanbul: Matba'a-i Âmire.
- Heinkele, Barbara Kellner (1982). "XVIII. Yüzyılda Nogayların Durumu İle İlgili Bir Kırım Tatar Kaynağı". (çev. Eşref Bengi Özbilen). *Emel Dergisi*. (134): 32-34.
- İnalcık, Halil (1971). "Giray". *İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: MEB. Yay.
- İnalcık, Halil (1971). "Kalgay". *İslam Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: MEB. Yay.
- İnalcık, Halil (1992). "Kırım Hanlığı". *Türk Dünyası El Kitabı*. C.1. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- İsen, Mustafa (1994). *Kühü'l- Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yay.
- İsen, Mustafa (1997). "XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği". *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ Yay.
- İsen, Mustafa (1999). "Osmanlı Hânedanının Şairlik Yönü". *Türkiye Günlüğü*. (58): 81-93.

- İsen, Mustafa ve A. Fuat Bilkan (1997). "Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Şair Osmanlı Hanedan Mensupları". *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kayan, Taner (1989). "Gazi Giray Han ve Müzisyenliği Üzerine Selahattin İçli'yle Bir Sohbet". *Emel Dergisi*. (174): 27-28.
- Kellner-Heinkele, Barbara (1982). "XVIII. Yüzyılda Nogayların Durumu İle İlgili Bir Kırım Tatar Kaynağı". (çev. Eşref Bengi Özbilen). *Emel Dergisi*. (132): 32-34.
- Kurnaz, Cemal (hızl) (1995). *Muallim Nâci, Osmanlı Şairleri*. İstanbul: MEB Yay.
- Kurnaz, Cemal ve Halil Çeltik (2000). *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Otar, İsmail (1997). "Kırım Hanları Cedveli". *Kırım Dergisi*. (18): 3-8.
- Öztuna, Yılmaz (1989). *Devletler ve Hânedanlar*. C. II. Ankara: KB Yay.
- Şeyhülislam Arif Hikmet Bey. *Tezkiretü 'ş-Şuara*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri nu. 789. vr: 16b.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1967). "Kırım Hanı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler". *Bellekten*. XXXI (124): 647-657.
- Taşçıoğlu, Yılmaz (1997). "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: Yeni Türkiye Yay.
- Temir, Ahmet (1992). "Orta Asya ve Kıpçak Bozkırlarında Kurulmuş Türk Devletleri". *Türk Dünyası El Kitabı*. C. 1. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 383-399.
- Toparlı, Recep ve M. Sadi Çöğenli (1990). *Gülbün-i Hânân*. Erzurum.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1982). C.5. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ülküsal, Müstecib (1980). *Kırım Türk Tatarları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Ürekli, Muzaffer (1989). *Hanlığın Teşekkülü ve Hacı Giray Han -Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Ürekli, Muzaffer (1996). "Gülbün-i Hânân". *İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 235-236.
- Yılmaz, Ziya (hızl) (2008). *Şânîzâde Mehmet Ataullah Efendi, Şânî-zade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*. C.1. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Yüksel, Zühal (1992). "Kırım Türk Edebiyatı". *Türk Dünyası El Kitabı*. C.3 Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

GÜLBÜN-İ HÂNÂN

-METİN-

HALÎM GİRAY SULTÂN

GÜLBÜN-İ HÂNÂN

YAHUD

KIRIM TÂRİHİ

Kırım vakâyi‘-i târihiyesinden: Kırım hanlarının terâcim-i ahvâlinden bâhis bir eser olup münderecât-ı esâsiyesi, birçok târih kitabları tetebbu‘ olunarak tenvîr u îzâh edilmiştir.

Tâbi‘ u Nâşiri

O. CÛDÎ

NECM-İ İSTİKBÂL MATBA‘ASI

İFÂDE-İ MERÂM

Hanzâdelerimizden (Halîm Giray) Sultân Hazretleri Kırım hâllerini, vakalarını gösterir birçok târih ve mecmû'alardan toplayarak ve pek çok ugraşarak bize bir yâdigâr bâhusûs şu zamanda hakîkaten işimize yarayacak, atalarımızın eyülüklerini, fenâlıklarını bir derece olsun bize gösterecek bir yâdigâr bırakmak sûretiyle pek büyük bir hıdmetde bulunmuşlardır.

Gülbün-i Hânân fi'l-hakîka vakâyi'-i târihiyemizin esbâb ve mü'essirâtını, vakaların irtibât u münâsebetlerini idâre-i devletin safahât ve sûret-i cereyânını bize 'an'anesiyle göstermeyorsa da yine kıymet-i târihiyesi, bi'l-hassa biz Kırimlılarca gâyet mühimdir.

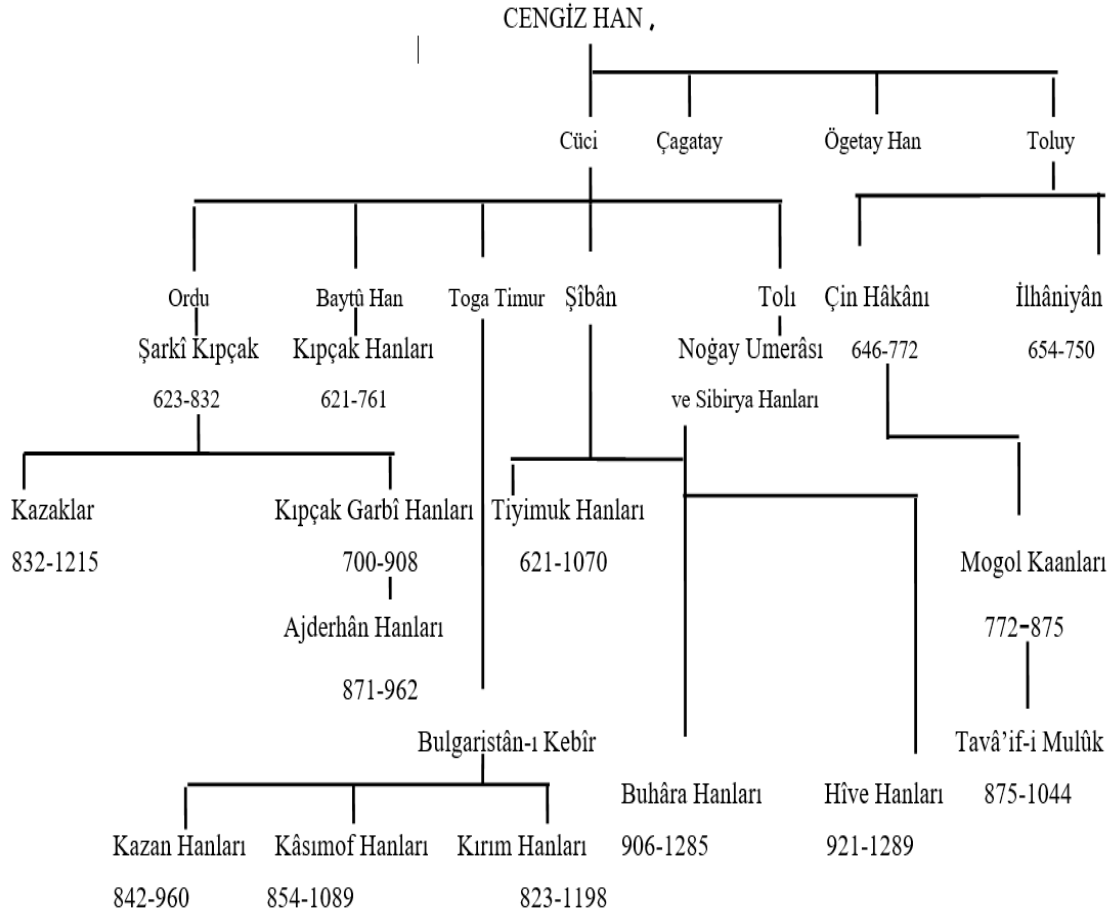
(1287) târihinde basılıb da nüshaları pek ziyâde azalan bu kitabı herkesin anlayabileceği bir Türkçeye nakl ve münderecât-ı esâsiyesi birçok târih kitaplarını tettebbu' sûretiyle tenvîr u îzâh idilerek mevki'-i istifâdeye vaz' olunmuşdur.

Kalben me'mûl ederiz ki ilerüde daha mükemmel, mâzimizi bize daha 'ayân gösterir bir târih vücûda getirecek olan zevâta bu târih bir metn-i mûcez hıdmetini görecek, târihe olan bugünkü ihtiyâcımızdan bir kısmını olsun def'e yarayacaktır.

Müselsel 'ibâreler içinde bogulmuş müddet-i medîde kütübhânelerde yıpranmış yazıları silinmiş târihlerden mücmel bir vaka istihrâcındaki güçlüğü takdîr eden erbâb-ı insâf tarz-ı tahrîr ve 'ilâvelerde görülecek kusûrlarımı hüsn-i niyet ve tecrübesizliğime bağışlayarak tashîh buyuracaklarını me'mûl ve istirhâm eylerim.

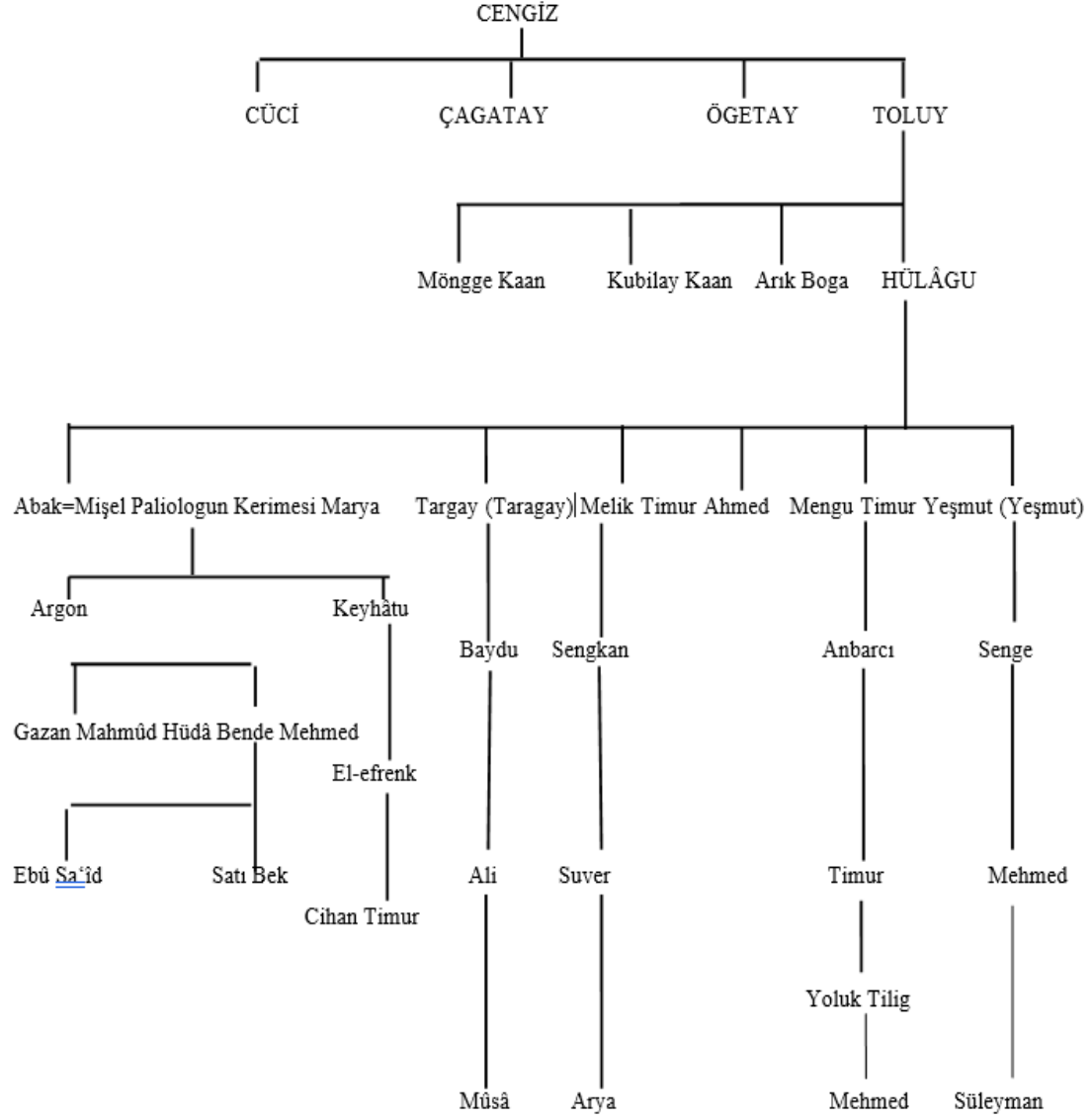
ÂRİFZÂDE A. HİLMÎ

BİRİNCİ CEDVEL (ŞU'ÛBÂT-I CENGİZİYE) (Müze-i Hümâyûn-ı Meskûkâtı İlhâniye kataloğundan muktebesdir)

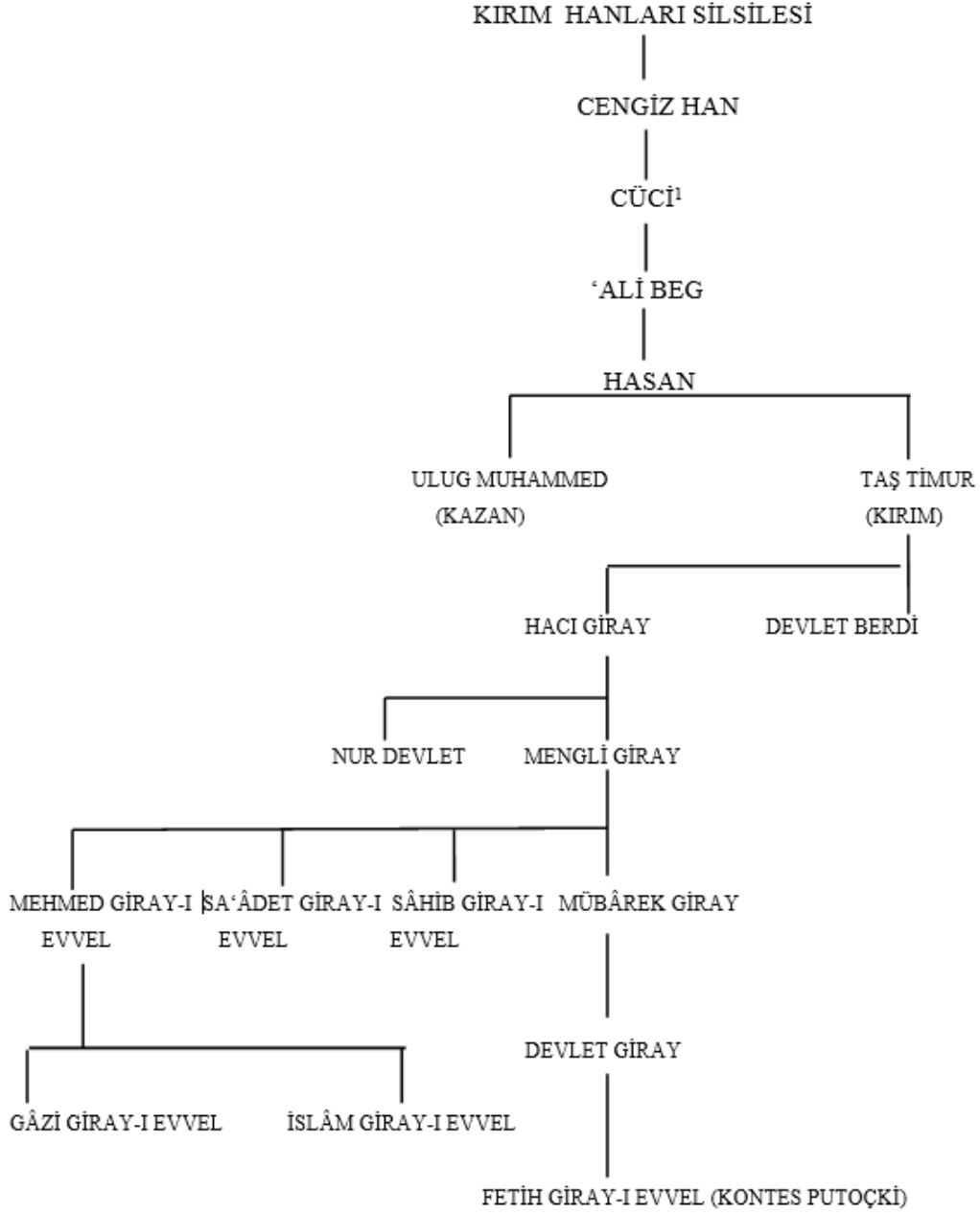

İKİNCİ CEDVEL (SİLSİLE-İ İLHÂNİYE)

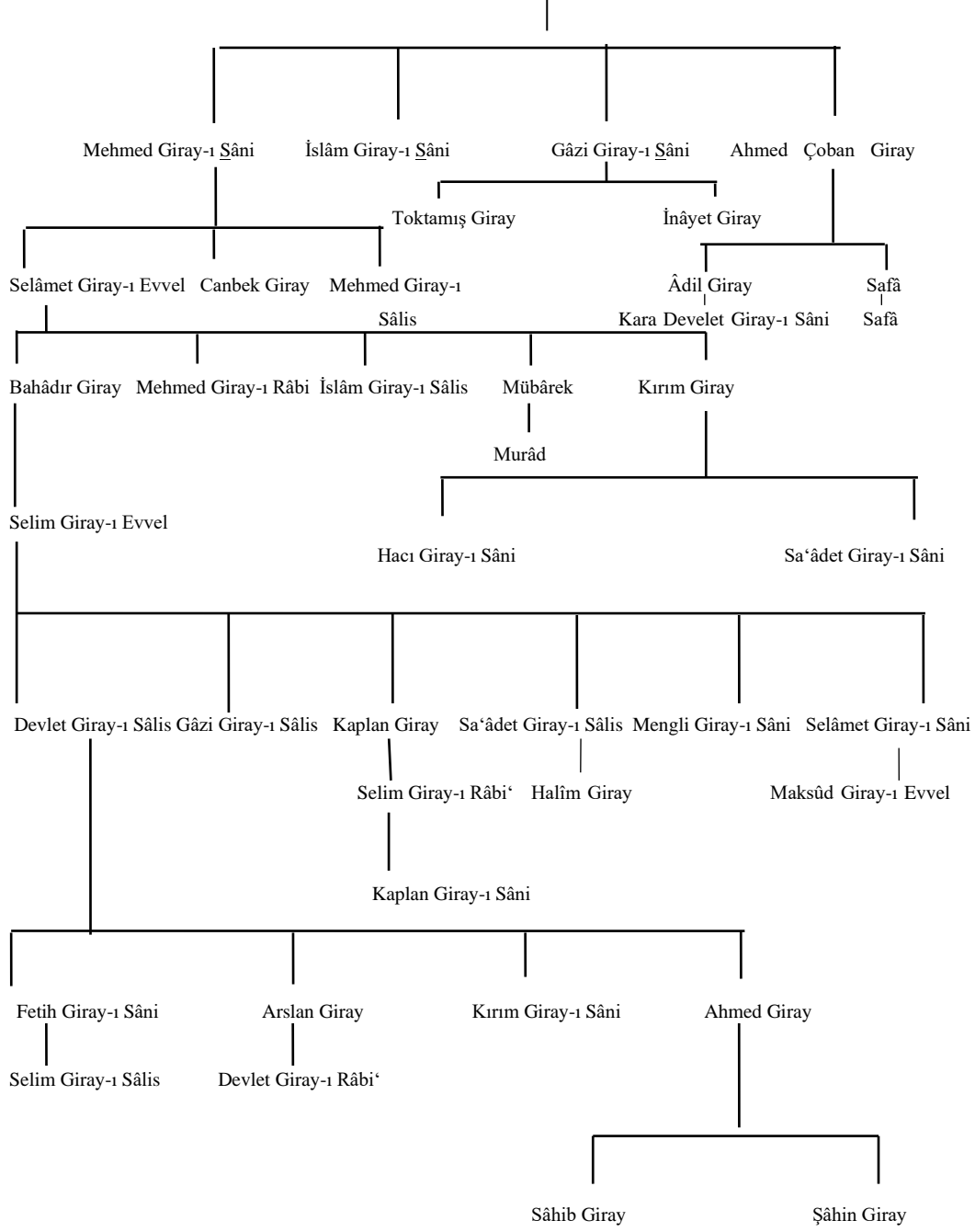
(Müze-i Hümâyün-ı Meskûkât-ı İlhâniye Kataloğundan Muktebesdir)

ÜÇÜNCÜ CEDVEL (Müze-i Hümayûn-ı Meskûkât-ı İlhâniye Kataloğundan Muktebesdir.)

FETİH GİRAY-I EVVEL

*GÜLBÜN-İ HÂNÂN****BİSMİLLAH***

*Gel her dem-i bahâr hamd u senâ
Dergeh-i vâcibu 'l-vücûda sezâ*

*Gülşen-i vahdeti mutarrâdur
Hâr-ı agyârdan mu'arrâdur*

*İtdi gülzâr-ı 'âlemi îcâd
Kıldı feyz-i rebî' ile âbâd*

*Hazret-i Enbiyâ-yı zî-şânı
Kıldı ol ravzânın nigejbânı*

*Bâ-husûs ol gül-i hadîka-i nâz
Ya 'ni işgûfedân-ı mahfil-i râz*

*Sâye-endâz gülşen-i ekvân
Serv-i tûbâ hurâm-ı bâg-ı cinân*

*Gül-i bülbül-nevâz-ı gülşen-i 'ilm
Bülbül-i lâne-sâz-ı devha-i hilm*

*Sâhibu'r-Ravzâ-i Ahmed-i Muhtar
Bagbân-ı hadâyık-ı esrâr*

*Eyledi yümnile o zâtı şerîf
Çâr-ı bâg-ı 'anâsırı teşrîf*

*Çünkü ol rahmet-i Hüdâ geldi
Gülşen-i 'âleme safâ geldi*

*İtdi cûy-ı şerî'âtin icrâ
Kıldı bâg-ı cihânu hep irvâ*

*Kökünü kesdi hanzal u cehlin
Şâhsârın kurutdu nâ-ehlin*

*Nahl-i zakkûmu eyledi nâbûd
Oldu işgufte gonça-i maksûd*

*Ola gül deste-i salât u selâm
Vâsıl-ı ravza-i Resûl-ı benâm*

*Dahi ashâb u âlinin her ân
Ola ervâhu gül gibi handân*

*Ba'd-ezîn bu Halîm-i üftâde
Ya'ni Şehbâz Giray Hanzâde*

*Olcak gonça-i çîn gülbün-i râz
Böyle eyler hikâyet-i âgâz*

Bu abd-1 fakîr ekser-i ahyânda mütâla'a-i kütüb-i tevârih ü siyer ve mülâhaza-i menâkıb-1 selef-i ehl-i esere mâ'il ü mecbûr olub kırâ'at itdigim kütüb ü fiyatda vüzerâ-i kirâm ve meşâyih-i izâm ve ulemâ-i a'lâm hazerâtının leâli-i terâcim-i ahvâlleri destyâri-i hâssa-i ihtimâm-1 erbâb-1 himem ile keşide-i silk-i intizâm kılınmış olup ol gürûh-1 enbûhden Kırım'da Bâğçesarây 'âleminde gonca-murâd fevâ'idleri küşâde olan Hânân-1 Cengîz-nijad itâ'at-i mu'tâdeden rûz-nâmçe-i ahvâlleri zabtına takayyüd olunmadığından şîrâze-i mecmû'a-i silsileleri mânend-i küll-i hazân-dîde perîşân ve ekserinin esâmîsi bile güm-kerde-i sehv ü nisyân olmak derecesine resîde olmagla (*Gamdan ölmem korkaram gayret helâk eyler beni*) mefâdinca bâ'is-i hareket arak-1 gayret olmagla du'â-yı hayra sebep olur ümniyesiyle ahvâl-1 Kırım ve Tatarı hâkî olan tevârihden Haydarzâde Târîhinden ve Rızâ Efendinin (Es-Seb'u's-Seyyâr) nâm târihinden ve yine Kırımî Gafûrî ve Hürremî Çelebi ve Abdu'l-Velî Efendi Târîhlerinden ve Şeyh Muhammed Efendi Mecmû'asından ve Kaysûnîzâde ve Kefevî 'Abdü'l-Celîl Efendi vesâire mecmû'asından ve destres oldugum mecmû'alardan intihâb olunarak lafz-1 Girayın esâmî-i Hânân ve selâtine izâfe olunmasına bâis u bâdi olan Hacı Giray Hânın tercümesinden ibtidâ ve bin ikiyüz onbeş sâli hilâlinde intikâl-i dâr-1 bekâ eden Baht Giray Hânın Tercümesine kadar 'alâ tarîki'l- icmâl hadîka-i vüzerâ tarzında zafer-yâb olunan ahvâlleri zabt u terkîme ictisâr olunup işbu binikiyüz yigirmialtı sâl-i hüceste-fâlı rebî'u'l-âhır ki âhır-1 fasl-1 rebî'dir tekmiî müyesser olup (Gülbün-i Hânân) tesmiye olunmuşdur. Zahmet-i mütâla'ayı irtikâba tenezzül ve imrâr-1 nazarı tevaggul eden zevât-1 kirâm mekkâr-1 müsemmâtdan recâ-yı sâdık ve ümîd-i vâsık budur ki sebk ü sakkini dahl ü teşnî' ve muktezâ-yı killet-i bızâ'a derkâr olan hatâ vü kusûrumu sâde-dilân-1 avâma teşyî' itmeyüp mümkün mertebe vâki' olan sehv ü hatâmı kalem-i me'ârif rakamlarıyla tashîh ü ıslâha himmet buyurular. Vemine'llâhu't-tevfik.⁵¹

⁵¹ Mü'ellif-i merhûmun mukaddimesi teberrüken; 'aynen derc olunmuşdur.

MELEK HACI GİRAY

Hacı Giray, Gıyâse'd-dînin, o da Taş Timur Canayın o da Tola Timurun, o da Köncekin, o da Dök Timurun, o da Toka Timurun, o da Cücinin, o da Cengîz Han nâmıyla şöhret kazanan Timuçin Hanın oğludur. Hacı Giray, babası Gıyâse'd-dîn Hanın vefâtından sonra amûcası olan Seyyid Ahmed Hanın hücûmundan kurtulamıyarak yedi yıl kadar ötede beride⁵² tolaşmışdı. Ba'de sevk-i kaderle Kırım tahtına oturdu.

Hacı Giray güzel yüzlü, mülâyim tabîatlı bir zât olduğundan Kırım ahâlisi arasında (Melek Hacı Giray) dimekle şöhret kazanmışdı.

Yahûd Kal'ası nâm mahalde bir medrese⁵³ ve başka yerlerde birçok câmi'ler, medreseler yaptırdığı târihlerde görülmüşdür.

⁵² Hacı Giray genc yaşında babasından öksüz kalmışdı. Ulug Muhammed Hanın vefatı üzerine Kırım hükûmeti oğlu Seyyid Ahmed Hanın eline geçdi. Seyyid Ahmed Han gerek Gıyâse'd-dînin biraderi Aliyi, gerek Hacı Giray ve biraderzâdesi Cânay Oglanı devlet düşmanları diye öldürmege karar verdi. Bu hâli işiden iki şehzâde (Özi) taraflarına kaçdılar. Bunları öldürmek için takîb eden Seyyid Ahmed Hânın adamları biçâreleri nehir kenarında yakaladılar.

Şehzâdeler mukabele için kendilerinde kuvvet göremediklerinden can korkusuyla Özi nehrine atladılar. Düşmanların okları arasından atlarıyla beraber sıyrılıp karaya çıkabilmiş iseler de pek yorulmuş ve korkmuş idiler. Hatta Hacı Giray bir-iki yerinden yaralanmışdı.

Kardeşi Cânay Oglanın hayatından kat'-ı ümîd eden Hacı Giray bir an evvel tehlikeden kendi canını kurtarmak için Cânayı bırakarak ilerüledi ve pederinin pek ziyâde hürmetini kazanan (Devlet Geldi) Sûfinin hânesine sığındı. Devlet Geldi kendisine pek ziyâde hüsn-i kabûl gösterdi. Hacı Giray birkaç gün sonra ölüm hâlinde bıraktığı kardeşi Cânayın tüccarlara koşularak sag ve selâmet Kazan taraflarına gittigini işetmiş ve pek ziyâde sevinmişdi. Devlet Geldi Sûfinin kadını pek merhametsiz idi, o, nazlarla büyüyen şehzâdeye ağır ağır hıdmetler yapdırır, kabahatli kabahatsiz azarlar, tahkîr eder hatta dögerdi. Devlet Geldi Sûfi kadının bu münasebetsiz hâlini duyar duymaz kendisini tekdîr etmiş ve Hacı Girayın asil, binâ'en'aleyh her dürlü hürmete lâyık olduğunu anlatarak bir dereceye kadar zavallı Hacı Girayın dūçâr olduğu zulmü azaltmışdı.

İşte Hacı Giray yedi sene böylece hayat geçirmekde idi. Beri tarafda Hacı Girayın babası Gıyâse'd-dînin akrabasından ve Seyyid Ahmed Hânın hasımlarından olan (Tekne Mirza) başına topladığı Tatarlarla büyük bir kuvvet vücûda getirerek Seyyid Ahmed Hânı tahtdan indirüp yerine Hacı Giray Hânı oturtdu.

Hacı Giray (841) senesi tahta geçtikden sonra Etil çöllerinde oturan ve Kırım hükûmetini dâima rahatsız eden Tatarları tatlı dil ve bahşişlerle gönüllerini yapıp anları Kırımı idhâle muvaffak olduğu gibi öteden beri ahâliyi rahatsız etmekden hâli kalmayan Rusları dahi lâyıkıyla te'dibe muvaffak olmuşdur.

(Es-Seb'u's-Seyyâr)

⁵³ Târihlerde bu medresenin hangisi olduğunu bulamadım. Yahûdi Kal'ası yanında bulunan medresenin Mengli Giraya 'âid olduğu muhakkak bulduğundan bunun elyevm Orta Medrese nâmıyla yâd olunan medrese olması melhûzdur. Bu medresenin (Mâl-i Meyyit) Câmi'i karşısında bir vakıf binâsı, medrese kurbunda yarım desâtine kadar vakıf bāğçesi vardır. (27) sene-i mukaddem halk arasında cömerdligi, insâniyetiyile meşhûr Bağçesaray agniyâsından merhûm İbçi Hacı 'Abdullah nâm zât tarafından bu binâ mükemmelen ta'mîr etdirelerek (Gostinetsa) ittihâz olunmuş ve bu sûretle medreseye senevî bin ruble kadar vâridât istihsâl olunmuşdur.

'A. H.

Unutulmasun ki Tatar hanzâdeleri, Tatar mirzâlarının oğulları tâ çocukluktan onbeş yaşına kadar Atabeglerden Giray kabîlesinden bir zâtın hânesinde büyütülmek, terbiye etdirilmek eskeden beri Tatarlarca âdet olmuşdu.⁵⁴

Hacı Girayın babası Sultân Gıyâse'd-dîn Han dahi Giray kabîlesinden olan Devlet Geldi Sûfinin hânesinde büyümüşdü. Hacı Giray doğduğu gün Devlet Geldi Sûfinin Ka'beden memleketine geldiği güne tesâdüf etdiğinden Gıyâse'd-dîn Han oğlunun adını -hem Giray kabîlesine, hem de Devlet Geldi Sûfiye bir cemîle olmak üzere Hacı Giray koymuşdu. Hacı Giray tahta geçtiği zamân Devlet Geldi Sûfi sağ idi. Birgün Hanın huzûruna girerek Hacı Giraya sebep-i tesmiye hakkındaki mâcerâyı anlatdıktan sonra Giray kabîlesinin ahfâdı kalblerinden silinmemek için bundan sonra doğacak hanzâdelerin adlarına dahi "Giray" 'ilâvesiyle kabîlesine bir yâdigâr bırakmasını ricâ etmiş ve Hacı Giray dahi bu pîr-i muhteremin teklîfini kabûl sûretiyle kendisine karşı kadirşinâslıkta bulunmuşdu. İşte bundan sonra bütün hanzâdelerin nâmlarına Giray lakâbı 'ilâve olundu.

İstitrâd: Tatar hanları küçüklüğünde Çerkes kabîlesi nezdinde gâyet sâde, bedeviyete yakın bir hayat geçirdiklerinden saraylarında debdebe, ihtişâm bulunmazdı. Ahâliye gelince: Anlar da hanlarına pek ziyâde mutî', ma'îşetlerini gâret ü yagma ile tedârik eden ve 'ilim, san'ata lâyıkiyle ragbet göstermeyen adamlardı. Tatarlar 'âdetâ bir cem'iyet-i tayyâre hâlinde yaşarlardı. Gece gündüz civârdaki memleketlere tecâvüz eder, uzak memleketlerden bile kuvvetli, yörük atlarıyla birkaç gün zarfında birçok mal, ganâim toplayup getirirlerdi. Top tüfenk yapamadıklarından tolayı metîn kal'aları tahrib edemezlerdi.

Rusya hükûmeti Kazanı zapt ettikten sonra bile Kırım Tatarlarının hücum ve yağmasından kurtulmak için hanlara her yıl virgü virmege mecbûr olmuşdu.

⁵⁴ Kırım Hanlarından birinin çocuğu doğunca heman Çerkes Kabîleleri kâmilen bir cûlda toplanır ve kabîle büyüklerinin münâsib gördüğü bir kadını o çocuğun sûd analığına seçerlerdi. Sonra aralarından birkaç yüz atlı Kırımı gederek üç gün misâfir olurlardı. Bu necîb misafirler gelirken bütün levâzımâtını yanlarında getirdiklerinden kendi yemekleri de hem kendilerine hem de han ve dâiresi halkına mükemmel bir ziyâfet çekerlerdi. Sonra içlerinden biri elçi olarak hanın huzûruna geder maksadlarını anlatırdı. Bu eski bir 'âdet olduğundan hana "teba'iyete mecbûr olduğumu" söyler ve çocuğu anasından ayırarak sûd anasına teslim ederlerdi.

Çerkesler bu çocukları kendi evlâdlarından ziyâde dikkatle hiçbir eziyet vermeden serbest serbest büyütürlerdi. Çocuk yedi yaşına gelince ata binmegi, kaçup kovmayı, harbi, darbi, 'amelî bir sûrette ta'lîm ederlerdi. Onbeş yaşına geldi mi silahlarla, güzel güzel esvâblarla gâyet mükemmel bir ata bindirüp merâsim-i mahsûsa ile pederine teslim eder ve bahşişlerini alup dönerlerdi. (İbret-nümâ-yı Devlet)

Tatar Hanları şeri'ata, ahkâm-ı şer'iyeye pek ziyâde riâyet ederlerdi. 'Ulûm-ı şer'iyeye en ziyâde vukûfu olan bir zât dolgun bir ma'aş, bol bir ta'yinât ile kadı'asker nasb olunurdu. Kadı'asker da'vâlardan, fetvâlardan beş para almaksızın ahâlinin bi'l-cümle maslahatını görürdü. Sonraları bâ-husûs İstanbul hükûmetiyle münâsebete başladıkdan sonra hanlar, İstanbulun debdebe ve ihtişâmlarını memlekete yavaş yavaş nakl etmeğe başladılar. Bir taraftan umûr-ı şer'iyenin ehilsiz adamlara geçmesi, niyâbet mürâseleleri fâ'izle bâzergânlara satılmaya başlaması üzerine mahkemeler bozuldu. Bir taraftan da ahâlinin eski kahramânlıkları birçok esbâb-ı ictimâ'ie te'sîriyle eksilmeğe başladı. Bir vakitler Moskova, Ejderhân, Türkistan taraflarına kadar düşmanlarını kogan Kırımîlilar, bi'l-âhare düşmanlarını def' etmeğe, mukaddes vatanlarını çigneyen yabancı ayakları kırmaya bile muktedir olamadılar.

Daha sonraları mevcûdiyetlerini bile muhâfaza edemeyerek, cehâlet, tefrika, ihtişâma kurban olup gïtdiler. Kırım Tatarlarının bi'l-hâssa bu son yüz senelik hâlleri o kadar acınlı o kadar müdhişdir ki bu hâllere aqlamamak kâbil degildir. Yalnız, onbeş yigirmi seneden beri başlayan hareketlere, istikbâlin karanlıklar içinde fersiz togan bir şûle-i ümîdi nazarıyla bakılabilir.

'A. H.

Hacı Giray 871 senesinde vefât ederek Bağçesarayda Salaçık mahallesinde kable'l-vefât tehiyye eylediği türbesine defn olunmuşdur.⁵⁵

⁵⁵ "Es-Seb'us-Seyyâr" Bağçesarayın, Hacı Girayın ecdâdından Küçük Muhammed Han tarafından binâ olundugunu yazıyor.

Bezcinski tarafından Bağçesaray hakkında şu ma'lûmat veriliyor. Bağçesaray târihi (1501) senesinde başlar. Tatar Kırımı girmeden evvel orada (Rûm)lar vardı.

Bâğçesarayın 1786 da Ruslarla olan muhârebede hemen rub'ı yanmışdır.

Kırım Hanlarının ilk sarayı Salacıkdadır. Elyevm saray diye yegâne eser olarak Manastır Kapısı yanındaki türbe kalmışdır ki bu türbe (1510) senesinde Mengli Giray Han tarafından babası nâmına tekrar binâ olunmuşdur.

Yahûd Kal'ası (1896) da Karayimler tarafından inşâ olunmuşdur. Bu kal'aya (XVII)nci asra kadar (Kırkora) tesmiye olunurdu.

Bu kal'a hanlar için düşmana karşı melce' vazîfesi gördüğü gibi hanlar Eski Kırımıda iken Bâğçesarayı ziyâretlerinde burada kalırlardı.

MENGLİ GİRAY HAN

Mengli Giray Han, Hacı Giray Hanın oğludur. Babası vefât etdikden sonra üç ay kadar hanlık etmişken ‘amûcazâdelerinden Nûr Devlet, Bay Geldi Hanlar ile etdiği gavgâlarda yenilerek canını kurtarmak için Ceneviz Hristiyanları elinde olan (Menkub) kal‘asına sığınmışdı. Bir müddet sonra kendinin dost ve tarafdârı olan (Eminek Mirzâ) ile⁵⁶ birkaç ulu mirzâlar büyük bir kuvvet toplayarak Mengli Girayı tekrar Kırımaya çağırdılar.

Bu defa Bay Geldi Han ile vukû‘ bulan cengde Mengli Giray tarafı yenerek (871) târihinde tekrar tahta geçdi. Tahta cülûsundan sonra gerek Kazan hânı olan Seyyid Ahmedin, gerek birâderleri ve amûcazâdelerinden Kırım tahtını ele geçirmek için uğraşmaktan hâli kalmayacaklarını anlayarak Devlet-i ‘Aliyyenin himâyesi altına girmegi düşündü.

Hükümdârın bu düşüncesini cümle ‘ulemâ ve mirzâlar sevâb görerek o zamân Devlet-i Osmâniyenin pâdişâhı olan (Fâtih Sultân Mehmed) Hâna mürâcaat ile kendilerini himâyesi altına almasını, şâyed Kefe, Taman, Menkub kal‘alarını zabt etmek arzû ederlerse Kırım Hanlığının dahi kendilerine elden gelen gayretde kusûr etmeyeceklerini bir ‘arîza ile bildirdiler.

Sultân Mehmed Han dahi cengi sever bir pâdişâh olduğundan bu kahraman yardımcıların dileğini pek ziyâde memnûniyetle kabûl etdi; yâverler, paşalar ile Mengli Giray Hana nişânlar, hediyeler gönderdi.

İşte bu sûretle Kırım Hükûmeti ve hükümdârlarıyla Devlet-i Aliyye arasında münâsebet başlamış oldu.⁵⁷

⁵⁶ Eminek Mirzâ Hacı Girayın tahta geçmesine sebep olan “Tekne Mirzâ”nın oğludur. Mengli Giray Han tahta geçdikden sonra ‘amûcazâdelerinden (Nûr Devlet) kardaşlarıyla birleşerek büyük bir muhâlif firka teşkil ile saltanat da‘vâsına kalkışdı. Mengli Giray mukâbele edemeyeceğini anlayarak tahtı terk idüb Menkub Kal‘asına sığındı.

Nûr Devlet tahta geçdikden sonra kardaşlarıyla büsbütün bozuşdu. Birkaç kardaşını öldürdü. Fakat bir gece (Bay Geldi) apansızın (Devlet Geldi) Hanı öldürerek yerine geçdi. Bay Geldi Hânın cülûsundan onbeş gün sonra Eminek Mirzânın gayretiyle Mengli Giray tekrar tahta oturdu. (Es-Seb`u’s-Seyyâr)

⁵⁷ Bu ‘arîza üzerine Sultân Fâtih, sadr-ıa‘zam Gedik Paşayı üçyüz gemi ile Kefe Kal‘asına göndermişdi. Mengli Giray Han dahi va‘di mücibince bu muhârebeye bulunarak Kefe, Menkub, Azak kal‘alarını zabt etdiler (881). Ba‘de Mengli Giray İtil (Volga) nehri kenarında bulunan (Taht İli) yi zabt etmek istemişse de Kazan Hânı Seyyid Ahmedin birâderi Murtazâ Sultânın yolda rastgele karşularına çıkarak aldatmasıyla

Fâtih Sultânın oğlu Bâyezid-i Velînin Akkerman, Kili, [Besârabyada olan bu şehirler Bükreş Muâhedeyle Rusya devletine geçmiştir.1227] kal'alarını ele geçirmek için etdiği muhârebede Mengli Giray Han elli bin Tatar süvâri 'askeriyle pek büyük yararlıklar göstermiştir.

Pâdişâh hazretleri Mengli Girayın bu hizmetine karşılık olmak üzere Mengli Giraya Ak Börk (kalpak) altunlu üsküf⁵⁸ dürlü dürlü hediyeler vermiştir.

Turla (Dinester) suyu kenarında bizzat Tatar askerinin zabt etdiği Balta, Tombasar, Kavşan ve havâlisini dahi Kırım Hanlığına terk etti.

Mengli Giray (919) zi'l-hicce ayında vefât etdi. Türbesi Salacıkda kendi yaptırdığı medrese⁵⁹ havlısındaadır.

Mengli Giray Han akıllı, milletini sever, milletinin menfaatini düşünür kahraman bir zat idi. Ekser vakitlerini muhârebe ile geçirmiştir. Eski Kırım⁶⁰ demekle meşhûr olan (Salkat) nâm mahalde ve sâ'ir yerlerde birçok câmi'ler, medreseler te'sîs etmiştir.

Mengli Girayın tabîatında şâirlik de vardı. Tatar dili ile şu beyitleri söylemiştir:

*Firâkındın benim hâlim sorar bolsan eger cânâ
Könülde nâr, közde âb u dilde âh olur peydâ*

*Senin murg-ı hayâlini içinde asramak için,
Bolubdur kirpigim birle kafes bu dîde-i bînâ*

büyük bir fırsat kaçırılmış ve o zamân Nogayların iyice tedârik görmüş askerine Mengli Girayın Kefe muhârebesinde yorulmuş askeri mukâbele edemeyerek maglûb olmuş. Mengli Giray dahi Bağçesaray civârında tâğ tepesinde vâki' (Kırkor) kal'asına saklanarak Nogaylardan kurtulmuştur.

⁵⁸ Tepesi devrik ve ucu püsküllü takyedir ki kırmızı yünden örülür.

⁵⁹Elyevm Zincirli Medrese nâmıyla da yâd olunan medresedir ki (Ulukul) karyesinde dörtbinsekizyüz (desâtına) kadar vakıf toprağı vardır. Meşrûtası: Vâridâtın yarısı talebeye yarısı medreselere âiddir. Şimdi senevî yigirmi bin ruble kadar vâridât te'mîn eder. Islah edilirse vâridât-ı mezkûrenin kat kat yükseleceğinden şübhe yokdur.

Medresenin kapısı üzerinde şu yazı okunur:

"Bu medreseyi Allahın yardımıyla Hacı Giray oğlu Mengli Giray Han yaptırmıştır."

⁶⁰ (Salkat) şehri Kefe kal'asına dört saatlik bir mesafede ka'in (Agarmış) nâm tepenin eteklerindedir. Bu şehir vaktiyle evkâf bir köy hâlinde idi. Havasının letâfeti, sularının eyiligi hasebiyle, 'Acem, Türkistan tüccâr kâfileleri burada eğlenirdi. Sonraları buraya yerleşüp kalan tüccarlardan kasaba zenginleşmiş ve büyümüşdü. Hattâ Salkatda erbâb-ı kemâl ve meşâyihden (Kemal Ata) ve emsâli birçok 'ulemâ da yetişmişti. Vâ esefâ ki Mengli Girayın (Taht İli) muhârebesindeki maglûbiyetinden cesâret alan Kazan Hânı Seyyid Ahmed, kırk gün kadar muhâsaradan sonra şehre girerek o latîf şehri harâbe-zâra çevverdi. Evvelce kendilerine ziyân getirmeyeceğini va'd etdiği hâlde Salkat ahâlisini insâfsızcasına telef etti. Şehr-i mezkûrde bugün bile âsâr-ı atîka nokta-i nazarından görülmeğe lâyık harâbeler mevcûd olup bu harâbelerle dâ'ir ma'lûmât-ı târîhiye virebilecek berhayât ihtiyârlar bile vardır. 'A. H.

*Menim ol Hân-ı Mengliş kim muhannet mülkü şâhımın
Cihânın mülk ü mâlına gurûrum yok durur aslâ*

Zeyl: Kırım Hanlarının diğer hükûmetler ile olan münâsebetini ve ba‘z-ı vakâyi‘-i mühimmeyi hânların, devre-i hükûmetlerinin nihâyetine (zeyl) sûretiyle derc edeceğiz. Bu cümleden Mengli Giray Hânın Rus knezleriyle vukû‘a gelen münâsebât-ı siyâsiyesini (Tevfîku'l-Ahbâr)ın (Karamzin)den naklen verdiği ma‘lûmâtı bi't-tercüme âtiye nakl idiyoruz:

“(908) senesinde Kazan ahâlisi, Mengli Giray Hânın üvey oğlu (‘Abdu'l-lâtîf) Hanın sû-i idâresinden şikâyetle Rus knezine (Üçüncü İvan)a mürâca‘at idüp ‘azlini istediler.

İvan oğlu (Vasili)yi Kazana gönderüp (‘Abdü'l-lâtîf) Hânı Moskovaya celb ile habs ve yerine birâderi (Mehmed Emin) Hânı nasb etdi.

Bu sıralarda ise Ruslar (Lehistan) ile muhârebeden henüz kurtulmuş Mengli Giray dahi (Sarây) şehrinin zabtını dostu olan (İvan)a bildirmiş idi.

Mengli Giray, knez tarafından, hânedânî erkânından bulunan bir hâna yapılan bu muâmeleye pek ziyâde kızdı ve derhâl İvana bir mektûb gönderdi. Mektûbunda diyordu ki:

“Abdu'l-lâtîf Han gencdir. Hissiyâtına maglûb olup bir kusûrda bulunabilir. Fakat sen de bilmukâbele, böyle dostluga yakışmayacak bir muâmelede bulunmalı mı idin?

Knez!..

‘Abdü'l-lâtîf Hânı habsden çıkar ve ana bir hâna lâyıık olan hürmet ve riâyeti yap; isterse Kırımı gönder. Ve illâ bilmiş ol ki müsâlaha, dostluk o günden îtibâren fesh olunacaktır. Ve şunu da der-hâtır et ki bugünkü kuvvveti ancak müsâlahamız, dostlugumuzla kazandın; düşmanlarını ancak bizim yardımımızla kahr etdin...” (İvan) bu mektûbdan pek ziyâde müteessir oldu. Ve derhâl hanzâdeyi habsden çıkardı; kendine karşı hürmet-i mahsûsada bulundu ve bu sûretle Mengli Giray Hânın ve Nûr Sultân Bikenin gönüllerini ta‘mîr etmiş oldu. Abdu'l-lâtîf Hânı da Moskovada alıkoymaya muvaffak oldu. (1502) milâd.

(914)de Mengli Giray, İvanın yerine knezlige geçen (Dördüncü Vasili)ye bir mektûb gönderüp “Hacı Tarhân muhârebese için kendine bir mikdâr ‘asker virmesini, vâlidesi görmek istediginden, Abdü'l-lâtîf Hânı Kırıma göndermesini ve muâhede mûcibince Kırım Hükûmetine vermeğe mecbûr olduğu verginin irsâl etmesini” bildirdi.

Knez Vasili, Mengli Girayın diger talebelerini kabûl etdiyse de vûkelâsıyla bi'l-müşâvere ‘Abdü'l-lâtîf Hânı Kırıma göndermemeye karar verdi.

‘Abdü'l-lâtîf Hânı, Mengli Girayın sefirleri huzûruna davet idüp ahâlisine zulüm, dinlerine taarruz etmemek; Rusyaya düşman olan memleketlerle muhârebede bulunmamak ve Rus hükûmetinin ruhsatı olmadan başka memleketlere gitmemek şartıyla (Gülşîr) beldesini kendi tasarrufuna tevdi‘ edeceğini va‘d etdi. Ve bu sûretle Vasili ile ‘Abdü'l-lâtîf Han arasında karârname imzâlandı.

Ba‘de Vasili, Mengli Girayın sefirlerine katarak, berâ-yı teşekkür Marazofu Kırıma gönderdi.

Vasili Marazofa, Mengli Giray ihtiyârlamış olduğundan, hükûmet nezdinde daha ziyâde nüfûz sâhibi olan, Mengli Girayın büyük oğlu Mehmed Giray Han ile dahi görüşmesini sûret-i mahsûsada tenbih etdi... 1508 mîlâd 916’da Timur Mirzânın kızı, Mengli Giray Hânın zevcesi olan Nûr Sultân Bike, oğlu ‘Abdü'l-lâtîf Hânı görmek için, küçük oğlu Sâhib Giray ve han tarafından tayîn olunan üç sefir ile Moskovaya geldi.

Vasili, bu misâfire karşı lâzım gelen hürmeti tamâmen yaptı. Şereflerine, bir kraliçeye lâyük ziyâfetler çekti.

Nûr Sultân Bike, bir ay kadar Moskovada oturduktan sonra diğer oğlu Mehmed Emin Hânı görmek için Kazan’a gitti. Nûr Sultân Bike, Kazandan dönerken altı ay daha Moskovada, Vasili sarayında kemâl-i hürmet ve ta‘zîmle ikâmet etdikden sonra Kırıma avdet etdi.

Bu senelerde artık Mengli Giray pek ziyâde ihtiyârlamış idi. Hattâ sözleri bile dinlenmiyordu. Nüfûzu, kâmilen ogulları almışdı. Bu sebebler üzerine siyâset mecrâsını değiştirmişdi. Çünkü Kırım hükûmeti (Lehistan) hâkimi (Sigizmund) ile muâhede akd etmiş ve her sene Kırım hükûmetine (15000) altun vermeyi taahhüd etmişdi. Sonraları, ahîlâfı bu mikdârı te‘diyede ‘aciz gösterdiklerinden üzerlerine ilân-ı harb olundu.

Mengli Girayın ogullarından Ahmed Giray, Bortaş Giray (1512) sene-i mîlâdiyesi mayısında Biliyef, Udiyef vilâyetlerine girüp kâmilen tahrîb etdiler.

Vasili, gerek bu vakayı gerek Lehliler ile yapılan mu‘âhedenin iyi olmadığını; aralarında evvelce akd olunmuş müsâlaha ahkâmını Mengli Giraya bildirmiş ise de Mengli Giray bil-mukâbele, yalnız, bu hâllere kendinin dahi râzı olmadığını bildirmekle iktifâ etmiştir.

Ahmed Râsim Begin OsmanlıTârîhinde şu satırlar görülmüştür:

(897) senesine togru Moskova çarı olan Üçüncü (İvan) bütün Rusya prensliklerini birleştirecek bir devlet teşkîl ve bilâhare (Novgrod) ile (Kazan)ı zabt etmiş idi. İşte bu çar Bâyezid-i Sâni zamânında Osmanlı hükûmeti ile münâsebete girişmek arzûsında bulunmuş ve Kırım Hânı (Mengli Giray)ın dostı olmağa anın vâsıtasıyla istimzâc eylemiştir. Bunun üzerine taraf-ı devletden Mengli Giray’a “Eğer Moskova kralı benim kardaşın ise benim de kardaşım demektir.” cevâbı verilmiştir.

Hanlardan birçoğunun kesdiği paralar İstanbul Müzesinde mevcûd olduğu gibi müze katalogunun Meskûkat-ı İlhâniye kısmında fotoğrafla alınmış, şekilleri, hacimleri, vezinleri yazı ve tigrâ taraflarında bulunan esâmî-i hânân ve nerede darb olundukları da ayrıca beyân olunmuştur. Bunlardan Mengli Giray Han devresine ‘âid olub da Kefede darb olunan birinin şekli ber-vech-i zîr gösterilmiştir.

GÜMÜŞ

Mahall-i darbı: Kefe, târihi 91(?)

Yüzi: Dâire içinde Mengli Gir(ay)

Hacı Gi(ray)

Arkası: Noktalı iki dâire : Tış dâirede (duribe Kır.....)

İç dâirede 3 (87) ?

Ortasında üç dişli bir tarak şekli (*) vezni : 3 t . Kutrı 14

(*)İşbu tarak tamga ta‘bir olunan işâret Kıpçak Hanlarının sikkelerinin dahi muhtelif eşkâlde bulunup Kırım Hanları dahi kendi sikkelerine vaz‘ etmişlerdi ki bunun bir işâret-i mahsûsa olması lâzım gelirse de neye delâlet ettiği daha henüz anlayamamıştır.

MEHMED GİRAY HAN

Mehmed Giray, Mengli Giray Hânın büyük oğludur.⁶¹ Babası Hristiyan memleketlerine muhârebe etmege giderken “Kırımı kime bırakacaksınız” diye sorulmuş, Mengli Giray Han da “büyük oğlum Mehmed Giray kalgay” a diye cevâb vermiş ve yerine onu bırakmışdı.

Hristiyan yurdlarından birçok mal ve ganîmet toplayarak sag ve selâmet Kırımı döndükde, oğlu Mehmed Girayı me’yûs bırakmamak için tuz gelirinden, gümrük hâsılatından kendine bir mikdâr pay ayırarak Akmescid ve Karasu⁶² şehirleri ve civârını oğlu idâresine bırakmış ve Devlet-i Osmâniyetarafından oğlu nâmına (berât)⁶³ gönderilerek (Kalgay Sultân) unvanıyla resmen velî’ahdlığını tanımışdı.

Mengli Girayın vefâtından sonra, Kalgay Mehmed Giray cümle ahâlinin ittifâkıyla Kırım tahtına oturdu ve kardaşı Bahâdır Girayı da kalgay tayîn etdi. Mehmed Giray dahi, babası gibi düşman memleketlerine cenge giderken ba’z-ı mirzâların, hıdmetcilerin fesâdıyla² oğulları olan Gâzi Giray, Baba Giray bir mikdâr ‘askerle Mehmed Giray Hânın ordusundan, bir gece kaçdılar.

⁶¹ Mengli Girayın, Mehmed Giray, Mahmûd Giray, Fetih Giray, Bortaş Giray, Saadet Giray, Sâhib Giray, Bahâdır Giray, Baba Giray nâmlarında sekiz dâne oğlu var idi.

Büyük oğlu olan Mehmed Giray, babası vefât etdikde Fetih Giray Han (Or) kal’asında idi ve biraz da rahatsız bulunuyordu. Mehmed Giray îade-i sıhhat idüp (Bâğçesaray)a gelinceye kadar tam kırk gün (Mengli Giray)ın vefâtı ahâleden gizlendi ve cenâze merâsimi Mehmed Giray tahta geçdikden sonra icrâ olundu. (E’s-Seb’u’s-Seyyâr)

⁶² Akmescid şehri, onaltıncı asr-ı milâdîde (Bâğçesaray) ile berâber te’sîs olunmuş ve sonraları Kırım Hanzâdelerinin (makarr)ı ittihâz olunmuşdur. Kalgayların sarayları büyük bâğçelerle çevrilmiş (Peterovaski) köyünde, (Salgır) nehri kenârında bulunuyordu. Saray önündeki büyük çeşme el’ân mevcûd olub (Gorodski Fanten = Belediye Çeşmesi) nâmını almışdır.

Karasu Akmescide (43) verst (kilometre)lik (1726) sene-i milâdîsinde (Minnih) tarafından (Bâğçesaray) ihrâk olunduktan sonra han sarayı bir müddet bu şehre nakl olunmuşdur. (Bercinski)

⁶³ (Berât) Hanlık, Kalgaylık, Nûre’-d-dînlik mansıbları için ‘Osmânlı pâdişâhları tarafından verilen izinnâmelerdir.

² Mehmed Giray, Rus ve Lehlileri mağlûb etdikden sonra (Hacı Tarhân)ı zabt ile orada bulunan Nogay kabilelerini kendi tâbi’iyetine alarak oranın idâresine nezâret için Gâzi Giray, Baba Giray maiyyetiyle birkaç mirzâlar göndermişdi. Bunlar Nogay kabîlesine ziyâde zulm etdiler. Bu zulmü işiden han, mirzâlara, (Giray)lara kızdı. Anları tekdîr etdi. Zulmü men’ için şiddetli emirler verdi.

Giraylar, mirzâlar hânın bu emirlerinden mugber oldular. İşte bu vaka üzerine hâna ‘adâvet bağlayan mirzâlar, Girayları dahi babaları aleyhine teşvîke başladılar. Âkıbet bir muhârebede geceleyin (İçki Halkı) denilen üçbin kadar kapukulu neferi ile firâr etdiler... (Es-Seb’u’s-Seyyâr)

Vakayı işiden Nogay ümerâsından Mamay, Şaygam nâm şahıslar (929) senesi zi'lhiccesinde, karanlık bir gecede Mehmed Giray üzerine birdenbire saldırarak hem kendisini, hem kalgay Bahâdır Girayı şehîd etdiler. Kabirleri Hacı Tarhân şehrinde dir.

Mehmed Giray gayretli, hamiiyetli, cesûr bir zât olup Hacı Tarhân şehrini fethetmiş ve pek çok düşmanları üzerek memleketini muhâfaza etmişdir.

Müddet-i ömrü elli sekiz sene, müddet-i hükûmeti tam on senedir.

Zeyl.- Mengli Giray Hânın vefâtı (İvan)a kanlı gözyaşı dökdürecek bir felâket sayılabilir.

Vasili ise bundan pek müteessir olmadı. Çünkü anın zamânında Mengli Giray kuvvetini gâ'ib etmişdi. Vasili, Rusya menfa'âtini yeni handan te'mîne çalışmayı, nüfûzu gâ'ib olan bir adamın vefâtına te'essürden yeg görüyordu.

Mehmed Giray ibtidâ-yı cülûsında bir taraftan sefir (Toçkof)ı, musâlaha için Moskovaya gönderdiği hâlde diger taraftan, Lehistan kralı (Sigismund)dan birçok paralar alup akd-i musâlaha ideyordu.

Daha sonraları Mehmed Giray ma'iyeti adamlarından (Duvan) nâm şahsa hakâret-âmiz bir mektûbla Moskovaya gönderdi. Bu mektûbda 'akl ü hayâlden uzak birtakım teklîfler dermeyân ideyordu. Ve diyordu ki:

"Knez Vasili!"

Sen Lehistan hükûmetinden (İsmolinski) beldesini zapt etmekle pederim zamânında 'akd olunan musâlahayı nakz etmiş oldun. Bu nakz-ı 'ahdın cezâsı olmak üzere sana, Beraniski, İstaridob, Nogorodovpotyovil şehirlerini tahliye, Udiyef beldesinin cizyesini irsâl ve Kırım hükûmeti teb'asından elyevm elinde bulunan 'umûm esîrleri âzâd etmeği ihtâr ideyorum. 'Aksi takdîrde ikinci cevâbımızı Tatar kılıçları, atları verecekdir." Knez Vasili birçok vâsıtalar ile Mehmed Giraya muhabbetini kazanmaga çalışdı ise de muvaffak olamadı. Kırım askeriAzak Denizi kenârında olan yerleri ve (Mişir) kasabasını tahrîb etdikleri gibi Mehmed Girayın oğlu Bahâdır Giray birçok Rus şehirlerini daha gâret etdi.

Knez Vasili bu hâli, Mehmed Giraya tekrâr bir mektûb ile bildirdi. Ve annesi Nûr Sultân Bike vâsıtasıyla Mehmed Girayın celb-i kulûbuna ve Lehistan hükûmetiyle dahi nakz-i 'ahd etdirmege muvaffak oldu.

(922)de Mehmed Emin Han tedâvisi gayr-ı kâbil bir keyifsizlige tutuldu. Bunun üzerine Mehmed Emin Han bir elçi ile yerine kardeşi Abdü'l-lâtîf Hânın tayîn olunmasını iltimas etdi.

Knez Vasili, Rusyaya 'Abdü'l-lâtîf Han tarafından hayır gelmeyeceğini bile bile onu, Kazan Hanlığına tayîn etmeğe mecbûr oldu. Çünkü Mehmed Eminin keyifsiz olduğunu işiden Mehmed Giray, Kazan Hanlığına, Kırım hükûmetine muhâlif birisi getirilirse büsbütün (Kazan)la münâsebetinin munkatı' olacağını düşünerek heman Vasiliye bir sefir gönderüp (Abdu'l-lâtîf)in Kazana han nasb olunmasını teklîf etmiş ve bunu Vasiliye kabûl etdirmişdi. (1516) mîlâd.

(924)de Abdu'l-lâtîf Han Moskovada vefât etdi. Vasili bundan pek ziyâde müteessir oldu.

Mehmed Giray her ne kadar müteveffâ vâsıtasıyla Kazan Hanlığını istilâ fikrinde ise de 'aynı zamânda 'Abdu'l-lâtîf Kazan ve Kırım umûrî için Vasilinin elinde güzel bir âlet; kavî bir rehin idi.

'Abdu'l-lâtîfin vefâtı üzerine Mehmed Giray, en azîz vükelâsından olan Appak Mirzâyı Vasiliye yollayup birâderi Sâhib Girayın Kazan Hanlığına nasb olunmasını teklîf etdi.

Vasili bu teklîfi de kabûle mecbûr oldu (1518) mîlâd.

(925)de Kazan ahâlisi Han tayîni için Rusyaya mürâcaat etdiler. Vasili eger mu'âhede mücibince Sâhib Girayı nasb ederse Mehmed Giraya, Kazan ve Hacı Tarhân Hanlıklarını kendi eliyle teslim etmiş olıcak; hilâfına hareket ederse ki Mehmed Girayın 'adâvetini kazanmış bulunacaktı.

Her iki cihet de Rusyanın hayâtı, memâtı sayılabilirdi.

Vasili bir hayli düşündü. Heman (Mihail)i Kazana gönderüp ahâliye, Kırım ve Hacı Tarhân Hânlarının şerrinden kaçarak Rusyaya ilticâ eden ve elyevm (Mişir) beldesi reîsi bulunan (Şeyh Ali)yi Kazana hân nasb edeceğini bildirdi. Çünkü bu adam Rus ahlâkıyla mütehâllik Rus menfa'atine hâdım bir zât idi. Kazan ahâlisi bu teklîfi memnûniyetle kabûl etdiler. Vasili (Şeyh 'Ali)yi, Dimitri Biliski refâkatıyla Kazana gönderüp iclâs etdi.

Tam bu sırada idi ki Mehmed Girayın Moskova sefiri (Appak) Mirzâ aldığı emir üzerine Vasiliyi şu sözlerle tekdîr etdi:

"Hangi bir sebebdir ki, bizim düşmanımız olan Ahmed Hânın hafidi (Şeyh 'Ali)yi Kazan Hanlığına nasb etmege mecbûr etdi.

Lâyık mıdır ki sen ahadini bozup böyle münâsebetsiz ahvâle tasaddî edesin."

Vasili "her ne kadar Mehmed Girayın kardeşini han nasb etmek için uğraşmış ise de ahâliye kabûl etdiremediğini; eger (Şeyh Ali)yi tayîn etmemiş olsa mutlaka ahâli, hem Mehmed Girayın, hem Rusyanın düşmanı olan Nogay veyâhûd Hacı Tarhân hanzâdelerinden birinin nasb etmege mecbûr kılacaklarını anladığını ve bu hareketi aslâ Mehmed Giraya mûmâne'at maksadıyla yapmadığını" söyleyerek Appak Mirzâyı kandırdığı gibi Mehmed Girayın basîretini dahi kıymetdâr hediyelerle bağlamaga muvaffak oldu.

Ba'de Vasili İstanbula bir sefir gönderdi. (Sultân Selîm)e Mehmed Girayın zulmünden şikâyet etdi. Ve merhametini dahi celbe muvaffak olduğundan o sûretle Mehmed Girayın tecâvüzüne karşı bir sed çekmiş oldu.

(926) senesi idi ki Mehmed Giray pek ziyâde korkdugu Sultân Selîmin vefâtı 'akîbinde Rusyanın birçok şehirlerini tahrîb etmek sûretiyle Vasileden nakz-i 'ahd intikâmını aldı.

Bu tecâvüz üzerine Vasili (Teryak Gobin) nâm sefirini tekrâr İstanbula gönderüb (Sultân Süleymân)a cülûsu tebrik etdi. Ve bu vesîle ile de Mehmed Girayı hareket-i vâkı'asından tolayı sultâna şikâyet etdi. Sultân da Mehmed Girayı Rusyaya tecâvüzden men' etdi. Her ne kadar Mehmed Giray sefir-i mahsûs ile "Rusyanın maksadı memâlik-i İslâmiyeyi kâmilen zabt ve İslâm yurdlarında bulunan câmi'leri kiliselere çevirmek niyetinde olduğunu kerâren anlatmış ise de Sultân Süleymân nezdinde sözleri ufak bir te'sîr bile uyandıramadı. Çünkü Vasilinin zahîri ve hasîn-i yegânesi altunları idi. Çünkü Vasili evvelce iktizâ edenlerin ciblerini, kulaklarını altunlarıyla, kıymetdâr hediyelerle doldurmuş ve tıkamışdı.

Mehmed Giray Sultân Süleymân ile anlaşmaga muvaffak olamadığından nazarlarını Kazana çevirdi. Kazanın 'ulemâ ve umerâsını Şeyh 'Ali Han Rusyaya karşı gösterdiği fazla temâyül ile ahâliyi kendinden nefret ettirmişdi. Mehmed Girayın teklîfi vech üzere Sâhib Girayın kabûlünde tereddüd göstermediler. (928) târihinde Sâhib Giray bir mikdâr Kırım askeriyle Kazana gelüb tahta oturdu. Ve Rus sefiri (Karboni) ile (Şeyh 'Ali) Hânı habs etdi.

Şeyh ‘Ali Toktamış Han neslinden olduğu cihetle Sâhib Giray, ona isterse ‘âilesine gidebileceğini söyledi.

Şeyh bu müsâde üzerine Moskovaya geldi. Vasili tarafından büyük iltifâtlara, hediyelere nâil oldu. Kendisine tekrar Kazan Hanlığını i‘âde edeceğini va‘d etdi.

Vasili bu hülyâlar ile meşgûl olduğu hengâmda Mehmed Giray bütün Nogay kabîleleri, Lehistan Kralı ile müttefikten Rusya üzerine hücum ediyordu.

Vasili dahi knez Anderi, knez Biliski kumandası tahtında bir ordu ile mukâbeleye hazırlandı.

Vukû‘ bulan muhârebede, bu kumandanlar fenn-i harbe gereği gibi vâkîf olmadıklarından tolayı han ordusu karşusunda sebât gösteremediler. Korkdılar, maglûb oldular. Bu gavgâda knez Viladimir, Şirmitof ve emsâli birçok büyük adamlar telef oldular. Bir kısmı dahi düşman eline esîr düştü.

(Kulumna) yakınlarında Tatarlar o kadar büyük tahrîbat, kıtâl yaptılar ki Batu ve Toktamış Hânların hücumu bile Rusyayı bu kadar dehşete ilkâ etmemişdi.

Ba‘de Han ordusu hey‘et-i ‘umûmiyesiyle Moskovaya hücum etdi. Ahâli bütün eşyâlarıyla hep Moskovaya sığınmışlardı. Papaslara (Sâlib)leriyle muttasıl Allahdan istimdâd ediyorlardı.

Vasili şehri müdâfa‘adan ‘âciz idi. Hâna elçi gönderüb emân istedi.

Birçok emvâl te‘diye ve kemâ fi’s-sâbık cizye virmeyi ta‘ahhüd etmek sûretiyle musâlaha imzâlandı.

Tatarlar pek çok şehirleri tahrîb ettikleri halde Moskova ellerinden kurtulabildi. Ahâli nazarında bu bir hârîka olarak kabûl edildi. Hâtıra-i necât olmak üzere (Siritniya) Manastırını binâ etdiler ki orada her sene; Moskovanın Timurlenk, Ahmed Hân, Mehmed Giray Hânın hücumlarından kurtulduguna müteşekkiren üç defaâyin-i ruhânî icrâ olunur.

(929)da Mehmed Giray, Hüseyin Han elinden (Hacı Tarhân) Hanlığını zabt etdi. Mehmed Giray bu sûretle, Kırım, Kazan, Hacı Tarhân Hanlıklarını birleştirmek için tertîb ettiği planı mevki‘-i tatbîke koymuş oldu.

Mehmed Giray ‘aynı zamânda Nogay, Hive, Deşt-i Kıpçak, Sibiryâ Hanlıklarını dahi tevhîd ve ‘Acem hükûmetini mahv etmek ve bu sûretle Avrupayı tehdîd etmek tasavvurunda bulunuyordu. Eger Mehmed Giray bu husûsda tadrîcî bir hareketde bulunmuş; Litvayı da kendine müttefik olarak kullanmış ola idi şübhesiz ki merâmına nâil

olacak; hattâ Moskovayı da kolay istilâ edecekdi. Fakat derin düşünür bir adam olmadığından şecâ'atiyle kazandığı muvaffâkıyyeti tedâbir-i esâsiye ile muhâfaza edemedi.

Vasili, Mehmed Girayın bu fikrine muttali' olduğundan Kazan Hükûmetini, Kırım Hanlığından ayırmak ve bu sûretle Mehmed Girayın bir kanadını kırmak istiyordu.

Bunun için de (Kazan)a ümerâsını altunlar vâsıtasıyla, Sâhib Giray 'aleyhine çevirmeyi en ma'kûl tarîk olmak üzere kabûl etmişdi. Bir müddet sonra bu fikrin semeresi görüldü. Sâhib Giray, Mehmed Girayın Hacı Tarhânı istilâ etdigini işidince (Kazan)da bulunan Rus sefirini, Rus teb'asını katl haberi işidildi.

O esnâda Mehmed Girayın ma'ıyyeti tarafından katl olundugu haberi, Sâhib Giray vakasının kalblere tevlîd etdigi ye'si unutturdu.

(Telfiku'l-Ahbâr - Karamzin)

SAADET GİRAY HAN

Saadet Giray Han, Mengli Girayın oğludur. Mengli Giray zamânında Trabzon vâlisi olan Yavuz Sultân Selîm, saltanat meselesinden⁶⁴ tolayı Kefe Kal'asına kaçub gelmiş ve oradan Bağçesarâya gelerek Mengli Giray Hâmı ziyâret etmişdi. Yine 'aynı iş ile Sultân Selîm tekrâr Rûmiliye geçerken Saadet Girayı dahi refâkatine almışdı.

Sultân Selîm maksadına nâil olarak tahta geçtikden sonra kendisine karşı birçok yararlıkta bulunan Saadet Giraya, hazînesinden vergi bağlamış ve yanına hıdmetciler tayîn etmişdi.⁶⁵

930 senesi muharreminde Mehmed Giray Hânın vefâtı üzerine Sultân Selîm, hanlık "berât"ını⁶⁶ togruca Saadet Giray Han nâmına yazdı ve donanma ile Saadet Girayı Kırıma gönderdi.

⁶⁴ Sultân Selîm 'Osmânlı pâdişâhlarının tokuzuncusu, en büyüklerinden biridir. Babası Bâyezid-i Velî ihtiyârlanmış olduğundan tahtı ogullarından birine terk etmek istedi. Vükelâ, bâ-husûs sadr-ıa'zam Hâdım 'Ali Paşa, tabi'atı pek yavaş olduğundan Sultân Ahmedî tahta geçirmek istedi. Bu vakayı işeden Sultân Selîm bir mikdâr askerle İstanbula togru yürüdü

Ugraş köyi nâm mahalde babasıyla vukû' bulan muhârebede maglûb olarak, oğlunun eyâletgâhı olan Kefeye, oradan Bağçesaraya geldi. Mengli Giraydan onbin kadar Tatar askeriyle şehzâdelerden birini istedi. Bu vaka hakkında (Es-Seb'u's-Seyyâr) Nişancı Paşa Târîhinden âtideki fıkraları nakl etmişdir.

"... Beri tarafda Sultân Ahmed Selîmin Kırıma geçdiğini işidince telâş etdi ve derhâl Mengli Giraya bir mektûb gönderüb şâyed kardeşi Selîmi tevkîf eder, ana yardım etmezse Kırım Hanlığına umûmen Kefe vilâyetinde bulunan memleketlerini husûsiyle orada bulunan tokuz aded kal'ayı terk edeceğini bildirdi.

Mengli Giray uzak düşünür bir zât olduğundan mektûb getiren adama cevâben:

"Evet memleketimize şerefli bir hânedânın oğlu geldiler. Maksudlarını henüz anlayamadım. Rûmiliye geçmek isterse biz nasıl mâni' olabiliriz? Tevkîf etmek kardaşlığa yakışmaz" dedi. Mengli Girayın oğlu Mehmed Giray bu mektûbu görünce: Baba, "Selîmi tevkîf edelim" dedi. Mengli Giray fesâd çıkarmak isti'dâdı olan sözleri ortadan kaldırmak için "Ogul senin maksadın kal'a, memleket ise Sultân Selîmin kendisinden dahi isteyebilirsin." dedi. Bir gece Sultân Selîm nâmına tertîb olunan ziyâfetde Mehmed Giray, "Sultân Selîm hazretleri! İhtimâl ki yakında Rûm tahtına geçeceksin. O zamân Kırım Hanlığına Kefe vilâyetiyle iskeleleri terk eder misin?" demesi üzerine Sultân Selîm:

"Hükümdârlar yalnız zabt ederler, vilâyetleri sultânlara bahş edecek kadar kânunlarında müsaade yokdur. Altun, gümüş ne kadar istersen verilir. Fakat vilâyet istemeyiniz." demiş.

Hanzâde, Sultân Selîmin bu sözlerine kızub ikinci günü asker toplayarak Selîm üzerine hücum etmek istemiş ise de Mengli Giray bu çapkın oğlunun teşebbüsüne meydân vermeden küçük oğlu Saadet Girayı bir mikdâr askeriyle Selîmin refakâtine koşarak, hemen erkenden Özi nehrinden geçmelerini tenbîh etmişdir ki işte bu isti'câl ile Sultân Selîm, Mehmed Girayın ta'kibinden kurtulub Rûmiliye geçmege muvaffak oldu.

⁶⁵ (Solakzâde) Târîhinde Saadet Giraya tayîn olunan sâlyânenin mikdârı (150) bin akça (300) ruble olarak gösteriliyor.

⁶⁶ Mehmed Girayın vefâtı üzerine, (930) senesi muharreminde Gâzi Giray tahta cülûs etdi, Baba Girayı da kalgay tayîn etdi. Ahâleden bazıları ise Gâzi Giraydan hoşnûd degildiler. Bunun sonı bir kargaşalığa meydân vireceğini düşünen (Şirin) Memiş Mirzâ Han tayînini, İstanbula havâle etmek münâsib olduğunu söyledi ve tertîb etdiği 'arızaya Kırım ahâlisi dahi iştirâk ve muvâfakat etdiler. İstanbula gönderilen bu 'arıza üzerine, Gâzi Giray 'azl olunarak Saadet Giray nasb olundu. Gâzi Girayın müddet-i hükûmeti altı aydır. Saadet Giraya dahi üç ay kalgaylık etdikden sonra birgün bayram tebrîki münâsebetiyle han huzûruna

O esnâda kendi kendine hanlık dâvâsına kalkışan Mehmed Girayın oğlu Gâzi Giray, ibtidâ kalgaylık ile avutularak bilâhare idâm olundu. Ve boş kalan kalgaylık mansıbına, Mübârek Girayın oğlu Devlet Giray getirildi.

Saadet Giray dört yıl kadar râhat râhat hanlık etmişken, sonraları öldürülmüş Gâzi Girayın kardaşları, kan dâvâsına kalkışarak beş sene kadar Saadet Giray ile uğraşdılar. Saadet Giray da onlarla başa çıkamayacağını anlayarak nihâyet hükûmetden el çekmege mecbûr oldu.

Saadet Giray (938)de tahtı terk ederek İstanbul'a gitti. İstanbul'da (Eyyûb Ensâri) civârında kendine tahsîs kılınan konakda altı sene daha yaşadıktan sonra (944) senesi zi'l-ka'desinde 46 yaşında vefât etti. Saadet Giray, tokuz sene, üç ay hanlık etti.

Kabri İstanbul'da Hazreti Hâlid (R.A.)ın türbeleri yanındadır. Saadet Giray gâyet güzel, temiz söz söyler, mizâcı nâzik bir adam idi.

İlm u marifetde o derece hevesli idi ki kütübhânesinde topladığı mu'teber, kıymetli kitâbları sayısız denilecek kadar çok idi. Kendi mühür ve imzâsıyla imzâlanmış bir cild Mîr 'Ali Şîr Nevâî Hamsesi tesâdüfen elime geçdi. Bu değerli kitâb el-yevm yanımda saklıdır.

Saadet Girayın belîg kaleminden dökülen ba'z-ı şiirlerini de okumuş isem de hâfızamda kalmadığından te'essüf iderim ki bu mecmû'aya yazamadım.

çıkarken evvelce hazırlanmış cellâdlar tarafından öldürülmüştür. Müddet-i hayâtı yigirmi senedir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

SÂHİB GİRAY HAN

Sâhib Giray Han, Mengli Giray Hânın oğludur. Birâderi Mehmed Giray Han zamânında bazı esbâba mebnî uzun müddet habs olunmuşdu.

O esnâda (Kazan) Hânı olan (İçim Han) çocuksuz öldüğinden Kazan ahâlisi, Mehmed Giray Handan kendilerine, Cingîz hanzâdelerinden bir sultânın hanlık için göndermesini ricâ itmelerine mebnî, Sâhib Giray habsden çıkarılıb Kazana gönderilmişdi (925).

Sâhib Giray beş sene kadar (Kazan)da hanlık etdikden sonra, Ka‘beye gideceğini bahâne⁶⁷ ederek Kazan tahtını, Mehmed Giray Hânın oğlu Safâ Giray Sultâna terk idüb togruca İstanbula getmiş ve Sultân Süleymân tarafından kendine (sâlyâne) tayîn olunmuşdu. Aradan çok zamân geçmeden Saadet Giray Han, İslâm Giray Sultânın isyânı üzerine tahtından inmege mecbûr oldu.

Cebren Kırım tahtını elde eden İslâm Giray beş ay kadar icrâ-yı saltanat etdikden sonra işin ‘âkıbetini anlayarak Devlet-i Osmâniyeye gönderdiği arızasında tahtından çekildiğini bildirdi ve bu vaka üzerine (939) rebî‘u’l- evvelde hanlık mesnedi Sâhib Giray Hâna tevcîh olunub Sultân Süleymân tarafından bir simur kalpak, işlemeli bir kılıc ihdâ edildiği gibi yanına, altmış nefer topcu, üçyüz cebeci, bin nefer sekban, kırk nefer

⁶⁷ (Telfiku’l-Ahbâr) Kazan vakâyi’-i târihiyesine ‘âid ma‘lûmât sırasında Sâhib Girayın (Kazan)dan sûret-i infisâlini (Karamzin)den naklen şöylece beyân ediyor:

“Mehmed Girayın vefâtı ‘akîbinde Vasili, (930) rebî‘u’l-evvelinde Knez Şoviski ve Şeyh Ali Hânı gemilerle (Volga) nehrinden ve (Baris Garbat)ı bir mikdâr süvâri ile karadan Kazan istilâsı için gönderdi. Bu iki kuvvet Kazan civârında birleşdiler. Oraları gereği gibi gâret ü tahrîb etdikden sonra Volga nehrinin ayacı olan (Sor) suyu mansıbına bir şehir binâ idüb adını Knaz Vasili nâmına nisbetle (Vasili Soriski) tesmiye etdiler ve o civârda müteaddid kal‘alar yapub bir müddet Kazan ahâlisini güzelce tazyîk etdiler. Fakat o hengâmede kış hulûl etdiğinden muhârebeyi ilerü seneye ta‘lik ile Moskovaya ‘avdet etdiler.

Sâhib Giray bu harekete tamâmen vâkıf ve ‘aynı zamânda mukâbeleden ‘âciz idi. Sultân Süleymâna sefir gönderüb “Rusların niyetlerini; Rus taarruzundan kendilerinin himâye olunmasını ve Kazan Hanlığının bundan böyle Devlet-i ‘Aliyyenin taht-ı himâyesini kabûl ideceklerini” bildirdi. Sultân Süleymân tâbi‘iyetlerini kabûl etmekle berâber himâyeleri için ‘asker gönderemedi. Fakat Moskovaya Yunanlı (İskender Mengubi)yi sefir olarak yolladı ki onun vazîfesi Rusları Kazana taarruzdan men‘ etmek ve Kazan Hanlığını sultân idâresine geçirmek idi.

Vasili ibtidâ sefirin cebini altunlarla doldurduktan sonra dedi ki “Kazan Hanlığı tâ İvan asrından beri Rusya tâbi‘iyetine geçmiştir. Kazan Sâhib Girayın elinde değil ki onu birisinden alub diğerine virebilsün.”

Sultânın sefiri dahi Vasilinin sözlerini tasdiğe mecbûr oldu.

(931)de Vasili Kazana (İvan Biliski) kumandasıyla kuvvetli bir ordu gönderdi. Bu orduda daha birçok muktedit ceneraller ve bi’z-zat Şeyh ‘Ali Han bulunuyordu.

Sâhib Giray ise mukâvemet edecek kadar bir kuvvete mâlik değildi. Bu ümitsizlik üzerine birâderi Mahmûd Girayın oğlu Safâ Girayı yerine istihlâf ile, bi’z-zat Sultân Süleymâna gidüb imdâd isteyeceğini ortaya sürerek Kazandan ayrıldı.

müteferrika, otuz çavuş ve altmış nefer şarhalu ta‘bîr olunan tımar, ze‘âmet sâhibleri koşularak Kırırna gönderildi. O günden i‘tibaren bu ‘askerlerin masrafına karşılık olmak üzere, Devlet-i Osmâniyetaarafından verilen (Sekban akçesi) tâ Kırırn hükümetinin inkırâzına kadar verilegelmiştir.

Sâhib Giray Han Kırırna geldikten sonra İslâm Giray Sultânı (kalgay) dikmiş ise de, bir müddet sonra kendisinden emîn olamayarak idâm etdirdiği gibi⁶⁸ İslâm Girayın mansıbına gelen, Saadet Girayzâde Ahmed Giray Sultânı dahi bir kaç ay sonra katl etdirmiş ve yerine ogullarından Emin Giray Sultânı getirmiştir. Sâhib Giray Han, altı nehir [Cem, Cayık, Etil, Kuban⁶⁹, Ten, Özi] kenarlarında, çadırlarda yaşayan Tatarları Kırırna yerleşdirerek her birine birer mikdâr toprak vermiş ve bu toprakları kızıl, mâvi tamgalar basılmış “mülknâme”ler ile kendilerine temlik etmiştir.

⁶⁸ Bâki Beg evvelce İslâm Giray Sultân maiyyetinde iken bi'l-âhare birâderleriyle Sâhib Giray Hâna tab‘iyyet etmişdiler. Sâhib Giray Bâki Bege birâderinin katli vazifesini tevdi‘ etdi. Vakı‘a Bâki Beg İslâm Girayı katl etmiş ise de “Benden daha yakın olan birâderini katl etdiren bir adam beni de bir gün öldürmekden çekinmez.” diye Kırırna avdet etmedi, hem de hâna karşı isyân etdi.

Bâki Beg, gâliben Lehistan muhârebesinden avdet eden kalgay Emin Giray askerine tesâdüf ile muhârebeden yorgun gelen zahîresiz askerleri, bütün mallarını soyduktan sonra (Özi) kenarında aç, çıplak bırakmak sûretiyle birçok telâfete meydan verdiği gibi, Sâhib Girayın Moskova muhasârası hususundaki teşebbüsünü de ‘akîm bırakmaga sebep olmuşdu. Birgün Sâhib Giray Bâki Begin Özi kenarlarında dolaşdığını haber alarak sayd u şikâr bahânesiyle gidüb Bâki Begi ele geçirmege muvaffak oldu. El-cezâ min cinsi'l-‘ameli (*Cezâ yapılan eylemin cinsindedir.*) fehvâsınca, Sâhib Giray mûmâileyhi Bagçesaraya getirüb (tenkil) divânı içindeki havuza su doldurtub oraya habs etmek sûretiyle telef etmiştir.

(Umdetü'l -Ahbâr)

(E's-seb‘u-Seyyâr) dan:

(Hân-ı sâbık İslâm Giray, hilâf-ı ‘âde olarak (kalgay) nasb olunmuşdu. Tabiatı îcâbı yine ihtilâle başlaması üzerine vücûdu devlete zararlı görülerek katli (Bâki Mirzâ)ya havâle olunmuşdu. Bâki Mirzâ uzun müddet takîbinden sonra (Özbek) yakınlarında İslâm Girayı râst getirüb telef etmiştir.

İslâm Girayın yerine geçen Ahmed Giray bu vakadan mütenebbih olmayarak o da bir karışıklık çıkarmak için uğraşıyordu. Ahmed Girayın bu niyetinden Sâhib Giray haberdâr olub derhal idam etdirmiştir.)

⁶⁹ (Kuban) nehri iki büyük şubeye ayrılır. Biri (Karadeniz)e diğeri (Azak) denizine akar. Bu iki kol arasındaki (ada)ya vaktiyle (Taman) ve andan yukarı nehir boyunca tâ (Kabartay)a kadar uzanan geniş sahralara (Kuban) denilirdi.

Kubanın nâm-ı kadîmi (Vardanos) olub Çerkesler buna, Kara Su mânâsına (Pesihçe) derlerdi.

(Târîh-i Osmânî - Ahmed Râsim)

İSTİTRÂD

Kırım hükûmetinin idare teşkilâtına ‘âid ma‘lûmâtı (‘Umdetü'l-Ahbâr) dan âtiye nakl etdigimiz gibi, Kırımın mukadderâtı üzerine küllî tesîrleri olan mirzâlar ‘ulemâ hakkındaki ma‘lûmat dahi sırası geldikçe derc olunacaktır.

“Ma‘lum ola ki Kırım Hanlarının tertib-i dîvân vesâ’ir umûr-ı râsihu’l-erkânı dört rûkn beglerin keff-i kifâyetlerine tefvîz olunub anların re’y ve karârları olmadıkça bir emr-i ‘azîme mübâşeret olunmak kânunları degildi. Bu dört rûkn:⁷⁰ Şirinler (2) Mansûr Oğulları (3) Barın (4) Sicut ta‘bîr olunan ve lisân-ı Tatarda ‘umûmına (Karaçi) denilen kısımlardır.

Kaçan ki umûr-ı memleketden bir iş zuhûrında, (Dört Ocak) ta‘bîr olunan ‘ulemâ-i ‘izâm, meşâyih-i kirâm ki (1) Güleç Şeyhi (2) Kaçı Şeyhi (3)Çüyüncü Şeyhi (4)Taşlı Şeyhi ile yukarıda zikr olunan dört sınıf Karaçi Begleri, mirzâları ve kapukulu ihtiyârları davetolundukdan sonra ibtidâ umûr-ı hâriciye işlerini gören mirzâlar meşveret ile karârlarını ‘ulemâ meclîsine havâle ederler ve şer‘an hiçbir mahzûrî görülmezse kabûl idüb evve’l-emir olan hâna ‘arz ile tasdik etdirirlerdi.”

Evliyâ Çelebi “Seyahatnâme”sinde hanların kadîm kânûn-ı Cingîz üzerine teşkil etdikleri (dîvân) ları şu sûretle zikr olunmuşdur:

“Han herhângi (Görünüş)de⁷¹ bulunacak olursa bütûn kapukulları, kapucu halkları el kavuşdurub, ‘âdetleri üzerine yerli yerlerine otururlar, han gelir mahall-i mahsûsuna cûlûs eder. Hânın sag tarafında Kalgay Sultân, sol tarafında Nûre’d-dîn Sultân otururlar. Kalgay Sultânın sag tarafında Şeyhü’l-islâm-ı Hanefî ve üç mezheb (Şâfi‘î, Hanbelî, Mâlîkî) sâhibi müftîler ve Nûre’d-dîn Sultânın sol tarafında Kadı ‘asker, Bâgçesarây Monlâsı, Kırımın etrâfından gelen yigirmidört kadılar otururlar. (Han Aga)sı dâ’ima ayakda durur. Ba‘zen de Nûre’d-dîn Sultânın yanına gider. Kapu Kethüdâsı elinde gümüş bir tabak ile tolaşarak erbab-ı maslahatı dîvâna getirirdi.

⁷⁰ Bu şehir Etil (Volga) suyunun (Bahr-i Hazar)a döküldüğü mahalde olup el-yevm (Ajderhân) nâmıyla yâd olunur.

⁷¹ (Görünüşler) hakkında ma‘lûmat Sâhib Giray Han devresinde beyân edilmiştir.

(Defderdâr) Kalgay Sultân tarafında, (Dîvân Efendisi) Nûre'd-dîn Sultân tarafında otururlardı.

Ümerâ, hazînedâr, mültezimler, dîvân kâtibleri hep (Rûz-nâmece) tarafında bulunuyorlardı. (Evs) Agaları dahi ayakda tolaşırlardı. (Dîvân) a 'zâları bu sûretle ehaz-ı mevki' etdikden sonra Kalgay Sultân taht-ı idâresinde bulunan (Akmescidden tâ Kırımın cânib-i şarkîsi müntehâsında (Lers) kal'asına kadar olan üçyüz şehir ve köylerin bi'l-cümle maslahatını gördüğü gibi Nûre'd-dîn Sultân dahi kendi idâresinde olan (Sâmâhi Deresinden o muhît dâhilinde olan ikiyüz elli) kasaba ve köylerin mesâlihini, han ve yukarıda zikr olunan 'ulemâ huzûrunda görürdü.

Bu meclisde 'ulemânın mevki'i pek hâiz-i ehemmiyet ve nâzik idi. Hükümlerde sakatlık, çürüklük zâhir olursa Tatarlar, anları ('Âsi Taş) ile tepeler ve aslâ emân vermezlerdi.

Han dahi bu meclisden sudûr eden hükümleri imzâ ile yarlıg (fermân) hâline ifrâg ederdi.

Meclise hitâm verildikten sonra, içinde mutlaka (Tay) atı olmak şartıyla nefis yemekler hazırlanır, sofralar kurulurdu.

(Dîvân) a 'zâsı sofralarda şu sûretle ehaz-ı mevki' ederler:

Birinci sofrada Han, Kalgay ve Nûre'd-dîn Sultânlar, müftîler, şehir monlâsı.

İkinci sofrada kadılar.

Üçüncü sofrada Han Agası, Serîr Begi, Mansûrîler, ümerâ.

Dördüncü sofrada kapucular kethüdâsı, kapucu başları.

Beşinci sofrada kapu kullarının re isleri, defderdâr.

Altıncı sofrada baş kâtibler, rûznâmeciler.

Böyle dîvân in'ikâdı kevninde yigirmi iki yerde salavât-ı peygamberî çekilerek yemek yenir ve ba'de't-ta'âm du'â vü senâlar edilirdi."

Bu nev' mülknâmeler Sâhib Giray Hânın eseridir. Sâhib Giray Han Sultân Süleymânın "Bogdan" seferinde, bi'z-zat Tatar 'askeriyle bulunarak birçok yararlıklar gösterdiği gibi, "Engrus" muhârebesinde dahi oğlu, Kalgay Emin Girayı, kuvvetli bir Tatar ordûsıyla gönderüb Devlet-i 'Osmâniyeye yardımda bulunmuşdur.

Sâhib Giray, hüsn-i niyeti, dirâyet ve zekâsıyla gerek Sultân Süleymân, gerek Kırım ahâlisi nezdinde lâyük olduğu hürmet ve teveccühe bihakkın nâil olmuştu. Fakat, bir müddet sonra Kefe mîr-i mîrânı (Kâsım Paşa) ile bir mes'eleden⁷² tolayı araları bozulduğu cihetle, Kâsım Paşanın, Sâhib Giray Han aleyhinde, iftirâlarla dolu, İstanbula gönderdiği bir "şikâyetnâme"si Sultân Süleymânı, han hakkında şübheye düşürmüştü.

O günlerde Kazan Hânı "Safâ Giray" vefât etdiğinden Kazan ahâlisi, Sâhib Giray Hâna mürâca'atla oğlu "Bölek Giray"ı Kazan Hanlığına istemişdiler.

Sâhib Giray Han o sıralarda bazı sebeblere mebnî oğlunu habse atdığı cihetle, birçok zamânlardan beri İstanbulda ikâmet etmekte bulunan Devlet Girayı Kazan Hanlığına münâsib görerek Devlet Girayın oraya gönderilmesini bir 'arîza⁷³ ile Devlet-i 'Osmâniyeye bildirdi.

İstanbulun bazı ricâli Sâhib Giraya dargın, hattâ düşman olduklarından, bu 'arîzayı pâdişâha, "Devlet Giray Kırımı gönderilirse Sâhib Giray tarafından katl edileceğini, mîr-i mîrân paşanın ma'rûzâtı bu düşüncelerinin isâbeti için kavî bir burhân olabileceğini" söyleyerek nihâyet Sultân Süleymânı da iknâ'a⁷⁴ muvaffak oldular.

İşte bu karâr üzerine İstanbul hükûmeti bir taraftan Sâhib Giraya Devlet Girayın "ber-mûcib-i ma'rûzât" gönderileceğini bildirdiği halde diğer taraftan Hanlık berâtı

⁷² Sâhib Giray, Çerkes semtine gitmek üzere Kefe civârından geçerken bir adam Sâhib Giraya, Osmânlı rûsûmât me'mûrlarının ahâliye yaptıkları zulm ve şiddetten şikâyet eder.

Bu şikâyet üzerine Sâhib Giray, tahsildârı çağırub tekdîr eder.

Tahsildârın, "Kefenin Devlet-i 'Aliyye ülkesi olduğunu, buraya âid bir mes'eleye hiçbir kimsenin karışmaga hakkı olmadığı" yollu mukâbelesi üzerine Sâhib Giray, "Kefe Kal'asını Osmânlılar ancak ecdâdının yardımıyla feth etdiklerini ve (Top menzil)inden ötesi, halife tarafından Kırım hükûmetine terk olundugunu" der-miyân eder.

İşte bu lâkırdılar bi'l-âhâre dürlü dürlü kalıblara sokularak, gûyâ Sâhib Giray Kefenin Devlet-i Osmâniyeye 'âid olmadığını iddi'â ediyormuş ve Kefeye gelmekden maksadı kal'a yollarını öğrenmek, kal'aya hücum noktalarını tayîn etmek imiş sûretiyle tefsîr olunarak asılsız sözlerle Sultân Süleymân dahi şübheye düşürülmüştür. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

⁷³ (*Müstefâdü'l-Ahbâr*) târihi (*Tuhfetu'l-Edîb ve Hediyetü'l-Erîb*) târihinden naklen bu vakaya müteallik şu ma'lûmatı veriyor: "Rusların Kazan şehrini istilâ etdiklerini haber alan Kırım Hânı Sâhib Giray, İstanbula bir 'arîza gönderüb, Kazanın Ruslar tarafından istilâ olundugunu; gerek Kırım Hükûmetine, gerek Hazreti Sultâna bu şehri tahlîs vâcib olduğundan 'amûcazâdesi Devlet Girayın Kazanı Ruslar elinden kurtarmak için, ma'iyetine bir mîkdâr asker virilerek oraya gönderilmesi lüzûmunu" bildirmişdi. Halbûki Devlet Giray, Sâhib Girayı katl ile Kırım tahtına oturmak için gönderildi. Kazan Hanlığı da nihâyet Rusyanın mahkûmu olub kaldı. (961).

⁷⁴ (*'Umdetü'l-Ahbâr*) Sâhib Girayın azli husûsunda şu haberi yazıyor:

Sâhib Giray her vechle dostuna düşmanına fâik ve Sultân Süleymânla togrudan togruya mektûblaşır idi. İstanbulun bazı ricâli bunu çekemeyüb pâdişâhı kandırmak istedilerse de muvaffak olamamışdılar. Rüstem Paşa sadârete geçince (Kefe) müftûsine ve kadısına ve mîr-i mîrânına gizli mektûblar yazarak şâyed Sâhib Girayın bir hıyâneti pâdişâha bildirilir ise kendilerini envâ'-ı in'âma mazhâr edeceğini va'd etmesi üzerine...

mühürlenüb Devlet Giray eline viriliyor ve Sâhib Girayı öldürmek için Kırım cânibine gönderiliyordu.

Devlet Giray bu (ta‘lîmât) ile İstanbuldan ayrılırken, Sâhib Giray Çerkes tarafında bulunuyordu.⁷⁵ Sâhib Giray ve henüz onüç yaşında olan oğlu Gâzi Giray, Devlet Girayın ta‘lîmâtı üzerine, Bölek Giray tarafından, Taman geçidinde katl olunduğu gibi Bâğçesarâyda bulunan bütün çocukları da telef edilmiştir.

Sâhib Giray ve ma‘sûm Gâzi Girayın na‘şları (Bâğçesarây)a getirilerek, Hacı Giray Hânın türbesine defn olunmuştur.⁷⁶

Sâhib Giray Han, ‘akl ve tedbîr sâhibi, hükûmet idâresine mâhir⁷⁷ ve fakat gazablı bir zât idi. Taht-ı idâresinde bulunan memleketleri büyük tedbîrlerle kolay kolay çevirmeye muvaffak olmuş ve Kırırnda birçok mü’essesât⁷⁸ vücûda getirmiştir. Yalnız ‘azablı zamânlarında ufak bir kusûr, bir adamın itlâfı için kâfi idi.

“Beşerü’l-kâtl bi’l-katli” fehvâsınca ‘âkıbet kendisi dahi kazâyâ ugradıldı.

Sâhib Giray Hânın müddet-i hayâtı elli ve hanlığı yigirmi yıldır.

⁷⁵ Sâhib Giray Kırırnda bulunursa Devlet Girayın adem-i muvaffâkıyyeti ihtimâlini nazar-ı itibâra alan Osmânlı ricâli, evvelce Sâhib Giraya bir (fermân) gönderüb o günlerde hâl-i ‘isyânda olan (Jâne) kabilesini te’dibe me’mûr etmişlerdi.

İşin hakikâtini anlamayan Sâhib Giray, cüz’î bir askerle Kalgay Emin Girayı Kırırn muhâfazasına bırakarak ‘umûm-ı Tatar askeriyeye Taman cihetine geçmişti.

⁷⁶ Devlet Giray, Sâhib Girayın na‘şını (Eski Kırırn)a getirildiğini işidince kadîm Cingiz âdeti üzere kan lekelerine bulanmış parça parça elbisesini giyerek cenâze merâsiminde hazır bulunduğunu (Es-Seb‘u’s-Seyyâr) yazıyor.

⁷⁷ İdekü Mirzâ oğullarından (‘Ali Beg) başına topladığı büyük bir kuvvetle Kırırna hücum ideceğini, Sâhib Giray Han haber alır almaz heman tedârik görüb düşmana fırsat vermeden mahv etdiğini ve bu vakada gösterdiği mahâretlerini (Es-Seb‘u’s-Seyyâr) mufassalen yazıyor.

⁷⁸ (‘Umdetü’l-Ahbâr) Sâhib Girayın mü’essesâtı hakkında şu yolda ma‘lûmat veriyor:

Sâhib Giray (Ulaklı Saray)ında bir câmi‘, bir medrese binâ etdiğideği gibi Bâğçesaray deresini dahi şehir hâline koymak için ‘âli binâlar, medreseler, câmi‘ler, dükkânlar ve çifte katlı hamâmlar inşâ etdirmiştir. Bâğçesarayda (Tenküllü Görünüş)ü ile Kırırnı düşmandan muhâfaza için iki deniz arasında yaptırdığı (Or) kal‘ası, mûmâileyhin âsâr-ı metrûke-i mühimmesindedir.

(Evliyâ Çelebi), “*Seyâhatnâmesi*”nde (Görünüş)lere dâ’ir şu ma‘lûmâtı veriyor:

Sâhib Giray Han oturmak için (‘Aba) deresini (Salacık) deresinden dahâ elverişli bularak dere kenârına son derece ziftli bir (Görünüş) yaptırdı ki bu saray yedi senede ikmâl olunmuştur. (Görünüş) sarayının dört tarafı bağlarla çevrilmiş ve divarları kârgirdir. Cirmi dâren mâtâr beşbin altmış adım olub dört tarafda kavî, metîn demir kapuları vardır. Bir kapısı şimâl tarafında bulunan (Darbhâne) kapusudur ki orada (matbah-ı keykâvus), (kılar-ı âmire), çaşn-ı gîrân ve kapucı otaları vardır. Ve biri de cenûb tarafındaki bâğçe kapusudur. Ve diger ikisi de eski ve yeni (Görünüşler) kapularıdır ki (Yeni Görünüş) kapusundan harem dâ’iresine girilir. Bu iki arada bir de, (Bâğçe-i İrem)i geçdikden sonra (Kara Hâdım Aga)lar durduğu büyük harem kapısı vardır ve bu kapuların içinde üçyüz altmış adetkat kat (Şahnişin)ler (cihânnümâ)lar ve “gûnâ gûn nakş-ı bukaemûn ‘ibretnümûn hücreler vardır ki her biri bir pâdişâhın âsâr-binâlarıdır.” Bâğçesarayda, üç yerde (Görünüş) sarayları vardır ki her birine üç bin adam sığar. Bunlardan biri Sâhib Giray Hânın, biri Bahâdır Giray Hânın bir digeride İslâm Giray Hânın binâ-gerdesidir. İşbu Görünüşlerde hanlar cülûs idüb kânûn-ı âl-i Cingiz üzere (Dîvân) kurub umûr-ı hükûmeti rü’yet ederler.

Sâhib Giray, Bâğçesarâyda, Han Sarâyı yanında câmi', medrese, hamâm yaptırdığı gibi sâ'ir mahallerde dahi yüz kadar mescid, binâ etmek sûretiyle nâmını dünyâda hayr ile yâd etdirmege muvaffak olmuştur.

DEVLET GİRAY HAN

Devlet Giray Han, Mengli Giray Hanzâdelerinden Mübârek Giray Sultânın oğludur.

Babası, Sultân Selîm Hânın Mısır seferinde şehîd olduktan sonra anasını ‘amûcası Mehmed Giray Han daha sonra Saadet Giray Han taht-ı izdivâcına aldıklarından tolayı Devlet Giray gençliğini “sarây” da geçirmiş ve Saadet Giray tahta geçince Devlet Girayı “kalgay” nasb etmişti.

İslâm Giray vakası üzerine Saadet Giray tahtdan infisâl ettikten sonra Devlet Giray dahi İstanbul’a gitti.

Bir müddet sonra Sâhib Giray Han tarafından Kazan Hanlığı için istenilmiş ise de Sâhib Girayın mâmaileyhi telef edeceği anlaşılması üzerine⁷⁹ Devlet Giray togrudan togruya Kırım Hanlığı “berât”ını hâmilen, Bâğçesarây tahtına oturmak ve Sâhib Girayı katl etmek için “Kırım”’a gitti. O sıralar da bir maslahatla Çerkes tarafında bulunan Sâhib Girayın Bölek Giray mübâşeretiyile Taman geçidinde katl edilmesi üzerine “958” târihinde Devlet Giray Kırım tahtına oturdu.

Devlet Giray, Sahib Girayın oğullarından emîn olamadığından bilâhâre kalgay Emîn ve Gâzi Girayları⁸⁰ ve birâderleri Sâhib, Selâmet, ‘Âdil, Gazanfer Girayları, Emîn Girayzâde Câfer ve henüz sabî bulunan Kutlu Girayları dahi katl ettirmiş ve Sâhib Giray Hânın erkek, kadın üçyüz kadar hıdmetçilerini; yüz bin ‘adet at, koyun, davarını ve ne kadar zî-kıymet eşyâsı varsa cümlesini müsâdere etmiştir.

⁷⁹ Gülbün-i Hânân ve Es-seb‘u-s-seyyâr, Sâhib Giray Han devresinde onun ma’sûmiyetini iddi‘â ettikleri halde Devlet Giray devresinde bilakis mâmaileyhi ithâm ediyorlar.

Sâhib Girayın müteaddid seferlerde bulunarak Devlet-i Aliyyeye sebk eden hıdmetine mukâbil Sultân Süleymân Han tarafından mâmaileyhe karşı beslenen teveccühü ve bu teveccühün tahsildâr ve mîr-i mîrân vakaları üzerine ne sûretle zâ‘il olduğu ve bâhusûs İstanbul ricâlinden ba‘zılarının Sâhib Giray aleyhinde izhâr ettikleri huşûnet ayrı ayrı düşünülürse denilebilir ki memleketine hakikî bir idâre te’sisine çalışan ve birçok ilmî, idârî müesseseler vücûda getiren Sâhib Giray ve o ma’sûm hanzâdeler Devlet Girayın hırs ve tama‘ma; bazı ricâlin hased ve intikâmına kurban olmuştur. A. H. 4

⁸⁰ Gâzi Giray, Devlet Girayın emriyle Şirinlerden (Sakurçeyş) nâmında birisi tarafından öldürüldüğü gibi Kalgay Emîn Giray dahi kendi maiyyeti adamlarından olan (İt Hâce) nâmında bir cânî tarafından katl edilüb na‘şî Devlet Giraya hediye makâmında gönderilmişti.

Devlet Giray, kendiliginden böyle bir cinâyetde bulunan (İt Hâce)yi hemen dâr ağacına asdırmışdır.

(Es-Seb‘u’s-Seyyâr)

Devlet Giray, Bölek Girayın yaptığı cinâyete karşılık olmak üzere kendine kalgaylık mansıbını vermişti. Çok geçmeden bir meclisde Devlet Giray, Sâhib Giray Hânı ne sûretle katl etdiğini utanmadan hikâyeye ederken Bölek Giraya gazablanub belindeki hançer ile onu öldürmüş yerine oğlu Ahmed Girayı “Kalgay” nasb etmiştir. İşte bu esnâda idi ki Rusların Hacı Tarhana hücum etdikleri haberi vâsıl oldu. Bu haber üzerine Devlet Giray ma’iyyetine Kalgay Ahmed Giray ve Hacı Giray ve birçok Şirinleri alarak ordusuyla Hacı Tarhana gitdi ve Kırıma dahi oğlu Semîn Mehmed Giray Sultânı bıraktı.

Hacı Tarhan muhârebesinde önce Ruslar gâlib geldiler. Hattâ Kalgay Ahmed Giray, Hacı Giray ve birçok Şirin Begleri Ruslar tarafından şehîd edildi.

Han ‘askerinin bu maglûbiyetden tamâmen ye’se düşükleri bir hengâmede idi ki bir mikdâr ‘askerle Semîn Mehmed Giray çıkageldi. Mûmaileyh bu muhârebeye gelmek için pederi tarafından me’zûn degil iken mahzen sâ’ika-i celâdetle Hacı Tarhana giden ‘askere zahîre götüreceğini bahâne ederek ma’iyyetini kandırub böyle çıkmış idi.

Tatar askeri, aslen me’mûl etmedikleri bu imdâdı görünce cesâretlendiler; hep birden Ruslara şiddetli bir hücumda bulundular. Ruslar bu hücumu mukâvemet edemeyerek bozuldular, maglûb oldular. Devlet Giray, bu muhârebeye büyük yararlığı tokunan kahraman oğlunu, muhârebeye şehîd olan Ahmed Giray Sultânın yerine “Kalgay” dikdi.⁸¹

Devlet Giray Han, ceng ü cidâli sever, kahramân bir adam idi. Ötedenberi Kırım hükûmetine ta’arruzdan vazgeçmeyen Rusları kuvvetli bir ordu ile tâ Moskovaya kadar kogdu. Bununla da iktifâ etmeyüb Rusların pây-itahtı olan “Moskova”yı kırk gün muhâsara ile zabt ve hazînelerinde bulunan bütün emvâl ve nukûdunu müsâdere etdikden mâ’adâ Kırım hükûmetine Ruslar tarafından her sene mu’ayyen bir vergi verilmek şartıyla ‘akd-i müsâlaha etdi.

⁸¹ Bu vaka hakkında (Peçevî)de şu satırlar görülmüşdür: (961)de Devlet Girayın, Rus hükûmetinin bânisi ‘ad olunan İvan (Gorozni) ile vukû’ bulan muhârebesi büyük vakalardandır. Mehmed Mirzâ nâm zât kumandasında olan Tatar askeri Rusların altmışbin mevcûd ordusunu bir gün bir gece zarfında perişân etmişlerdir ki bu mikdârdan pek azı kurtulabilmiştir.

Bu muhârebeyi (Es-Seb’ u’s-Seyyâr) şu sûretle yazıyor:

Hacı Tarhân ahâlisi arasında meydan alan ihtilâlden Ruslar cesâretlenerek hücum idüb şehre girdikleri Kırıma işidildi. Devlet Giray tedârikât-ı lâzimeyi ikmâl, ba’de togrıca Hacı Tarhâna gidüb Rusları oradan tard etdikden sonra Kırıma dönerken, aslen ‘Acem nesline mensûb ve (Şorend) lakâbıyla yâd olunan kabileden toksan bin adam karşularına çıkdı. Emvâl-i ganîmetle yüklü yorgun askerlere hücum etdiler...

Tatarlar bu nev‘ vergilere “Tıyış” derler. Moskova vakasından sonra Kırım ahâlisi Devlet Giray Hâna “taht algan” lakâbını vermişlerdir. Devlet Giray “985” saferinde tâundan vefât etmişdir. Türbesi Han Câmi‘nin kible tarafındadır.

Müddet-i hayâtı “67” ve müddet-i hükûmeti yigirmi yedi sene dört aydır. Devlet Giray Gözleve şehrinde bir câmi‘ ve müte‘addid çeşmeler yaptırmışdır.

Âtidedeki beyit merhûm-ı müşâru’n-ileyhin âsâr-ı metrûke-i kalemiyesindendir:

Yakasın çâk iden berg-i gülün

Gülşen içre nâlesidir bülbülün

SEMİN MEHMED GİRAY HAN

Mehmed Giray, Devlet Giray Hânın oğludur. Babasının vefâtı üzerine (985) senesi muharreminin sonlarında tahta oturdu. Ve kardaşlarından ‘Âdil Giray Sultânı kalgay dikdi.

O senesi Mehmed Giray Han, Devlet-i Osmâniye tarafından (İran) muhârebese için yardıma davet olunmuş idi.

Mehmed Giray “Timur Kapu” tarîkiyle Osmanlı ordusuna mülâkî oldukda, Serdâr Mustafa Paşa, yerine Öz Timurzâde Osman Paşayı vekîl bırakarak avdet etmişdi.

Mehmed Giray dahi pâdişâhın emrini beklemeden⁸² yerine bir mikdâr askerle kalgay ‘Âdil, Gâzi, Mübârek, oğlu Saadet Girayları bırakub Kırırna avdet etdi.

Bir kaç gün sonra oğlu Saadet Giray dahi maiyyetiyle Kırırna döndükden meydân-ı muhârebede, pek az bir ‘askerle yalnız ‘Âdil, Gâzi, Mübârek Giraylar kalmışdı.

Bu iki şehzade ‘Osman Paşa tarafından, hudûd kenârlarında düşmanı izlemek için me’mûr idiler.

“Mahmûd-‘Âbâd” nâm mahalde Acem şehzâdelerinden Hamza Mirzâ kumandasında kuvvetli bir ordu apansızdan karşularına çıkıverdi.

Âdil Giray kuvvetinin azlığına ragmen Acemlere mukâbele tarafını iltizâm etmiş ise de mukâvemet edemiyerek (Gâzi Giray ile berâber) Acemlerin eline esîr düşdüler.

Şakay Mübârek Giray ile Gâzi Giray her nasılsa düşman elinden kendilerini kurtarub Mübârek Giray Kırırna Gâzi Giray yedi sene esâretten sonra Erzurûm vâlisi Osman Paşa nezdine sâlimen varabildiler. Fakat Âdil Giray Acemler tarafından öldürüldü.⁸³ Kalgay Âdil Girayın Acemler tarafından telef edildiği haberi Kırırna

⁸² Lala Mustafa Paşanın, vekâleti Osman Paşaya bırakmasını haysiyetine mugâyir görerek avdet etdiğini (Es-Seb‘u’s-Seyyâr) yazıyor.

⁸³ “... Hamza Mirzâ bu iki şehzâdeyi esîr aldıktan sonra kendi çadırına getirüb anlara riâyet-i mahsûsada bulundu. Ba‘de togruca İrana gıtdiler.

Hanzâdelerin müdâfaada gösterdikleri sebât ve celâdetlerine hayrân olan Hamza Mirzânın ve şâhın haremi Şehriyâr Hanımın şefâ‘atleriyle Âdil Giray (Saray)da alıkonmuş ise de Gâzi Girayın bazı düreştâne muâmelesi ve bir rivâyete göre Şehriyâr Hanımın entrikası mûmaileyhin (Kahkaha) zindânına atılmasına sebep olmuşdur.

Bir müddet sonra İran handânından bir kısmı, Âdil Girayın bazı hareketlerinden şübheye düşerek aleyhinde birtakım teşvikâtda bulındılar. Efkâr-ı ‘umûmiyeyi tamâmen Âdil Giray aleyhinde çeverdikden sonra bir gece Âdil Girayın bulunduğu dâireye hücum idüb hem Âdil Girayı ve hem şâhın torunu (Perihânı)

işidilince Mehmed Giray, Âdil Giray Sultânın yerine oğlu Saadet Girayı kalgay nasb etmek istedi ise de Alp Girayın, hânın oğlundan yaşca büyük olması bu fikrini icrâya mâni oldu.

Mehmed Giray, oğlunu dahi bütün bütün mahrûm bırakmamak için “Nûre’ d-dîn Sultân” unvânıyla yeni bir mansıb ihdâs⁸⁴ ederek Devlet-i Osmâniyeye bu yeni mansıbı “berât” ile resmen tasdîk ettirdi. Hanlara mahsûs vâridâtdan bir mikdâr hisse ayırmak sûretiyle oğlunun hatırını yapmış oldu.

Mehmed Giray ikinci defa, Devlet-i Osmâniyeta tarafından İran seferine çağırılmış ise de yine oğlu Murâd Giray Sultânı gönderüb kendisi asker toplayarak Moskoflarla muhârebeye getmesi pâdişâhın igbirârını mûcib oldu.⁸⁵

Yine o sıralarda Öz Timur oğlu Osman Paşa, (Şirvan)dan Kefeye gelmişti. Mehmed Giray Han ile bir meseleden ötrü araları açılıb gavgâları muhârebeye kadar çıkmıştı. Kalgay Alp Giray bu gavgâda kalgaylığı bırakarak ‘Osman Paşa tarafına geçmesi üzerine asker başsız kaldığından darmadagın oldular.

Mehmed Giray her ne kadar oğlu Saadet Girayı kalgay, Murâd Girayı Nûre’ d-dîn tayîn ile yeneden mukâbele etmek istemiş ise de askeritekrâr toplamaga muvaffak olamadı.

Bu vaka İstanbulla işidilir işidilmez, İstanbulda bulunan İslâm Giray (Han) tayîn edilerek gemilerle Kırırma gönderildi. (992).

Azl edildiginden haberdâr olan Mehmed Giray, cânını kurtarmak ümîdiyle Etil suyu kenârında Nogay kabîlesine sığınmak için firâr etdiyse de, Kanlıcak nâm mahalde kardeşi Alp Giray arkasından yetişüb, kardaşlık hakkını ayaklar altına çigneyerek bîçâreyi telef etmiştir.

-Âdil Girayın İran hükûmeti ‘aleyhinde beslediği fikre iştirâk etmiş töhmetiyle- fecî’âne bir sûrette öldürdüler.

⁸⁴ Saadet Giray (Nûre’ d-dîn) Mirzânın taht-ı terbiyesinde büyüdüğü için (Nûre’ d-dîn Mirzâ Sultânı) demekle şöhet kazanmıştı. Binaen-aleyh bu yeni mansıba da Nûre’ d-dîn (Veli’ahd-ı sâni) nâmı verilmiştir.

⁸⁵ Peçevî Târîhi bu vakayı şöylece tahrîr ediyor:

987 senesi pâdişâhın daveti üzerine Mehmed Giray togrıca Kefeye gelüb onbin kadar Tatar askeriyle (Kefe Begi) olan Mehmed Begi Başbûg tayîn ederek muhârebeye gönderdi ve arkadan bir mikdâr askerle kendi dahi gitti. Serdâr Osman Paşa ile (Bakü) şehrinde bulunan kızılbaşları te’ dîb etdikden sonra Şamâhîye gelüb isyân eden Mehmed nâm şahsı, tarafdârlarıyla berâber cezâlandırarak Şirvana geldi.

Devlet-i Osmâniye tarafından Tatar askerinin Şirvanda kışlaması arzû edilmiş iken Mehmed Giray emri işgâ etmeden Kırırma avdet etmiştir ki işte bu hâl "sebeb-i gayz-ı pâdişâhî" olmuştur.

Mezârı Bâğçesarây civârında (Eski Yurd) nâm mahalededir. Mehmed Girayın ‘ömri elli iki, müddet-i hükûmeti yedi yıl üç aydır. Mehmed Giray büyük vücûdlu, gazablı, kahramân bir zât idi.

İSLAM GİRAY HAN

İslâm Giray, Devlet Giray Hânın oğludur. Babası han iken (rehin) olarak İstanbula gönderilmişdir.

İslâm Giray, Sultân Süleymân ve Sultân Selîm-i Sâni'den büyük teveccühler görmüş ise de Sultân Murâd zamânında gözden düşerek Konyaya gönderilmiş ve orada vaktini (Hazreti Mevlânâ) tekyesinde ibâdetle geçirmişti.

(992) senesinde Mehmed Giray azl edildikten sonra Kırım tahtına cülûs idüb Alp Giray mübâşeretıyla, Mehmed Giray Hânı telef etdirdi ve hıdmetine karşılık olmak üzere Alp Girayı kalgay, oğlu Mübârek Girayı da (Nûre'd-dîn) dikdi.

Saadet Giray babasının intikâmını almak için, evvelce ilticâ ettiği Nogay kabîlesi beglerinden birkaçının bâhusûs Esni Begin yardımıyla büyük bir kuvvet toplayarak Bâğçesarâya hücum etdi.⁸⁶

Ansızın vukû bulan bu hücumu İslâm Giray mukâvemet edemeyeceğini anlayarak Kefeye kaçdı. Ve bir arıza ile İstanbuldan imdât istedi. İslâm Giray, Devlet-i Aliyye tarafından muâvenetine me'mûr olan Kefe mîr-i mîrânı ve o civârdan topladığı asker ile (İndal)⁸⁷ nâm mahalde Saadet Girayı maglûb etdi. Bu maglûbiyet üzerine Saadet Giray tekrâr (Etil) kenârında bulunan Nogay kabîlesine sığınmaya mecbûr oldu.⁸⁸

Bir müddetden beri Bucak (Besârabya) yanlarında oturan Nogay kabîlesi Bogdân halkının mallarına, atlarına, davarlarına tecâvüz etmek sûretiyle anları râhatsız ediyorlardı. Pâdişâh tarafından verilen emir üzerine Bogdân halkının müsâdere olunan malları Nogaylardan geri alındı ve bu sûretle İslâm Giray her dürlü karışıklıklardan kurtulmuş oldu.

İslâm Giray zamânına kadar minberlerde sırf Kırım Hanları nâmına duâ okunurdu. Pâdişâh tarafından vârid olan bir emir üzerine minberlerde pâdişâhın nâmı dahi zikr

⁸⁶ Bu vaka, Semîn Mehmed Giray Vakasından üç ay sonra vukû bulmuştur.

⁸⁷ İndal, Eski Kırım yanlarında bir çöldür.

⁸⁸ Saadet Giray, başına topladığı kuvvetle ikinci defa Kırımı hücum etmiş ise de Alp Giray tarafından yine maglûb edilmiştir. Saadet Giray bu kere de kaçmaga muvaffak olub Etil civârında sekiz sene daha âsûde bir hayât geçirdikten sonra vefât etmiştir. Na'sı Kırımı nakl olunarak babasının kabri yanına defn olunmuştur. İki sene idâre-i hükûmet etmiş ve kırk yaşında vefât etmiştir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

edilmege başlamışdır ki minberlerde ibtidâ pâdişâhın sonra hânın isimleri zikr olunarak duâlar okunurdu.

İslâm Giray (996) cemâziye'l-evvelinde Akkerman civârında vefât idüb na'sı, Akkerman Kal'ası yanında bulunan Büyük Câmî' havlısına defn olunmuşdur.

İslâm Giray, akıllı, tedbirli, müttakî bir zât idi. Ekser ömrünü İstanbulda geçirmiş ve üç Osmanlı pâdişâhının teveccühüne nâil olmuşdur.

BORA GÂZİ GİRAY HAN

Gâzi Giray, Devlet Giray Hânın oğlu ve İslâm Giray Hânın kardeşidir. Büyük birâderi Mehmed Giray Han maiyetiyle birlikte Şark seferine giderken Mehmed Girayın birden bire Kırıma dönmesiyle Bora Gâzi, birâderi kalgay Âdil Giray ve yanlarında bulunan üçyüz asker ile ser'asker Osman Paşa ma'iyetine girmiş ve İran hudûdu yakınlarında Acem ordusunu izlemeğe me'mûr olmuşdular. Birdenbire karşularına büyük bir düşman ordusu çıkıvermesiyle kaçmağı dahi merdliklerine yakışdırmayub hemân cenge girmiş iseler de Acem ordusunun kuvvetine bi't-tab' mukâvemet edemeyerek Acemler eline esîr düşmüşlerdi.

Bora Gâzi bu esaret ile (Kahkaha) zindânında tam yedi sene habs olundu.

İrânın büyük adamları Bora Gâzi Girayın kahramanlığını, merdliğini, fazîletini takdîr ederek birkaç şart dâhilinde⁸⁹ zindândan âzâd ideceklerini kendisine söyledikleri zamân Gâzi Giray o şartlar dâhilinde İranda serbest yaşamaktan ise habsde kalmayı tercih edeceğini âtideki beyitlerle ifhâm-ı vird etdiğini Şah Abbâsın kitâbdârı Sâdık Efendi (Tezkiretü'ş-Şu'âra) nâm mecmû'asında zikr etmişdir.*

تا بوده غم و شادی حرمان بوده
 زینگونه گذشته تا که دوران بوده *
 ما تجربه کردیم که در ملک شما *
 راحت همه در قلعه و زندان بوده:

⁸⁹ Muteber bazı Acem hanları şâhın emri üzerine müteaddid mektûblarla Gâzi Giraya, şâyed Kırıma gitmemek ve İranda arzû etdiği gibi bir mesnedde bulunmak şartlarını kabul ederse Kahkahadan tahlisine imkân olduğunu söylemeleri üzerine bu teklif hanzâdenin hamiyet-i vatanperverâne ve vakâr-ı şâhânesine tokundugundan gelmiş mektûbların kâffesine birden âsâr-ı beligânesinden olan (metn-i kitabda derc olunan rubâ'î-i mütehakkimânesiyle) mukâbele eyledi.

* Yukarıdaki Farsça beyitlerin Türkçesi:

Gam oldu olası, mutluluk ve umutsuzluk oldu olası

Devran böyle geçip böyle oldu olası

Biz tecrübe ettik ki senin saltanatında

Herkesin rahatı kale ve zindanda olageldi.

Bora Gâzi Giray her nasılsa birçok meşakkatlerle (Kahkaha) zindânından firâr etdi. Birgün kalenderâne, dervişâne bir kıyâfetle Erzurûm vâlisi Osman Paşa nezdine çıkageldi.

Erzurûmda bir müddet egleşdikden sonra İstanbula geldi. İstanbula vürûdu, İslâm Girayın vefâtına tesâdüf etdiginden, Devlet-i Osmâniyetarafından uhdesine Kırım Hanlığı tevcih olunarak (996) senesinde Kırım tahtına geçdi.

Birâderi Fetih Girayı kalgay, diger birâderi Âdil Giray Sultânın oğlu Baht Giray Sultânı Nûre'd-dîn dikdi.

Ba'de emekdârlarından Ahmed Agayı (Baş Agalık) unvânıyla sarâya nâzır tayîn etdiği sonraları bu hıdmetde bulunanlara (Han Agası) denilmiştir.

(1005) târihinde Sultân Mehmed Sâlisin (Egri) muhârebesi için bir mikdâr asker istemesi üzerine kalgay Fetih Giray Sultânı Tatar süvâri askeriyle Egri muhârebesine gönderdi.

Fetih Giray, bu muhârebede pek büyük yararlıklar gösterdiginden, sadr-ı a'zam Sinan Paşanın teşvikiyle, hıdmetine karşuluk olmak üzere Sultân Mehmed Han tarafından Kırırna han nasb olundu.

Gâzi Giray Hâna bu haber vâsıl olunca derhal bir gemi ile (Sinob) iskelesine geldi. O esnâda Fetih Girayın han tayîn olunmasına sebep olan Sinan Paşanın yerine İbrâhim Paşanın sadârete gelmesi işi degışirdi. Çünkü İbrâhim Paşa Gâzi Giray Hânın tarafdârı idi.

Bu azlin Kırım halkı arasında kargaşalığı mûcib olacağını söyleyerek pâdişâhı, vükelâyı da iknâ'a muvaffak oldu. Fakat aynı zamânda pâdişâh tarafından Fetih Giray Kırım Hânı nasb idilmiş bulunıyordu. Sadr-ı a'zam Paşa bunun çâresini de buldu! Yeniçeri Müteferrika Başî Çerkes Handân Agayı, biri Fetih Giray, digerî Gâzi Giray nâmlarına yazılan iki kıt'a (berât) ile Kırırna gönderdiği Handân Aga hangi tarafda ahâli ve ümerânın temâyülünü görürse o tarafa berâtı vermekle me'zundu.

Handan Aga Sinobda Bora Gâzi Giraya tesâdüfle (berât)ı togruca ona teslim etdi. Zirâ mûmâileyh Aga, hânın ve sadr-ı a'zam Paşanın tarafdârlarından idi. İşte bu sûretle Gâzi Giray tekrâr mesnedinde ibkâ edilüb bu defaki hanlıkda Gâzi Giray, Çerkes nizâmına me'mûr küçük birâderi Selâmet Giray Sultânı (kalgay), Saadet Girayzâde Devlet Girayı (Nûre'd-dîn) nasb etdiyse de bir müddet sonra Gâzi Giray, Devlet Giray

Sultândan emîn olamayarak anı idâm etdirdi. Devlet Giray Sultânın katl edildiğini tuyan Selâmet Giray dahi hayâtından endîşeye düşüb firâr etdiginden tolayı Gâzi Giray Han, evlâdından Toktamış Giray Sultânı kalgay, Sefer Giray Sultânı (Nûre'd-dîn) dikdi.

Tüfenkci ulûfesi nâmıyla ahâli tarafından verilen (vergi) Gâzi Giray Han zamânında ihdâs olunmuşdur.

Bazı müverrihler Gâzi Girayı, mezâliminden tolayı tenkîd etmişlerdir. Bununla berâber Gâzi Giray merd, kahramân, fâzıl bir zât idi. Rus, Acem, İngrus, Saturcu Paşa muhârebelerinde bâ-husûs isyân eden Eflak Voyvodası Mihail⁹⁰ ile vukû' bulan muhârebelerde şâyân-ı hayret fedâkârlıklar göstermişdür. Me'mûr olduğu seferlerde gösterdiği fedâkârlıklara karşılık olmak üzere (Arpalık) nâmıyla Silistre sancagı kendine tevcih edildiği gibi hazîne-i hümâyunda dahi otuzbin altun cib harclığı ihsân olundu.⁹¹

Gâzi Giray muhârebelerde kazandığı emvâl ile (Gâzi Kirman) nâmında metîn bir kal'a inşâ ettirmişdir.

(1016) senesi şa'bânında inşâatını ikmâl idüb Kıırma dönerken "Timurun" kal'asına geldikde birdenbire tâûn hastalığına tutularak vefât etmiş ve na'şını dahi "Bâgçesarây"a getirilüb pederi türbesine defn olunmuşdur.

⁹⁰ Bogdân ahâlisi, Yergök Kal'asını muhâsara ile zabt ve islâmları katl etmişdiler. 1004 senesinde Kıırım Hânı Bogdana dâhil olub ahâliyi kendine tâbî' etdikden sonra Mihail nâm Voyvodayı kayd u nabd ile serdâra teslîm edeceğini ve bugünden itibâren Bogdâna Tatar ümerâsından bir hâkim nasb olunmasını (Agalar)ıyla İstanbula bildirdi. Fakat hânın bu hareketinden, Bogdân vilâyetine temellük mülâhâza olunmağla arzûsına müsâde edilmedi. (Nâ'imâ - Peçevî)

⁹¹ Âtîdeki merâsim hanlarla, pâdişâhın, vükelâ ile mirzâların münâsebet-i resmîyesini irâ'e etdiği cihetle (Peçevî) târîhinden aynen nakl olunmuşdur.

"1002 senesi vilâyet-i ma'mûre-i Kıırım ve Deşt-i Kıpçak ve Nogay Tatarlarının fermân-rânı Selâtîn-i Cingîziyenin sâhib-i tîg ve ilm ü ma'rifet ü ezhâni Gâzi Giray Han, cânib-i âlişân-ı pâdişâhîden sefer-i nusret esere me'mûr olmağla mübâlâga asker-i Tatar ad ü şikâr ile nehr-i Öziden Sabur ve Turla nehri yahısıyla memâlik-i (Leh)den mürûr idüb (Bedven) serhaddinde vâki' Sonlık kal'ası kurbunda me'mûl u melhûz degil iken teşrîf etmekle cânib-i serdâr-ı zî-şâna müjde-i kudûmen erişdirdiler... Çün Yanık Sahrâsına nüzûl buyurdular. Ertesi günü ki mâh-ı zi'l-ka'denin ontokuzuncı günü idi vezîr-ia'zam ve serdâr-ı ekrem cümle begler yer gök götürmez askerle istikbâle vardılar. Ve at arkasında musâfaha idüb hâl ve hâtır sarışdılar ve gelüb otag-ı zerrîn-i tâk-ı serdâra nüzûl buyurdular ve serdâr ile bir maksad üzerine berâber oturdular ve ihzâr olunan ta'âmı me'an yediler.

Nakl olunur ki Eflâk seferinde hân-ı zîşân Gâzi Giray Sultân, Sa'âdetlü pâdişâhı selamlayub hem'inân ordu-yı hümâyûna karîb yer geder tekrâr selamlayub menziline revân olur.

Yine ol gün Rûmili Beglerbegi, cümle Rûmili begleriyle davete varub otag-ı hümâyûn-ı pâdişâhîye geldikde vezîr-i a'zam, vüzerâ ile piyâde önine düşüb otag-ı hâssa kurbında vezîr-i a'zam koltuguna girüb atdan indirmişdür.

Ve Sa'âdetlü pâdişâh musâfahadan sonra kürsî-i zerrîn berâber vaz' idüb "buyurun, oturun han kardaş" kelâmıyla hitâb etmişdür...

Gâzi Giray Han ellibeş yıl yaşamış ve birinci defasında sekiz yıl on ay, ikincisinde onbir yıl üç ay Kırırna hanlık etmiştir.

Gâzi Giray Han birçok ‘ulûm u fûnûna vâkıf, ‘Arabî, Türkî, Fârisî lisânlarında nazm u nesre kâdir, kahramân⁹² âlim bir zât idi.

Gâzi Girayın (Dîvân)ı, Fuzûlî-i Bagdâdînin (Nik ü Bed) manzûmesine yaptığı (Gül ü Bülbül) nazîresi⁹³ Hâce Sa‘âdetdîn Efendiye yazdığı manzûm mektûbları⁹⁴ Ganîzâde Nâdirîye yazdığı mensûr tahrîrâtı ve mevâliden Kefevî Hüseyin Efendiye Arabca yazdığı

⁹² Kırırn umûru Sultân Ahmed devrinde devleti çokluk işgâl etmedi. Çünkü o zamânlarda edîb, şâir, akîl, müdebbir, kibâr, Bâb-ı Âlice kat‘iyyen kadri bilinememiş olan Han Gâzi Giray hükûmet ediyordu.

⁹³ (1012) senesinde Gâzi Giray, askeriyle Belgrada gelmişti. Devlet-i Osmâniye tarafından hiçbir emir vukû‘ bulmadan Gâzi Giray Hânın kış ortasında bu zahmeti ihtiyâr etmesi mahzen pâdişâhî dil-gîr edeceği zehâbî üzerine idi. Çünkü iki seneden beri ordu-yı hümâyûnda bulunamamışdı. Her ne ise han o kış askeriyeye beraber (Peçoy)da geçirdi.

Han, âli cenâb, fâzıl bir zât idi. Pek çok defalar kendileriyle müşerref oldum. Hattâ bu fakîr kendilerine hatt-ı ta‘lîk ta‘lîm etmişimdir. Han eyyâm-ı şitâde bütün isti‘dâdını (Gül ü Bülbül) manzûmesine hasr etmiştir. Bu manzûme Fuzûlî-i Bagdâdînin “Nik ü Bed” manzûmesine nazîre olmak üzere inşâd olunmuştur. Kahve ile bâdenin mukâbele ve muârazalarını muhtevî manzûm bir risâle dahi vücûda getirmiştir ki hitâmında “Peçoydaki hâsılatımız bu kadarcadur” diyordu. (Peçevî Sâhibi)

⁹⁴ Gâzi Giray bir muhârebede ordû-yı hümâyûnda bulunamamışdı. Bunun üzerine pâdişâh tarafından Gâzi Giraya sitem-âmiz bir mektûb gönderildiği gibi Hâce Saadetdîn Efendiye dahi manzûm bir mektûb irsâl etmişti. Gâzi Giray, yalnız iki beytini aşağıya nakl etdigimiz, Hâce Saadetdîn Efendinin bu manzûmesinin her beytine manzûm ve mensûr olarak cevâb vermiştir.

Bir gemi geldi semt-i Gözlevden

Bir haber verdi çarh-ı keç-revden

Dedi kim hân seferden itmez haz

Komaz anı yanında bir iki faz

Gâzi Girayın Sa‘âdetdîn Efendiye yazdığı bu iki mektûbu ve sâ‘ir güzîde eş‘ârı (Es-Seb‘u’s-Seyyâr)da tamâmen derc olunmuştur. Âtîdeki beyitler dahi müşârun-ileyhin eş‘ârındandır:

Gâfil olman dâstlar irdi yine âhir zamân

Döndi ‘aksine her işler; kalmadı emn ü emân

Memleket İslâm içinde şâh-ı ‘âdil dinilen

Bir nice zâlimlerin destine vermiştir ‘inân

Mes’ele güçdür diyû virmez murâdınca cevâb

Müftî, müstefîden almadıkca tâ kim armagan

Kadı ‘askerler virürler mansıbın a ‘lâların

Şunlara kim cehl-i zâhir ola vakt-i imtihân

Hücre akçası degil, virmez ‘imâret çorbasın

Müstefîdînden müderris almayınca hakk-ı nân

Şimdi abdallar dahi ‘ârif olubdur şöyle kim

Bin kez eksiklik eder, bir kerre kaynatmaz kazan.

manzûm ve mensûr münşe'âtı kıymetdâr eserlerdendir. Akmescid kasabasında bir câmi' binâ ettirmiştir.

Gâzi Giray, fenn-i mûsikîye de vâkıf idi. Her dürlü (çalğı)yı çalabilirdi.

Gâzi Girayın birçok şarkıları, besteleri vardır. Âtîdeki eş'âr mûmaileyhin âsârından intihâb olunmuştur.

GAZEL

*Râyete meyl iderüz kâmet-i dil-cû yerine
Tûga dil bağlamışuz kâkül-i hoş-bû yerine*

*Heves-i tîr u kemân çıkmadı dilden aslâ
Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebrû yerine*

*Sürerüz tîgımızın zevk u safâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine*

*Gerden-i tûsen-i zîbâde kotas-ı dil-bend
Bagladı gönlümüzü zülfile gîsû yerine*

*Severüz esb-i hünermend-i sabâ-reftârı
Bir perî-şekl sanem bir gözü âhû yerine*

*Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda verdik
Dilber-i mâh ruh u yâr-ı perî-rû yerine*

*Seferin cevri çok, ümmîd-i vefâyile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâ-cû yerine*

*Olmuşuz cân ile bi'l-lah gazâyâ teşne
Kanını düşmen-i dînin içerüz su yerine*

Sefer-i hümâyûna me'mûr olduğunda rikâbe irsâl ettiği mektûbdur.

*Biz mücâhid kulunuz, bezl ideriz cân u seri,
Pâdişâhım ne diyem sonra tuyarsın haberi*

*Kaçmayuz tîr u teberden çalışub dîn yoluna * 1
Ol benüm boynuma, ger var ise anun zarârı*

*Biz de ikdâm iderüz varmaga bir gün ileri
Girü kalmaz anı bil her kim ola ceng eri*

*Mâcerâ-yı seferün derdini şerh eylerisem
İstimâ' idene te'sîr ider ol gam haberi*

*'Azm ider oldu Gazâyî sefere, sultânım
Kıl ana hayr du'â işte kulundur iş eri*

Sunbur Kal'ası muhâfazasında olduklarında ba'z-ı vüzerâyâ sitem-âmiz inşâd ü irsâl ettikleri gazeldir.

*Telh-kâm olsak 'aceb mi hâlimizni bir görün;
Burnumuzdan geldi billah acı suyu Sunburun!.*

*Ehl-i İslâm illerin kâfir hasâret eyledi;
Ey Hudâ-nâtersler, siz rüşvet alın oturun*

*Arsa-i rezm içre biz kanlar döküb kan aglaruz
Vâdi-i işretde siz câm-ı safâ zevkin sürün*

* Bu mısra'ı İ. Hikmet ERTAYLAN şöyle okumuş:
"Kaçmanız tîg u teberden çalışun dîn yolına"
İ. H. ERTAYLAN, *Gâzi Giray Han, Hayatı ve Eserleri*. İST., 1958.

*Bir tedârik olmaz ise gitdi elden memleket
İ'timâd itmezseniz etraf-ı 'âlemden sorun*

*Ey vatandan ayrı her dem ceng eden bîçâreler
Râst eylen tîr-i mihnetde belâ yayın kurun*

*Hayli bî-âhenk imiş kânûn-ı devlet nagmesi
Ey müdebbirler, anın bâri kulagını burun*

*Han Gâzi sıdıkla bu nazmı kılmışdur revân
Ger yaman söz söyler ise anı Sunburdan süriin*

FETİH GİRAY HAN

Fetih Giray Han, Devlet Giray Hânın oğlu Gâzi Giray Hânın kardeşidir.

Fetih Giray, Gâzi Giray Hânın kalgaylık hıdmetinde bulunub müşârunileyh tarafından, Sultân Mehmed-i Sâlisin (Egri) muhârebesine gönderilmiş idi.

Fetih Girayın Egri muhârebesinde sebk iden hıdmeti sadr-ıa'zam Sinân Paşa tarafından takdîr olunmakla mûmaileyh Paşanın tavsiyesi üzerine, Fetih Girayın adem-i muvâfakatine⁹⁵ ragmen 'uhdesine Kırım Hanlığı tevcih olundu.

Fetih Giray (1005) senesi tahta geçüb Âdil Girayzâde Nûre'd-dîn Baht Girayı kalgay ve birâderlerinden Selâmet Giray Sultânı (Nûre'd-dîn) nasb etdi.

O sıralarda Fetih Girayın han nasb olunmasına sebep olan Sinân Paşa sadâretten azl olunmuş ve yerine Gâzi Giray Hânın hanlık mesnedinde ibkâsını iltizâm eden İbrâhim Paşa sadr-ıa'zam tayîn olunmuş idi.

İbrâhim Paşa bu husûsu müzâkere için toplanan meclisde “Gâzi Girayın azli Kırım ahâlisi arasında büyük bir sû-i te'sîr hâsıl edeceğini; bu vakanın Tatarlar arasında büyük bir karışıklığa meydân vereceğini” söyleyerek ricâl-i devleti evvelki karârlarından vazgeçirmege ve pâdişâha dahi biri Fetih Giray, diğeri Gâzi Giray nâmlarına iki kıt'a (fermân) işdâr etdirmeye muvaffak oldu.

İbrâhim Paşa bu fermânı Müteferrika Başî Çerkes Handan Aga yedine teslim idüb Kırım'a gönderdi. Handan Aga ise zâten Gâzi Girayın emekdârlarından bulunduğu cihetle ibkâ berâtını togruca Gâzi Giray Hâna teslim etdi. Halbûki pâdişâh Fetih Girayın tahtda kalmasını arzû ediyordu. Bu arzû üzerine Fetih Girayın berâtını husûsi bir hatt-ı hümayûn ile te'bîd etdi. Bu acîb vaka Kırım ahâlisini büyük bir hayrete düşürdü; hattâ birçok kıl u kâllere meydân verdi. Çünkü ahâli her iki hânın elinde berât-ı pâdişâhı görüyor, hangisine tab'ıyyet edeceklerini bilemiyorlardı. Nihâyet mes'elenin hâlli şer'-i şerîfe havâle olundu. Fakat Kefe kadısı ile müftîsi başka başka deliller ile biri Fetih Giray Hânın, diğeri Gâzi Giray Hânın ibkâsı için hükm verdiler. Şöyle ki: Kadı Abdu'r-rahmân Efendi, pâdişâh

⁹⁵ Devlet-i Osmâniye tarafından kendine hanlık teklîf edildikde “Ma'zûr görünüz kabûl edemem çünkü bu hıdmet-i celîle ulu birâderim, atam bulunan Gâzi Giray Hânın hakkıdır. Zâten ben de bugün onun bir bendesi, bir hıdmetcisiyim” diye red etdiğini (Na'îma Târîhi) yazıyor.

tarafından husûsî olarak gönderilen hatt-ı hümâyûnun târîh-i tahrîri mu‘ahhar oldugunu nazar-ı itibâra alub Fetih Girayın ibkâsı içün hüküm verdiği halde müftî Azâkî Mehmed Efendi, hatt-ı hümâyûn imzâsız ve mühürsüz olduğundan şer‘an ma‘mûl-ı bih olamıyacagını ve bina‘en-‘aleyh târîhi mu‘ahhar ve tugra-yı hümâyûn ile mu‘anven fermân-ı âli ile hüküm verilmek lâzım ve îcâb etdiğini söyleyüb Gâzi Giray Hânın ibkâ berâtını iltizâm etmekle ihtilâfı kaldırmış ve bu sûretle Gâzi Giray ikinci defa taht-ı hânîye cülûs etmiş idi.

Fetih Giray bu hüküm üzerine tahtdan çekilüb İstanbulla avdet etmek üzere iken bazı adamlar tarafından birâderiyle görüşmeden gitmek münâsib olmadığı ihtâr olundu. “

(اذا جاء القضاء بالبر)»^{96*} mefâdınca Fetih Giray Kefe civârında (Nakş-ı Elvân) nâm mahalde, Gâzi Girayın çadırına girüb âdet-i kadîm üzere kalpagını yere atarak:

Ey bana seng-i melâmetden* eden âr diyen

Benim ol başımı ortaya koyub yâr diyen!

Kavliyle etek öpdüğü sırada Mansûroğullarından biri, o cism-i nâzenini acımayub (külüng) denilen bir âletle fecî‘ bir sûretde şehîd etdi.¹⁹⁷ Kalgay Devlet Giray Han çadırına işe vâkıf olduğu cihetle hemen firâr etmiş ise de arkasından kogan câniler fırsat vermeden yakalayarak anı da telef etdiler.

Fetih Giray Hânın müddet-i hayâtı otuzdokuz yıl ve müddet-i hükûmeti yalnız üç aydır.

Müşârunileyh kerîm, halûk, kahraman bir zât idi. Menâkıb-ı ‘aliyyesi zebânzeddir.

* “Kaza geldiğinde gözler görmeyiz olur.”

*Metinde “melâletden” şeklinde geçen bu kelimeyi İ. H. Ertaylan, “melâmetden” şeklinde okumuştur. Biz de doğrusuna uygun olarak “melâmetden” şeklinde okuduk. *Gâzi Giray Han, Hayatı ve Eserleri*, İst.1958.

⁹⁶ Bazı târîhler bu katl maddesini, Gâzi Girayın haberi olmadan, sırf muhîti tarafından hâna bir yararlık göstermek için irtikâb olduğunu yazıyor. Âtîdeki mısra‘ da Gâzi Giray Hâna nisbet olunmuştur.

Kâtı zulm itdi bugün Fetih Giray Hâna felek
Yeridir aklar ise yerde beşer, gökde melek.

SELÂMET GİRAY HAN

Selâmet Giray, Devlet Giray Hânın oğlu, Fetih Giray Hânın küçük birâderidir. Fetih Giray zamânında birkaç gün (Nûre'd-dîn)likden sonra Çerkes nizâmına me'mûr olmuşdu. Fetih Girayın şehâdeti üzerine bir müddet hayretler içinde tolaşdıktan sonra büyük birâderi Gâzi Giray, kendisi hakkında hiçbir dürlü sû-i zannı olmadığını te'mîn idüb Selâmet Girayı kalgay ve Saadet Girayı Nûre'd-dîn nasb etmişti.

Birkaç gün sonra Selâmet Giray, Fetih Giray ve Devlet Girayın idâm olunduklarını anlayarak Kırımdan firârla o zamânlar Devlet-i Osmâniyeye karşı isyân eden Kara Yazıcı birâderi Hasan Paşaya ilticâ etmişti. Bir müddet sonra pâdişâh tarafından Hasan Paşanın kabâhati afv olundugundan Selâmet Giray dahi afv olunub iltifât-ı pâdişâhiye nâil olmuş ve fakat Gâzi Girayın iltimâsıyla dört sene kadar Rûmili Hisârı zindânında habs olunmuşdur.

Gâzi Girayın vefâtı üzerine, hanlık makâmı bundan böyle Gâzi Giray evlâdına münhasır kalmak üzere, evvelce Sultân Ahmed tarafından verilen hatt-ı hümâyûna binâ'en Kalgay Tohtamış Giray Kırım tahtına oturmuşdu. Bu haber İstanbulla işidildikde, Şeyhü'l-islâm Sun'u'l-lah Efendi, Defderdâr Ekmekcizâde Ahmed Paşa Tohtamış Girayın ibkâsını, Hâce Sa'âdetdîn Efendizâde Mehmed Efendi, Kapûdan-ı Deryâ Karamânî Hâfız Paşa Selâmet Girayın iclâsını iltizâm etdiler. Nihâyet Selâmet Giray tarafı sözlerini geçirüb (1016) senesi zi'l-hiccesinin yigirminci günü han berâtı Selâmet Giraya, kalgaylık mesnedi Mehmed Giraya, Nûre'd-dînlik mansıbı Sâhib Giraya tevcîh olundu. Ve Selâmet Giray denizden, Mehmed Giray karadan Kırıma togru 'azîmet etdiler.

Bu haberi işiden Tohtamış Giray, kardeşi Sefer Giray ve maiyyetiyle Kırımdan çıkub İstanbulla togru firâr ederken (Ak Su) kenârında Mehmed Giraya râst gelüb aralarında uruşma başladı. Tohtamış Girayın arkadaşları ilk hücumda yanından kaçdıklarından tolayı meydân-ı cidâlde birâderi Sefer Girayla yalnız kaldılar. Bu iki hanzâdeler birkaç saat oklarıyla kendilerini müdâfaaya çalışdılsa da nihâyet Tohtamış Giray ontokuz, Sefer Giray onyediyâ yaşında iken Mehmed Giray tarafından telef edildiler.

Bu genc han ile kalgay, Mehmed Giray Sultân tarafından bu sûretle telef edildikten sonra Selâmet Giray Kırım tahtına rakîbsiz olarak cülûs etdi.

Selâmet Giray memleket umûrunu tanzîm ile uğraşdığı bir sıralarda idi ki kalgay Mehmed Girayın bazı hareketlerinden isyân emâreleri sezildiğinden idâm olunmasıçün emir verilmiş ise de hânın bu niyetinden haberdâr olan Mehmed Giray, kardeşi Şâhin Girayla Çerkes tarafına firâr idüb hayâtlarını kurtarabildiler. Selâmet Giray bunların firârıyla münhal kalan mansıblara Şakay Mübârek Giray evlâdından ügey oğlu Canbek Girayı kalgay ve birâderi Devlet Girayı Nûre'd-dîn nasb etdi.

Selâmet Giray müteaddid defalar Rus, Leh muhârebelerinde muzaffer olmuştur.

Selâmet Giray (1019) senesi rebî'evvelinde vefât etmiştir. Kabri Bâgçesarâyda (Hâmûşân) mahallesindedir.

Selâmet Girayın müddet-i ömrü elli iki, zamân-ı hükûmeti iki sene dört aydır.

Selâmet Giraydan sonra Kırım Ruslara geçinceye kadar hanlık makâmında bulunan hep Selâmet Giray Hânın evlâd u ahfâdıdır ki bu cihetle müşârunileyhe “matla‘-ı neseb-i nâme-i hânân” dinmege şâyândır.

CANBEK GİRAY HAN

Canbek Giray, Devlet Giray Han evlâdından Şakay Mübârek Giray Sultânın mahdûmu, Selâmet Giray Hânın ügey oğludur.

Babasının vefâtı üzerine, vâldesini Fetih Giray Han, onun şehâdeti üzerine Selâmet Giray Han taht-ı izdivâclarına aldıklarından tolayı Canbek Giray anların himâyesinde terbiye görmüş ve Selâmet Girayın hanlığında Mehmed Girayın firârından sonra kalgay⁹⁸ nasb olunmuşdu.

Selâmet Giray Hânın vefâtı üzerine (1019) senesi rebî‘u'l-evvelinde Canbek Giray tahta geçüb birâderi Nûre‘d-dîn Devlet Girayı kalgay ve Selâmet Giray Han evlâdından Azamet Giray Sultânı Nûre‘d-dîn dikdi.

Han, kalgay Devlet Girayı (Leh) muhârebesine göndermişti. Fakat kalgay, bu muhârebede maglûben vefât etdiginden yerine Azamet Girayı kalgay ve ogullarından Mübârek Girayı Nûre‘d-dîn nasb etdi. Bir müddet sonra Azamet Girayı, bazı şübheler üzerine idâm etdirüb yerine Akça Mübârek Girayı kalgay ve onun yerine dâhilî maslahatı, idâm olunan Azamet Girayın birâderi Mehmed Giray Sultânı Nûre‘d-dîn nasb etmiş ise de mûmaileyh Akça Mübârek Giray dahi vefât etdiginden tolayı Mehmed Girayı kalgay ve henüz sabî olan oğlu Sâhib Girayı (sûr hitân) esnâsında Nûre‘d-dîn nasb etmekle o “mansıb-ı refî‘u’ş-şâni mel‘abe-i sıbyân”⁹⁹ eyledi.

Canbek Giray Han, Genc Sultân Osman Hânın (Hotin) muhârebesinde ve sâir Acem seferlerinde bulunarak¹⁰⁰ Devlet-i Osmâniyeye büyük hıdmetler etmiştir.

⁹⁸ Canbek Girayın vâldesi, Çerkes ümerâsından (Besleni) kabîlesi reisinin kızıdır. Müşârunileyhe zevci Fetih Girayın şehâdeti üzerine oğlu ile beraber âilesi nezdine gitmiş idi. Bora Gâzi Girayın vefâtından sonra tekrâr Kırım avdete Selâmet Giray Hânın harem-i izdivâcına dâhil oldu. Canbek Giray dahi vâldesinin nüfûzuyla (kalgay) nasb edilmişti. (Es-Seb u’s-seyyâr)

⁹⁹ Gerek metn-i kitâbda ve gerek ilâvelerde bu sûretle kavis dâhiline alınan kelimeler, cümleler mü’elliflerin bizzatkendî ta‘bîrlidir.

¹⁰⁰ Canbek Giray (1026) senesi cemâziye‘l-âhırında (40) bin Tatar askeriyle Kefeden geçüb Gence, Nahcivân, Culhâda bulunan kızılbaşlarla muhârebe ederek birçok esirler, ganîmetlerle (Diyâr-Bekir)e geldi. (1027) senesi Şah ‘Abbas ile vukû‘ bulan muhârebede dahi hâzır idi.

Asker, (Erdebil)de iken şeh-r-i mezkûre iki günlük mesâfede bulunan (Serâv) sahrâsında (Karcgay Han) ile muhârebe etdi. Bu ceng sırf gâret için ihtiyâr olunmuşdu. Hem de han, Karcgay Hânın tedârikâtından aslâ haberdâr degildi. Canbek Girayın geleceğini haber alan Karcgay Han büyük bir kuvveti pusuya gizleyerek hânı bekledi. Mahall-i mezkûrde idilen muhârebe, hânın her dürlü gâret ve sebâtına ragmen maglûbiyetle neticelendi.

Canbek Girayın Acem seferleri, Mehmed ve Şâhin Giraylarla vukû‘ bulan muhârebâtı¹⁰¹ târihlerde mufassalen yazılmışdır.

Canbek Giray hanlıktan azl¹⁰² olunub Rodosa nefy olunmuşdu. Orada bir müddet imrâr-ı hayât etdikden sonra (1046) senesi cemâziye’l-âhırında vefât etdi. Kabri Rodos kal‘ası hâricinde vâki‘ Murâd Re’is kabristânındadır.

Canbek Giray Hânın müddet-i hayâtı yetmiş sene ve birinci defa hanlığı onüç yıl iki ay, ikinci defası yalnız dört ay, üçüncü defası yedi yıldır ki mecmû‘ hanlığı yigirmi sene altı aya bâlig olur.

Canbek Giray nâzik tabîatlı, cömerd şiir u inşâya kâdir bir zât idi. Şiirlerini ele geçirmedigimden tolayı bu târihçeye derc edemedim.

Zeyl- Sultân Murâd-ı Râbi‘ Han tarafından Kırım Hanlığı için Canbek Giraya verilen (berât)ın bir sûreti Ferîdûn Beg Münşeâtından âtiye nakl edilmişdir:

“Çün Hazreti Vâhibu’l-‘Atâyâ ve Cenâb-ı Hâliku’l-Berâyâ celle şânuhu ve tenezzezü burhânehu pâdişâhân-ı dîndâr ve şehinşâhân-ı âli-mikdârı (...) ¹ beşâretiyle mübeşşer ve ser-efrâz u selâtîn-i güzîn ve havâkîn-i evreng-nişîn (...) ² işâretiyle müşerref ü mümtâz idüb menşûr-ı lâmi‘u’n-nûr ikbâllerin tigrâ-yı garrâ (...) ³ ile müzeyyen ü

Bu muhârebeye Tatar askerinin hezîmetine başlıca sebep, o zamân oralarda tolaşan Şâhin Giray olmuşdur. Çünkü mûmaileyh Acemlere, Tatar ordusunun teşkilâtına, muhârebeye kullandıkları ceng hîlelerine dâir ma‘lûmat vermişdi.

Na‘imâ bu tafsilâtı verdikden sonra, Şâhin Giray ile Şah Abbâs arasında güzerân eden bir vakayı nakl tarikiyle ilâve ediyor:

Şâhin Giray evvelce Acemistâna kaçmış idi. Bir gün Şah Abbâs kendine birâderi Mehmed Girayın Kırım tahtına geçdiğini haber verdi (1028) bu haber üzerine hanzâde memleketine avdete karâr verir. Şâh Abbâs ile vedâlaşdıktan sonra, şâh bizzat Şâhin Girayın atının başını tutarak irkâb eder ve der ki:

“Hanzâdem! Eger Osmânlı pâdişâhı sizi serdâr tayîn eder de İrana gönderirse bizim ile muhârebe eder misiniz? “Şâh Abbâsın suâlîne, hanzâde aslâ tereddüd etmeden (Evet!) cevâbını vermişdir.

¹⁰¹ (1033) senesinde Canbek Girayın üçüncü defa iclâsıçün Receb Paşa donanma ile denizden ve bir kısım asker de karadan Kırımı gönderilmişdi. (Toprak) nâm mahalde vukû‘ bulan muhârebeye Mehmed Giray ve Şâhin Giray askeri maglûb oldular.

¹⁰² (Es-Seb‘u’s-Seyyâr) Canbek Girayın hükûmet-i Osmaniyyeye sebk eden hıdmetini beyândan sonra müşârun-ileyhin azlînde hiçbir sebep-i zâhirî olmadığını zikr ediyor.

Kamil Paşa Târihinde Tebrîz hâkimiyle (Serâv) nâm mahalde höd behöd harbe girişüb maglûb olduğu azlinin sebebi olmak üzere gösteriliyor...

¹ Hadis meali: “Sultan, Allahın yeryüzündeki gölgesidir.”

² Âl-i İmrân sûresi, âyet 170; tam meâlî: “Allahın keremiyle kendilerine verdiklerinden sevinçli olarak arkalarından henüz (şehid olup) kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığına, onların da üzüntüye uğramayacaklarına sevinirler.”

³ Nisa Süresi, âyet 54: “Yoksa Allahın, lütfundan insanlara verdiği (vahiyler) yüzünden onları kıskanıyorlar mı? Oysa biz İbrahim ailesine de Kitap ve hikmet vermiş ve onlara büyük bir mülk bağışlamıştık.”

mühellâ ve nihâl-i dıraht-ı devlet ü iclâllerin perverde-i cûybâr (...) ⁴ ile mürebbi ve mu'allâ eyledi.

Husûsen zât-ı hilâfet-i âyâtımı (...) ⁵ teşrîfine mahsûs kılub cemi'-i memâlik-i islâmiyeyi şân-ı izzet nişânıma sezâ-vâr u münâsib görüb mesned-i cihânbanî ve taht-ı kişver-sitânı (...) ⁶ muktezâsınca cenâb-ı celâdet me'âbıma müfevvez ü mukarrer ve memâlik-i vasî'a-i ekvân-ı 'âlemi (...) ⁷ müsted'âsınca râyât-ı sa'âdet-i gâyâtıma meftûn u müsehhar eyleyüb dîvân-ı hidâyet-nişân (...) ⁸ muktezâsınca selâtîn-i nâmdâr ve havâkîn-i zu'l-iktidârdan merci' u mu'allâ idüb garâ'ib-i regâ'ib-i âlâ-i ilâhî (...) ⁹ ve letâif-i 'avâtîf-ı nâmütenâhî ki (...) ¹⁰ mütevâlî ve müte'âkîb yevmen feyevmen sa'âdet-i fercâm ve sa'âdet-i encâmına zâyid olub envâr-ı feyz-i rabbânî ve âsâr-ı lütf-i yezdânî sâ'aten fesâ'aten nâsiye-i ahvâl ve çehre-i âmâlîme (...) ¹¹ vâzıh u lâyh göründü. (...) ¹² (...) ¹³ lâcerem bu mevhibe-i kerîme-i rabbânî ve atıyye-i cesîme-i sübhânî şükrü bermûcib-i (...) ¹⁴ himmet-i 'ulyâ-yı mülûkâneme lâzım ve zimmet-i vâlâ-yı hüsrevâneme farz u mütehattım oldu ki (...) ¹⁵ muktezâsınca birr u ihsânım kâffe-i en'âma şâmil ve havâs-ı zu'l- ihtisâsıma mütenâvil ola binâ'en 'alâ hâzâ erâfi'-i tevkî'-i cihân-ı metâ şehriyârı ve nâkil-i yarlıg-ı belîg-i bedî'u't-teblîg-i tâcdârı cenâb-ı emâret-me'ab-ı eyâlet nisâb-ı devlet-i intisâb-ı sa'âdet-i iktisâb zü'l-kadri'l-etemm ve'l-fahrü'l- eşemm zâhib-i

⁴ Kasâs Sûresi, âyet 68: "Rabb'in dilediğini yaratır ve seçer. Seçim, onlara ait degildir. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir."

⁵ Sâd Sûresi, âyet 26: "Ey Davud, biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allahın yolundan saptırır. Allahın yolundan sapanlara hesap gününü unuttuklarından dolayı, onlara çetin azab vardır."

⁶ Meryem Sûresi, âyet 16: "Onu yüce bir yere yükseltmiştik."

⁷ Mâide Sûresi, âyet 20: "Musa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allahın size olan nimetini hatırlayın, zira (O) aranızda peygamberler var etti, sizi krallar yaptı ve size dünyalarda hiç kimseye vermediğini verdi."

⁸ Yûsuf Sûresi, âyet 6: "Böylece Rabb'in seni seçecek ve sana rüya(da görülen) olayların yorumunu (veya Allahın kitabının ve peygamberlerin sünnetlerinin inceliklerini öğretecek, sana ve Yakub soyuna nimetini tamamlayacaktır;...

⁹ Nahl Sûresi, âyet 53: "Size ulaşan her nimet Allahtandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız."

¹⁰ İbrahim Sûresi, âyet 34: "Ve kendisinden istediğiniz herşeyden size bir parça verdi. Eğer Allahın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız. Doğrusu insan çok haksızlık edendir, çok nankördür!"

¹¹ Şems Sûresi, âyet 1,2: "Güneşe ve onun aydın sabahına andolsun", "Onu izleyen aya andolsun."

¹² Neml Sûresi, âyet 15: "Andolsun biz, Dâvuda ve Süleymana bir ilim verdik de onlar: "Bizî inanan kullarından birçoğuna üstün kılan Allaha hamdolsun." dediler.

¹³ Cum'a Sûresi, âyet 4: "Bu, Allahın dilediğine vereceği lütuftur. Allah, büyük lütf sahibidir."

¹⁴ İbrahim Sûresi âyet 7: "Ve Rabb'iniz size şöyle bildirmişti: "Andolsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azâbım pek çetindir."

¹⁵ Kasas Sûresi, âyet 77: "Allahın sana verdiği (bu servet) içinde âhiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma, Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk isteme, çünkü Allah bozguncuları sevmez.

mezâhibu'l-ferr ve'l-ikbâl-i sâlik-i mesâlikü'l-mecd ve'l-iclâlu'l-muhtefî bî-mezîd-i 'inâyetü'l-mülkü'l-menân (Canbek Giray Han) edâme'l-lahü Te'âla me'âliyenin kemân-ı diyânet ü İslâm ve tarîk-ı sadâkat u istikâmetde hüsn-i ihtimâmına i'timâd-ı tamm hümâyûnum olduğundan mâ'adâ bundan akdem Kırım Hânı olan Mehmed Giray kardaşı Şâhin Giray nâm şakî ile hemîşe yekdil ü yekcihet ve rızâ-yı hümâyûnuma mugâyır mürtekb-i envâ'-ı evzâ' u hâlet olub ikisinin dahi hükûmetden refî' devlet-i 'aliyyeme evlâ vu enfâ'-ı ber-sıhhat olmagla müşârun-ileyh Canbek Giray Han edâme'l-lah me'âliyenin riyâz-ı hüsn-i âmâline nesâyim-i 'inâyet-i şâhânem fârig ve hadâyık-ı lütf-i ahvâline şemâyim-i riâyet-i pâdişâhânem mütebessim ü lâyah olub umûmen vilâyet-i Kırım Hanlığını mûmaileyhe elyâk u evlâ ve sezâvâr u uhrâ görüb tefvîz ü taglîd idüb bu berât-ı sa'âdet-i âyât be-cihet-i gâyatı virdüm. Ve buyurdum ki min ba'd müşârunileyh vilâyet-i mezbûreye han olub şol ki merâsim-i âyîn-i saltanat ve vezâ'if-i kavânîn-i havâkîn-i bâ'id mü'eddî kılub sâlik-i mesâlik-i 'âdâlet u istikâmet ve zâhib-i mezâhib-i râfet u nisfet olmagla ol câniblerde münzevî olan re'âyâ ve berâyâ bast u basat-ı ma'delet idüb cadde-i şer'-i kavîm ve sırât-ı müstakîmden 'udûl u inhirâf göstermeyüb her vechile mazlûmlara muâvenet mezâlimlere envâ'-ı izlâl ü hakâret eyleye.

Evvel vilâyetin ümerâ ve küberâsı ve mirzâları ve 'ulemâ ve sulehâsı ve kâffe-i ahâlisi ve bi'l-cümle sagîr u kebîri müşârun-ileyhi kendülere han bilüb i'zâz u ikrâm ve evâmiriyle mahkûm u me'mûr ve sözüne itaat u inkıyâd idüb muhâlefet u 'isyândan ictinâb u ihtirâz üzere olalar. Ve işbu sene seb'un ve selâsîne ve elfün ramazânının yigirmi altıncı gününden hân-ı sâbık mutasarrıf olduğu on kere yüz bin Kefevî akça sâliyâne mutasarrıf olub ol bâbda hiç ehad-ı mâni' u dâfi' olmaya. Şöyle bileler. Alâmet-i şerîfe itimâd kılalar.”

Taharrüren fi evâhiri ramazânı mübârek 1037

MEHMED GİRAY HAN-I SÂLİS

Mehmed Giray; Semîn Giray Hanzâde Saadet Giray Sultânın oğludur, Mehmed Girayın, Selâmet Giray devrinde kalgay iken firâr ettiği beyân olunmuşdu.

Mehmed Giray bir müddet Vize kasabasında ikâmet etmiş ve bi'l-âhare (Rodos) adasına nefy olunmuşdu.¹⁰³

(1032) târîhinde Mehmed Girayın dostu olan Mere Hüseyin Paşanın sadârete geçmesi üzerine mûmâileyhin tavassutuyla Canbek Giray azl olunub yerine Mehmed Giray nasb olundu ve birâderlerinden Şâhin Giray Sultânı¹⁰⁴ Kalgay, oğlu Ahmed Girayı (rehin) olmak üzere İstanbula gönderdi.

Canbek Giray azl edildikten sonra Selâmet Giray ve Gâzi Girayzâdeler kâffeten Kırimdan hicret ile Rûmiliye geçdi idiler. Mehmed Giray, (Nûre'd-dîn)lik mansıbına tayîn için Kırimda bir sultân bulamadığından (Çoban Mustafa) nâmında birisini (Devlet Giray) unvanıyla (nûre'd-dîn) nasb etdi. Aradan pek az bir zamân geçmiş idi ki Mere Hüseyin Paşa sadâretten azl olundu. Mehmed Giray ise mûmâileyhin sâyesinde Kırim tahtına nâil olmuşdu. Binâen'aleyh sadr-ıa'zâmın infisâliyle Mehmed Giray dahi azl olunarak yerine tekrâr Canbek Giray nasb olundu. Fakat Mehmed Giray (Bâb-ı Âlî)nin bu emrini kabûl itmedi; İstanbuldan gönderilen me'mûrlara, askere silahla mukâbele etdi. Bu müdâfa'a sâyesinde Mehmed Giray mevki'ini bir müddet daha muhâfaza edebildi.¹⁰⁵

¹⁰³ Mehmed Giray Geliboluda ikâmet etmekte iken Nasûh Paşa onu Edirneye davet idüb uhdesine Kırim Hanlığı tevcihi için pâdişâh nezdinde teşebbüsâtda bulunacağını va'd etmiş ve elli kişi kadar maiyyetiyle Sultân Ahmed Hâna mürâcaat etmişdi.

Bazı ricâl-i devlet gûyâ Paşanın maksadı pâdişâhı şehîd etmek olduğunu birtakım deliller ile söylemeleri üzerine pâdişâh dahi bu lakırdılara inanarak Nasûh Paşayı idâm ettirmiş ve Mehmed Giray Sultânı dahi (Yedi Kule) ye habs ettirmiş idi.

(1028) târîhinde Sultân Osmânın tahta geçdiği gün, hanzâde galebelikten bi'l-istifâde, emekdârlarından (Halef) mirzânın ihzâr ettiği atlarla ve kırk kadar maiyyetiyle habsden firâr etdi. Mehmed Girayın firârı duyulunca derhâl etrâfa takîb kulları sevk olundu ve (Pera Vâdi) vâdisinde Mehmed Giray ele geçirilüb dogruca pâdişâhın huzûrına getirildi. Mehmed Girayın bu hareketine karşı genc pâdişâhın âteş-i şebâb ve gazâbı fevriân etmekle müşârun-ileyh sultânın (Rodos)a nefyine ve kırk kadar arkadaşının idâmına fermân buyurdular. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹⁰⁴ Şâhin Giray Mehmed Girayın cülûsı 'akibinde Trabzon tarikiyle, İrandan Kırima gelmişdi.

¹⁰⁵ Kamil Paşa Târîh-i Siyâsîsinde bu vaka hakkında şu ma'lûmâtı veriyor: Gerek Şâhin Girayın Bir müneccimin "Bir kuş adında birisi cihâna hâkim olacaktır." Yollu sözüne itikâd ederek Devlet-i 'Aliyye hakkında sû-i niyyet beslediği anlaşılması; gerek Mehmed Giray Hânın Rusya ilçilerinden ikisini katl itmesi mûmâileyhin azlını mücib olmuşdu.

(1037) senesi Mehmed Giray tekrâr azl edildi. Bu defa dahi (Kazak) ile müttefiklen, iâde-i saltanat emeliyle Kırırna hücûm etmiş ise de bu muhârebede bir kurşun isâbetle sene-i mezkûre şevvalinde vefât etmiş ve na'şısı Bâğçesarây civârında (Eski Yurd) nâm mahâlde ceddî, Semîn Mehmed Giray Hanın türbesine defn olunmuşdur.

Mehmed Girayın müddet-i hayâtı kırkbeş sene, birinci defa Hanlığı bir sene üç ay, ikinci defa Hanlığı üç sene tokuz aydır.

Vüzerâdan Hasan ve İbrâhim Paşalar karadan ve Kapûdan-ı Deryâ Halîl Paşa denizden me'mûren Kırırna gıtdiler. Mehmed Giray Bâb-ı Âlinin bu muâmelâtından şikâyetle itaat etmedi. Osmanlı ordusunu, yüzbin Nogay ve sekizyüz Kazak askeriyle karşıladı. Orduyu bozdu. Osmanlı askerinden bin nefer esîr ve onyedî kıt'a top zabt etdi. Mehmed Giray Kefeye girüb orada bulunan Osmanlı teb'asından hebsini üçgün zarfında çıkarılmalarını emr etdi. Halbûki Kefede anları nakl idecek gemiler de yokdu. Me'mûrlar Bâb-ı Âlî ile bi'l-muhâbere Mehmed Girayı mesnedinde ibkâ etmekle mes'eleyi hâl etdiler ve derhâl Mehmed Giraya pâdişâh tarafından ibkâ berâtı ve hil'atler irsâl olundu.

ÇOBAN GİRAYIN ZUHÛRİ

Çoban Giray Cengîz Han sülâlesinden degildir. Fetih Giray Han kalgay iken Leh memleketi ile muhârebeye gidüb Leh (Boyar)larından birinin kızını esîr aldı. Bu kız bir müddet sarâyda kalmış ise de dîn-i İslâmı kabûl itmediginden, harem-i izdivâcına kabûl itmeyüb pederine götürölmek üzere etbâ'ından Hacı Ahmed nâmında birisine teslîm eylemişdi.

Kız bir müddet sonra yed-i emânetine teslîm olunan şahsın nezdinde hâmile kaldı. Bu haber Hâna işidilince, her ikisinin de idâmını emr etdi. Kız yolda çocugunu togurduktan sonra ecel mev'ûduyla vefât etmiş, Hacı Ahmed dahi çocugu bir Tatara emânet ederek kendi firâr eylemişdi.

Fetih Girayın şehâdeti üzerine, Hacı Ahmed Akmescid kasabasına avdet ederek çocugu evvelce bıraktığı adamdan alub büyütdü. Adını da (Mustafa) koydu. Bu çocuk bir müddet çobanlık etdi. Sonra Hacı Ahmed onu bir câriye ile tezvîc etdi. Bundan toğan iki çocugun adını da (Kul Boldu), (Çul Boldu) koydu. Mehmed Giray Han devresinde zikr olundugu vech üzere Kırimda Hanzâdelerden hiçbirini kalmadığından bunlardan Mustafanın nâmı, Fetih Girayın oğlu zannıyla Devlet Giraya, Kul Boldunun nâmı Fetih Giraya, Çul Boldununki dahi 'Âdil Giraya çevrilerek elyevm Kırim Hanlarının nesebleri "tezlîl" edilmişdir ki elyevm Kırim Hânedânı arasında Çoban Girayzâdeler demekle meşhûrdur.

İNÂYET GİRAY HAN

İnâyet Giray, Gâzi Giray Hanın oğullarındandır. Birâderleri Tohtamış Giray ve Sefer Giray şehîd oldukdan sonra İnâyet Giray, "...” olub Hüsâm Giray, Saadet Giray, İvaz Giray nâm birâderleriyle uzun müddet (İslimye) kasabasında ikâmet etmiş ve orada müte‘addid çiftlikler edinmişti. Elyevm (Sultân Meydânı) ve (Sultân Otaları) demekle ma‘rûf olan arâzi İnâyet Girayın emlâkinden olduğu menkûldür. İnâyet Giray, Canbek Giray Hânın, cebir ve şiddet töhmetiyle üçüncü defaki Hanlığından azl edilmesi üzerine (1044) senesi ramazânında tahta geçdi. Ve birâderlerinden Hüsâm Giray Sultânı (kalgay), Saadet Giray Sultânı (nûre’ d-dîn) nasb etdi.

İnâyet Girayın İran seferine¹⁰⁶ me’ mûr iken bazı özürler der-meyân ile imtinâ‘ gösterüb askerini, o sırada Kırım Hanlığına isyân ile bütün etbâ‘ını Bucak semtine alub geden Mansûrogullarından (Kan Timur) üzerine göndermesi, Sultân Murâd-ı Râbi‘in hiddetini mûcib olmuşdu. Kan Timur kabîlesini te’ dibe geden kalgay ve nûre’ d-dîn sultânlar, müslümanların mallarını yagma etmek muvâfık olmayacağını ve bu dürlü hareketin kendi şânlarına nakîse getireceğini düşünerek Akkerman Kal‘ası yanında oturub zevk ü safâ ile meşgûl oldukları bir hengâmede idi ki Kan Timur kabîlesi¹⁰⁷ ümerâsından Süleyman Şâh, Orak ve Kelmit nâm şahıslar karanlık bir gecede üzerlerine hücum ile kalgay ve nûre’ d-dîn sultânları ve ma‘iyyetlerini telef etdiler. Hanzâdelerin bu fecî hezîmeti, Hânı pek ziyâde telâşa düşürdü. Ve bu telâş ile togruca İstanbula koşdu.

¹⁰⁶ Mengli Giray Handan itibâren tâ Kırımın Ruslar tarafından zabt edildiği târihe kadar Kırım Hanları ya bizzatveyâhûd kalgaylarını göndermek sûretiyle Devlet-i Osmâniyenin hemen bütün seferlerine iştirâk etmiş; daha togrusu iştirâke mecbûr olmuşlardır. Bu seferler ise Kırım hükûmetini maddî ufak menfaatlere mukâbil; büyük ma‘nevî birtakım ziyânlarla dûçâr etmiştir.

Hele İran muhârebeleri; yollarının uzaklığı, vesâ‘it-i nakliyenin fikdânı hasebiyle aylarca, hattâ senelerce imtidâd eden o muhârebeler gerek ‘Osmanlıları gerek Kırımlıları pek büyük zararlara dûçâr etmiştir.

Bâhusûs Kırım Hanları bu muhârebelerden ekserisinde bulunmaga mecbûr idiler. Çünkü adem-i iştirâkleri sebep-i azlleri demek idi. İşte bu sûretle Hanlar uzun müddet makarr-ı hükûmetden ayrılıyor; Han ordusunun gaybûbetinden bi’l-istifâde garazkârlar dâhilden, düşmanlar hâricden asâyiş-i memleketi ihlâl eyleyorlardı ki bu esbâb tolayısıyla azl ve nasb husûslarındaki tarafdârlık, Kırım hükûmetinin ekser ezmânını dâhilî ve hâricî birtakım şûrişler, isyânlar içinde kalmasına sebep olmuşdur. A. H.

¹⁰⁷ Nogay tâ‘ifesi üç kısımdır. Biri Ulu Nogaydır ki hiçbir pâdişâha tâbi‘ degildir, (2) Küçük Nogay kabîlesidir bu kabîle zâhiren Kırım Hanlığına tâbi‘ olsa da, Kırım Hanlığına derûnî bir adâ‘vet beslemekten hâli olmazlar. (3) Mansûrilerdir ki şiddet ve hûnrizlikde meşhûrdur. Kantimur Mirzâ bunların re‘isleridir. Bu kabîle bir müddet Kırım Hanlığına tâbi‘ olmuş ise de bi’l-âhare ‘isyân ederek Akkerman havâlisine çekildiler. Mûmâileyh Kan Timur Hotin muhârebesinde ‘Osmanlılara yararlık gösterdiğinden kendine mîr-i mîranlık pâyesi virilerek kabîlesi Devlet-i ‘Aliyye tarafından himâye olundu... (Nâ‘imâ)

Ricâl-i devlet, bâhusûs pâdişâh İnan muhârebesine gitmediği için hâna mugber olmuşdu. Akkerman hâdisesi bu igbirârı daha ziyâde teşdîd etdiginden ‘Înâyet Giray Han, İstanbula vüsûlinin akîbinde pâdişâh huzûruna çıkarılıb Kan Timur ile bi'l-müvâcehe muhâkemeleri icrâ olundu. Esnâ-i muhâkemedede Han ile Kan Timurun, yekdigeri aleyhinde ağır sözler söylemelerinden gazablanan Sultân Murâd-ı Râbi‘, İnâyet Giray Hânın idâmını emr etmekle da‘vâyı fasl etmiş oldu.

Sultân Murâdın emri üzere, İnâyet Giray Han, Bostancılar tarafından derhâl katl olundu. (1047) muharrem(2). Na‘şı, Hâs Bağçede tekfin olunduktan sonra birçok ulemâ ve vüzerâ hâzır olduğu hâlde Beşiktaş civârında ve Yahyâ Efendinin türbesi hazîresinde defn olunmuşdur.

Înâyet Giray Han kırk sene yaşamış ve iki sene üç ay Hanlık etmiştir.

REZMÎ BAHÂDIR GİRAY HAN

Rezmî Bahâdır Giray, Selâmet Giray Hânın oğludur. Babasının Hanlık zamânında, Bahâdır Giray (rehin) olarak İstanbulla gönderilmiş ve bi'l-âhare Yanbolu kasabası kendisine (Hâs) olmak üzere tevcih olunmuşdu.

Bahâdır Giray Yanboluda bulunan âlimlerden, âriflerden, ilm u irfân tahsîl etdi. Ve sık sık kendileriyle görüşmekle anlardan pekçok fa'ideler gördü.

Pâdişâh, (1048) senesi muharreminin onüçüncü günü Bahâdır Girayı sarayına davetle uhdesine Kırım Hanlığını tevcih etdi. Bahâdır Giray tahta geçtikten sonra birâderlerinden İslâm Giray Sultânı kalgay ve Safâ Giray Sultânı nûre'd-dîn tayîn etdi.

Bahâdır Giray Kırımaya geldikten birkaç zamân sonra Mansûroğlu kabîlesi¹⁰⁸ tekrâr isyân ederek birçok Tatarların mallarını cânlarını telef etdiler. Hattâ Toksan Oklu lakâbıyla çağrılan Zînem, Kultukşâh nâm şahıslar, Kunkurat kabîlesi ümerâsından tokuz dânesini, birbirine mirzâ dimelerini çekemeyüb “bizden başkasına mirzâ dinmez” diye hepsini birden katl etdi.

Bahâdır Giray, Kefe müftisi Afifü'd-dîn Efendinin¹⁰⁹ fetvâsıyla Mansûr kabîlesinin kadınlarından ve henüz sinn-i bülûga vâsıl olmayan çocuklarından mâ'dâ cümle

¹⁰⁸ (İdegü) Mirzâ evlâdı nâmlarıyla ad verilen tokuz sınıf Nogay kabîlesi vardır ki şunlardır: Mansûr, Orak, Mamay, Or, Mehmed, Kusay, Tonmuz, Yedicek ve Canboyluk. Bu kabîleler Etil suyu kenârlarında yaşarlardı. Bunlardan Orak, Kusay, Or, Mehmed ve Tonmuz kabîleleri sonraları bir müddet (Özi) ve (Ten) suları kenârlarında göçebe hâlinde hayât geçirdi. Sâhib Giray Bucak civârında bu kabîlelere câmi'ler, evler yapıp virme sûretiyle onların göçebelikten kurtardı. Daha sonraları Sâhib Giray Mansûrîleri dahi Kırımada iskâna muvaffak oldu. (Yedicek) kabîlesi dahi (Etil) çöllerinden (Kuban) nehri kenârlarında karar u tevattun etdiklerinden (Canboyluk) kabîlesi de anlara iltihâka mecbûr olmuşdur.

Mansûrîlerin bu isyânına Kalmuk kabîlesi re'îsi olan Yorgud Hürlük nâm şahıs sebep olmuşdur. Maksadı dahi Etil nehri kenârında kalmış otuzbin Hâne kadar Nogay Tatarının mallarını yagma etmek idi. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹⁰⁹ Bahâdır Giray zamânında Kırımın büyük âlimlerinden Abdah Afifü'd-dîn Efendi vefât etmişdir.

Afifü'd-dîn Efendi Tatar Şeyh İbrâhimin, o da Hak Muhammed Efendinin oğludur ki Hak Muhammed Efendi Deşt-i Kıpçaktan Kırımaya hicret etmişdi. Şeyh İbrâhim Efendi Kırımada togdu. Mebâdî-i ulûm-ı âliyeyi Kırımada ikmâl ettikten sonra bir müddet Filibede Nûre'd-dînzâde tekyesinde kalub tehzîb-i nefis ile Kırımaya avdet etdi. Kırımada o günlerde karışıklık eksik olmadığından hazreti şeyh İstanbulla gidüb Küçük Ayasofyada ikâmetle, vaktini, Sultân Ahmed Câmî'inde ezber tefsîr-i şerif okutmak; *Medâri u Mekâtib* nâm eserini te'lif etmekle meşgûl oldu. Şeyh İbrâhim Efendi Baba Tagına gidüb orada dahi ilm ü irfânıyla hayli ictimâî, dînî karışıklıkların önünü almışdır.

İbrâhim Efendi (1001) senesi vefât idüb İstanbulda Edirne Kapu hâricinde vâki' Sırt Tekye civârında medfûndur. Oğlu Afifü'd-dîn Efendi dahi asrın büyük bir âlimi idi.

ümerâsını katl etmek sûretiyle tam bir istiklâl kazandı. O sıra, Ruslar evvelce (Devlet Giray zamânında) va'd ettikleri senelik vergilerini vermekte tereddüd gösterdiklerinden, Bahâdır Giray, Timur Mirzâ ile şiddetli bir fermân gönderdi. Ruslar bu fermân üzerine derhâl bir sefir ile cizyelerini birtakım hediyeler, armaganlarla berâber Kırım Hanlığına takdîm etdiler.

Beri tarafda Kalgay İslâm Giray Çerkes nizâmına me'mûr idi. O da oradaki vergileri (kudûmiye, avâyid) 'tahsîle muvaffak oldu. O arada Nûre'd-dîn Safâ Giray vefât etmekle yerine, Bagdat muhârebesindeki cesâret ve celâdetiyle şöhret kazanan küçük Kırım Giray nasb olundu.

Bir müddet sonra Rusyaya tâbi Kazaklar Azak Kal'asını muhâsara etdiklerinden tolayı Bahâdır Giray me'mûren oraya gitdi. Kal'ayı Kazak elinden kurtarub Kırımı dönerken (1050) senesi recebinde tâ'ûn hastalığından vefât etmişdir. Kabri pederi türbesi dâhilindedir.

Bahâdır Girayın ömrü kırk, müddet-i hükûmeti dört yıl altı aydır.

Bahâdır Giray¹¹⁰ şâir, güzel sîmâlı, temiz söz söyler bir zât idi. Bu şiirler, mûmâileyhin âsârından seçilmiştir:

Bu çarh-ı sifle perver ehl-i tab' a cûd göstermez

Metâ' -ı ma'rifet gûyâ ziyândır sûd göstermez

Sultân Murâd-ı Sâlisden pekçok iltifâtlar görmüşdür. Selâmet Girayın zamân-ı saltanatında tahaddüs eden isyânları ilm ü irfânı, adl u tedbîriyle basdırmaya muvaffak olmuştur. Kendileri Kefe müftisi idi.

Şer -i şerîfi muktezâ-yı tâmmi üzerine ifâ ederdi. Kadîm zamândan beri kal'a hâricinde binâ olunan bir küçük mahkeme nâ'ibinin da'valardan para aldığını duyarak derhâl 'azl idüb cezâlandırdı. Fakat bu rüşvet müessesesinden sâf vicdanları ziyâde incindiginden artık hıdmet-i hükûmetden çekilmeğe lüzûm gördü.

Terk-i vazife etdikden sonra Kefe yakınında vâki Saraylı karyesinde ömrünün nihâyetine kadar ta'lîm ve terbiye ile meşgûl oldu.

Afîfü'd-dîn Efendinin mutasavvîfâne, gâyet güzel birtakım eş'ârı da vardır. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹¹⁰ Bahâdır Girayın zevcesi (Hanzâde) Hanım, Gâzi Giray Hânın kerîmesi olub (babası gibi şâir, zerâfet-perver bir kadın idi.

Hanzâde Hanım ile Han arasında birtakım latîfeler vukû' bulmuşdur. Ezcümle Han birgün Kur'an okurken "... " âyet-i kerîmesine geldikde "nass-ı şerîfin ma'nâsını anladınız mı?.." dimesi üzerine Hanzâde Hanım da şu anda:

Belî pâdişâhım, köleniz, "... " el-âyetü kelâm-ı celîliyle hüzn-i kalbimi tesliyit ediyorum diye cevâb vermişdir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

*Yukarıda sözü edilen ayet Nisa Süresi üçüncü ayet olup mealini aşağıya olduğu gibi naklediyorum:
 "Şayet öksüz (kadınlarla evlendiğiniz takdirde on)lar hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O (kadı)nlr arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın; yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Cevr ve haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur. (Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Prof. Dr. Süleyman Ateş, Kılıç Kitabevi)

*Çeker bir perde dâ'im dîde-i hasret nigâh üzre
Ruh-ı cânâna baksam eşk-i hûn âlûd göstermez*

*Olub seng-i havâdisden şikest âyîne-i tab'im
Murâdım üzre rûy-ı şâhid-i maksûd göstermez*

*Tabâbet gösterüb her zahmime elmâs-bend eyler
Mürüvvetsüz felek bir merhem-i bihbûd göstermez*

*Nola âteş eser olsa sevâdı şî'ri Rezmînün
Derûnu Hâne-i âteşdür ammâ dûd göstermez*

*Bir nefes şâd olmadum cevr ü cefâ-yı dehrden
Teng-dil olsam 'aceb mi teng-nâ-yı dehrden*

*Sûz-ı sînemdür eden dil-germ ol bî-şefkati
Âhını nerm eylemekdür âteşin hâsiyyeti¹¹¹*

*Hatt-ı ser- sebzinin üstünde ider yer zülfün
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün*

*Ebr-i serâb-ı sıfat perde-figen hûrşîde
Âfitâb-ı ruhuna sâye salar ter-i zülfün*

¹¹¹ Feyz-bahş-ı 'âlem-ârâ câm-ı 'ışk-efzâ yeter
Sâgar-ı lebrîz-i hûrşîdin nedir mâhiyyeti
Mâlik-i kân-ı bedahşân olsa dil bulmaz yine,
La 'l-i nâyâb-ı lebün teg gevher-i zî kıymeti.
Şâh-ı ikbâl-i visâlin bulmaz ol tûba kadin.
Lâle-âsa sûz-ı dil dâg-ı derûnun gösterir
Bilmezem Rezmî nedendür sînemün germiyyeti

*Baş kaldırdı yüze çıkdı sipâh-ı hattın
Fitne vehmiyle düşüb ra 'şeye titrer zülfün*

*Sakinur ol gül-i ruhsarı esen yellerden
Sanma tahrik-i sabâdan yüzün örter zülfün*

*Nice mümkün gire Rezmî-i gedânın eline
Genc-i hüsnün senin ejder gibi bekler zülfün*

MEHMED GİRÂY HAN-I RÂBİ‘

Mehmed Giray, Selâmet Giray Hânın küçük oğlu, Canbek Giray Hânın ana tarafından kardeşidir.

Mehmed Giray, Canbek Giray Hânın zamân-ı hükûmetinde (nûre’-d-dîn)lik ve (kalgay)lık hizmetlerinde bulunmuş; Canbek Girayın tahtdan infisâli üzerine o da Rûmiliye geçerek Yanbolı civârında ikâmet etmişti. (1051)de büyük birâderi Bahâdır Giray Hânın vefâtı üzerine, kendileriyle münâsebet-i döstânede bulunduğu ba‘z-ı ricâl-i devletin tavassutuyla târîh-i mezkûr şa‘bânında Mehmed Giray Han tahta geçti.

Selâmet Giray ve Gâzi Giray Hanzâdeler, Canbek Giraya, kendi kardeşleri olan Azamet Giray Sultânı katl ettirmesinden tolayı mugber olub cümleten Rûmiliye hicret etmiş idiler. Mehmed Giray ise bilakis Canbek Giray Hânın (nûre’-d-dîn)liğini daha sonra (kalgay)lığını kabûluyla birâderlerine muhâlefet etmişti.

Mehmed Giray tahta geçince ber-mu’tâd birâderleri resm-i tebrîke gelmek lâzım iken, merâsim-i tebrîki îfâ itmek sûretiyle Hâna bi’l-fi’l infiallerini ihsâs etdiler. Birâderlerinin bu hareketi üzerine Mehmed Giray Han, Çoban Mustafanın oğlu (Kul Boldu)yı (Fetih Giray) unvânıyla kalgay ve birâderzâdelerinden Gâzi Giray Sultânı nûre’-d-dîn dikdi.

1054 senesi rebî‘ul-evvelinde Mehmed Giray Han azl olundu. Çünkü mûmâileyh ne Kırım ahâlisini, ne de hükûmet-i Osmâniyeyi memnun edememişti.

(1060) senesi ramazânında, İslâm Giray Hânın vefâtı üzerine tekrâr tahta¹¹² geçti. Bu defaki Hanlığında sâbık kalgayı ve Rodos arkadaşı olan Kul Boldu Fetih Giray

¹¹² Mehmed Giray ikinci defa Han nasb olunub (Kıl Burunu) nâm mahâlle geldiklerinde ber-mu’tâd ‘ulemâ, mirzâlar, ahâli Hâmı istikbâl etdiler. O zamânlarda büyük sınıf arasında (nifâk) hükûmfermâ olduğundan, merâsimi derin bir sükût kaplamışdı.

(Gülec) şeyhi mahzen bu sükûtun önünü almak maksadıyla Hâna hitâben “Sultânım yüzünüzde bir hüzn, sîmânızda bir solgunluk görüyorum” demesi üzerine, zâten Han meclisde bulunanların çehrelerinde birbirine karşı besledikleri kîn ve adâveti okumuş olduğundan şeyhe cevâben “On yıldır memleketimden cüdâ düşdüm, zindânlarda, gurbetde tahammül olunmaz meşakkatlere giriftâr oldum. Bununla berâber hiçbirinden zerre kadar müteessir olmamışdım. Hâlbûki birkaç aydan beri acı bir ye’is, büyük bir ıztırâb içerüsündeyim. Çünkü aranızda hased ve nifâk olduğunu işetdim, çünkü bugün bile o milletleri harâb eden hâli sizde görüyorum.” yollu sözler söylemiştir.

Rodosda bıraktı. Ve selefi İslâm Giray Hânın kalgası Gâzi Girayı; nûre'd-dîni Âdil Girayı ve Baş Agası Sefer Gâzi Agayı yine kendi mansıplarında ibkâ etdi. Bir müddet sonra Âdil Girayın vefâtı üzerine birâderlerinden Murâd Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etmiş ise de çok zamân geçmeden o dahi vefât etmekle mansıb-ı mezkûre diger birâderzâdesi Mehmed Girayı tayîn etmişti. Fakat Mehmed Giray da hayâta vedâ etdiginden (nûre'd-dîn)lik vazîfesi nihâyet oğlu Ahmed Giray Sultân üzerinde takarrür etdi.

Mehmed Giray, (Baş Agalık) hıdmetinde bulunan Sefer Gâzi¹¹³ Agayı her ne sebebe mebnî ise azl ve katl idüb bütün emvâlini müsâdere etdi. Halbûki Sefer Gâzi Aga Kırım ahâlisi nezdinde büyük bir nüfûz-ı ma'neviye, bir hürmet-i mahsûsaya mâlik idi. Bu cihetden Mehmed Girayın bu muâmelesi ahâli arasında aksi te'sîr uyandırdı.

Diger taraftan maktûl Aganın oğlu İslâm Aga, Dîvân-ı 'Adâlete bir 'arîza takdîm idüb Hânın pederi hakkında yaptığı muâmelesinden şikâyet etdi. Zâten sadr-ia'zam Köprülüzâde Ahmed Paşa Hânın bi'z-zât (Uyvar) seferinde bulunmasını talep ettiği hâlde Hânın, oğlu Ahmed Giray Sultânı gönderdigine mugber olmuşdu.¹¹⁴ İşte bu esbâb Mehmed Giray Hânın azlını mûcib olmuşdur. (1076) Mehmed Giray Han azl edildiginden haberdâr olunca, mâlik olduğu bi'l-cümle nükûd u emvâlini mütesâviyen evlâd u etbâna taksîm idüb otuz kadar kölelerini yanına alarak Tagıstan taraflarına çekildi. Oralarda tokuz sene daha yaşadıkdan sonra (1085) senesi cemâziye'l-âhırında vefât etdi. Ve na'şı tam bir sene sonra evlâdından Canbek Giray Sultân mübâşeretiyle Bâğçesarâya nakl olunarak cedit Devlet Giray Han türbesine defn olunmuşdur. Mehmed Girayın müddet-i

Şeyh Efendi Hânın bu sözlerinden pek ziyâde müteessir olarak ahâliye, huzzâra te'sîrli sözler, nasihatler söyledi. Herkesi barışdırdı. Bu hâlden herkes sevindi. Aga kardeş gibi Bağçesaraya geldiler.

(Es-Seb'û's-Seyyâr)

¹¹³ Sefer Gâzi Aga Kapu Kulu ümerâsından Han Mirzâ Aga nâm bir merd ü şecî'in oğludur. Sefer Gâzi Aga Hüsâm Giraya mirâhorluk, İslâm Giraya Baş Agalık hıdmetlerini gördüğü gibi, Mehmed Girayın ikinci defa Hanlığında dahi Baş Agalık hıdmetinde bulunmuşdur. İslâm Girayın Han tayîn olunması için dahi İstanbulda iş çevirirken, Mehmed Giray Hânın arîzası üzerine Rodos Adasına sürülmüşdür.

Sefer Gâzi Aga işbilir, togrı yürekli, akıllı bir adam idi. Gerek ahâli gerek mirzâlar arasında tahaddüs eden ihtilâfların birçoğunu tedbirleriyle, nasihatleriyle bertarâf etmege muvaffak olmuşdur.

(Es-Seb'û's-Seyyâr)

¹¹⁴ Ahmed Giray yüzbin Tatar atlı askeriyle Uyvar muhârebesine gelüb Osmanlı askeriyle Macarların en kuvvetli kal'aları olan (Nevhel)i feth etmişlerdir.

Kırımında o esnâda kabîleler arasında karışıklık olduğundan, bir i'tizârname ile bi'z-zât muhârebede bulunamayacağını bildirmişdi.

(Râşid) 7

hayâtı seksen sene olub birinci defa Hânlığı iki yıl on ay; ikinci defası oniki sene beş aydır ki mecmû‘ hükûmeti onbeş sene üç aya bâlig olur.

Mehmed Giray Hanların en zenginlerinden idi. Bâğçesarây civârında bir mevlevîhâne (Tekye) binâ ettirmiş ve Bâğçesarâyda bir hamâm yapıdırub hâsılâtını Hanların rûhlarına tilâvet olunacak (cüz)ler için terk etmiştir.

Mehmed Girayın Tagıstanda iken, ora ahâlîsinin arasında müteârif ve mu‘tad olan “miskin ne hâldesin? Miskin nicesin? yollu yaptıkları âşinâlıklarından mugber olub tekmîl bir sene kadar kimseye söz söylemediği rivâyet olunur.

Zeyl: Sultân Mehmed-i Râbi‘ tarafından Fetih Giray Sultâna (kalgay)lık mansıbı için verilen (berât)ın bir sûreti, Feridun Beg Münşeâtından naklen âtiye derc olunmuştur:

Nişân-ı hümayûn oldur ki çün tevâli-i eltâf-ı ilâhî ve tetâli-i a‘tâf-ı nâmütenâhî bermûcib-i fehvâ-yı (...) * şân-ı refi‘ul-mekânımda ol dereceden âlî ve ol mertebeden müteâlîdir ki müstevfiyân-ı gerdûn ve debîrân-ı (...) ** a‘dâd-ı erkâm ve imdâd-ı ifhâm vâsıta-i vusta-i hoş hırâm (...) *** tahrîr u takrîr ide. Lâ cerem ber-muktezâ-yı kazıyye-i marızıyye-i (...) **** şîme-i kerîme-i pîdişâhâne ve ‘âdât-ı bâse‘ât-ı mülûkâneme kâffe-i ümem ve ‘âmme-i halk-ı ‘âleme şâmil ve mütenâvil ola.

Ale‘l-husûs âsitân-ı gerdûn-iktidârımıza ki sadâkât u ihlâs ve rakiyyet ü ihtisâs idüb izhâr-ı celâdet ü ferzânegi ve iş‘âr-ı şecaat ü merdânegi edenler bâbında i‘zâz u ihtirâm-ı şâhi ve feyz-i in‘âm u ihsân-ı pâdişâhî mebzûl u bîdirig olmak merâsim-i kavâ‘id-i saltanat-ı şehriyârîdir. Binâ‘en ‘alâ zâlik cenâb-ı imâret-me‘ab fûlan Giray Han dâmet-i ma‘âliyenin karındaşı olan râfi‘-i tevkî‘u‘ş-şân-ı Hâkânî ve nâkil-i yarlıg-ı belîg-i meserret-i unvân-ı tâcdâr-ı halefî’s-selâtinü’l-‘izâm-ı şerefü’l-havâkînü’l-kirâmü’l-muhtas-ı bîmezîd ‘inâyetü’l-mülkü’l-mennân (Fetih Giray Sultân) dâme uluvve hakkında bihâr-ı âtifetüm mevc ve âfitâb-ı re‘fetüm pertev-efken olub Kefe iskelesi mahsûlünden beşyüzkırk bin akçe sâliyâne ile işbu sene ihdâ ve hamsîne ve elfin Kırım kalgalıgın

* İbrahim Sûresi, âyet 34: “*Ve kendisinden istediğiniz herşeyden size bir parça verdi. Eğer Allahın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız! (Doğrusu) insan çok haksızlık edendir, çok nankördür.*”

** Kalem Sûresi, âyet 1: “*Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına andolsun.*”

*** Lokman Sûresi, âyet 27: “*Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de mürekkep olsa arkasından yedi deniz daha gelip ona yardım etse de Allahın kelimeleri yazılsa yine bunlar tükenir, Allahın kelimeleri tükenmez. Allah öyle üstündür öyle hikmet sahibidir.*”

**** Kasas Sûresi, âyet 77: “*Allahın sana verdiği bu servet içinde ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma, Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk etmeyi isteme, çünkü Allah bozguncuları sevmez.*”

tevcîh idüb bu berât-ı sa'âdet-âyât ve behcet-i gâyatı verdim ki ba'de'l-yevm tâife-i Tatarı Kırım'dan cârî olan âdet ü kânûn üzere kalgay olub ki vezâif-i hıdmet-i mezbûredir. Mûmaileyh Han dâmet-i ma'âliye lâıık u münâsib gördüğü üzere edâ eyleyüb yekdil ve yekcihet olub hüsn-i ittihâd u ittifâk üzre mühimmât-ı dîn u devlet ve kal' u kam'-ı a'dâyı mülk ü millet bâbında sa'y u ikdâm u cidd ü ihtimâm zuhûra getüreler. Ve Taife-i Tatarın mirzâları ve sâ'ir begler ve asâkir ü a'yânın sagîr u kebîri müşârunileyhi kendülere kalgay bilüb hıdmet-i mezbûrede mûmaileyhe mürâca'at idüb mezbûr hânın münâsib gördüğü üzere muhâlefet ve mu'ânedet eyleyeler. Ve tayîn olunan sâliyâneyi mukaddemâ kalgay olan nevcehle mutasarrıf olagelmış ise mûmaileyh dahi Kefe iskelesinden alub mutasarrıf ola. Ol babda hiç ahad-ı mâni' u dâfi' olmaya şöyle bileler alâmet-i şerîfe itimâd kılalar.

Tahrîren fî evâsıtı şa'bânu'l-muazzami sene ihdâ ve hamsîne ve elfin. (1051)

İKİNCİ İSLÂM GİRAY HAN

İslâm Giray, Selâmet Giray Hânın evlâdındandır. Canbek Giray Han zamânında Lehistanlıların elinde yedi sene esîr kalmış iken Sultân Murâd-ı Râbi‘ Hânın Lehistanlılarla yaptığı müsâlahadan sonra âzâd edilmiş ve Yanbolu şehrinde bir müddet oturduktan sonra birâderi Bahâdır Girayın Hanlığında kalgaylık rütbesini ihrâz etmiş idi.

İslâm Giray, Bahâdır Giray Hânın vefâtından sonra tekrâr İstanbula gelüb (Haliç)de ikâmet etmekte idi. Fakat İslâm Girayın, Baltacılar kahyâsı vâsıtâsıyla Kırım tahtına geçmek için uğraşdığını anlayan Mehmed Giray; İstanbula bir arıza gönderüb sadr-ia‘zâmdan, İslâm Girayın İstanbuldan uzaklaşmasını iltimâs etmesi üzerine zâten sadr-ia‘zam Mehmed Paşa ile araları açık olan İslâm Giray, Rodos Adasına nefy olunmuşdu.¹¹⁵ Aradan henüz birbuçuk ay geçmişti ki meşhûr Cinci Hüseyin Efendinin tavassut ve mu‘âvenetiyle İslâm Giray İstanbula çağırılıb (1054) senesi rebî‘ul-âhırında uhdesine Kırım Hanlığı tevcih olundu.¹¹⁶ İslâm Giray bu sûretle tahta geçdikden sonra küçük kardeşi Kırım Girayı kalgay, Mehmed Girayın nûre‘d-dîni olan Gâzi Girayı mansıbında ibkâ etdi. Bir müddet sonra kalgay Kırım Giray vefât etdiği cihetle yerine Gâzi Giray, Gâzi Girayın mansıbına dahi Âdil Giray Sultân geçdi. İslâm Giray vezâifin tevcihâtından kurtulduktan sonra Kırım hükûmetini râhatsız eden Ruslar; ve ellerinde uzun müddet esîr kalan Lehliler ile müteaddid defalar muhârebe idüb muzaffer olduğu gibi hükûmete karşı

¹¹⁵ Hâlicde ikâmet eden İslâm Giray, Bâb-ı ‘Âliye Sefer Gâzi Aga vâsıtâsıyla Kırım Hanlığına tayîn olunmasını ‘arz etmişti. Sefer Gâzi Aga bu işe mübâşeretle kuvve-i karîbeye getirdiği bir hengâmede idi ki İslâm Girayın bu niyetinden haberdâr olan Han, İstanbula bir arıza gönderüb Sefer Gâzi Agayı İslâm Giray, tahrîk ve ifsâd etmekle ithâm ve Rodos Adasına nefy olunmasını i‘lâm itmesi üzerine, zâten İslâm Giraya muhâlif bulunan Mehmed Paşa her ikisini de Rodos adasına sürmüştür. (Es-Seb‘u’s-Seyyâr)

Kefe mîr-i mîrânı İslâm Paşanın oğlu babasından ve Kırım Hânından mektûblar getirüb İslâm Girayın teşebbüsü Kırında ‘azîm karışıklığı mücib olacaktır yollu birtakım uydurma sözler söylemesi üzerine İslâm Giray Cagala Oğlu kadirgâsıyla Rodosa nefy olunmuşdur. (1054) (Na‘imâ)

¹¹⁶ İslâm Giray Han tayîn olunmak üzere Rodosdan getirildikten sonra huzûr-ı pâdişâhiye girdi. Pâdişâh tarafından birçok nasihatler edildi. İslâm Giray pâdişâhin “Sen yalnız bana bak; gayrının sözünü dinleme” dedigine magrûr olarak çıkarken, arkasından gelen sadr-ia‘zâma, “Çün bizi Tatar Hânı etdiniz şimdiden sonra yazdığım şeylere kulak ver, felan Hristiyanla bozuşma, fülana müdârâ it. Fülanı incitme, fülanı fülân yap” diye zinhâr kagıd gönderüb ol tarafların umûruna, bu taraftan gâyibâne re‘y ve tedbîr idüb karışdırmayınız.” demiştir. (Na‘imâ)

isyân eden Jâne kabîlesinin reîsi (Ak Çomak)ı da_hi maglûb idüb dâr agacına asdırmış ve kabîleden birçok esîrler ve ganîmetler almışdır.¹¹⁷

İslâm Giray bu eşîrlerden bir kısım güzîdesini pâdişâha hediye etmişdir.¹¹⁸

Memleket bu sûretle (Jâne) kabîlesi isyânından kurtarıldıktan sonra İslâm Giray, Rusların cizyelerini almak için Nûre'd-dîn Sultânı, kuvvetli bir ordu ile Moskovaya gönderdi.

Nûre'd-dîn Âdil Giray Sultân Rusları maglûb ide ide tâ Moskovaya vardıkda Rusya kralı altmış bin altun kıymetinde sincab ve samur ve dürlü dürlü kıymetli hediyeler ve kırkbin adet meskûk altun verdikden mâ'adâ defderde mukayyed olub sultânlara, mirzâlara, ulemâya virilmesi lâzım gelen hediyelerle berâber her sene bedel-i cizyeyi göndermek şartıyla Ruslarla musâlaha tecdîd olundu.¹¹⁹

Ruslarla tecdîd-i müsâlahadan sonra İslâm Giray, Lehlilerle muhârebeye girişüb uzun vuruşmalardan sonra düşmanı maglûb ederek, anlarla da_hi beş kıt'a top ikiyüzbin altun, seksenbin gurusluk ruyal ta'bir olunan paralarını aldıktan sonra hepsine, hediyelerini, cizye bedellerini göndermek şartıyla müsâlahâ 'akd etdiği dîvân yazıcısı bulunan Kırımli Şeyh Muhammed Efendinin zabt ettiği (Vakâyi'-i Kırım) mecmûasında yazılmışdır.¹²⁰

¹¹⁷ İslâm Giray Şirin ümerâsından Kutlu Şâh nâm mirzâyı düşman memleketlerine îsâl-i hasâr etmek için göndermişdi. Kutlu Şâh Mirzâ Aga gânimen Kırımı geldikde Tatarlarca (Sav'a) denilen humus-ı hisseyi Hâna teslim husûsunda Karaçu ve Kapukulu arasında ihtilâf düşerek iş nizâ'a, daha sonra gavgâya çevrilüb birçok adam telef olmasına sebebiyet vermişdir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

(Na'imâ) târihi bu ihtilâf hakkında şu ma'lûmâtı veriyor:

Vezir dinilen Sefer Gâzi Aga ile Kapu Kulu arasında zıddiyet düşüb Sefer Gâzi Agayı öldürmek istediler. Han bu karışıklığın önünü almak için Sefer Gâzi Agayı habs etdi. Aga bir yolunu bulub habsden kaçdı ve Kırım içine girüb kabîleleri Han aleyhine tahrik etmeğe başladı. Bu vaka üzerine Kara Tatar Hâna husûmet idüb kulluğundan çıkdılar ve Hâna 'arîza gönderüb "Hânın etbâ'ından olan Mehmed Aganın oğlu İlyas Agayı ve hâla vezîri bulunan Ramazân ve Murtazâ Agaları ve Meydan Begini kendilerine teslim idüb paralatmeğe râzı olursa kendisine tekrâr tab'iyet edeceklerini" beyân etdiler.

Diger tarafda seksen bin kadar Moskov ordusu Azak kal'asını muhâsara etmek için geliyorlardı.

Bu iki büyük vaka İslâm Girayın tedbîrleri, metânetiyle bertaraf edilmişdir.

¹¹⁸ Kırım Tatarları Rusyaya togru dâ'imâ akınlarda bulunurlar, muvaffakiyetlerinde mâl-ı ganîmetin bir kısım güzîdesini pâdişâha takdim ederler idi. Bu tekaddümlerin en mühimi Haseki Hürrem Kadın nâmıyla târihimizde (Sultân Süleymân devrinde) büyük bir mevki' işgâl eden Moskof dilrubâsı olsa gerekdir.

(Ebu'l-Fâruk)

Hürrem Kadının Almanya müverrihlerinden Hammerin tahkikatından dahi Roklan nâmında bir Rusyalı olduğu anlaşıldığını Kâmil Paşa Târih-i Siyâsisinde beyân idiyor.

¹¹⁹ Bu muvaffakiyetler üzerine, ahâleden evvelce (tamga akçası) nâmıyla alınmakta olan vergi kaldırılmışdır.

¹²⁰ Kırım Hânı düşman ahvâlini öğrenmek için (Özi) Kazakları hatmanına (Ataman) Sefer Gâzi Agayı göndermişdi. Hatman dahi Lehlilerin büyük hazırlıklarda bulduklarını ve defter hesabıyla (150) bin

İslâm Giray kahramân, âli himmet bir zât olub gâh kendisi, gâh kalgayları maiyyetiyle Tatar askerini ne tarafa yollamış ise muzaffer olmuş ve mahzen onun gayretiyle Kırım Kıt'ası altınlar ve zî-kıymet şeylerle tolmuştur.¹²¹

İslâm Giray (1064) senesi şa'bân ayının başlarında küçük oğullarına tertîb ettiği sünnet cem'iyetinde vefât etmekle cediti türbesine defn olunmuştur.¹²²

İslâm Girayın müddet-i ömri elli yıl, Hanlığı tam on senedir. İslâm Giray, bizzatkendi parasıyla ikiyüzbin gurus sarf ile Or Kal'asını ta'mîr ettiği gibi cediti Devlet Giray Hânın Gözlevede yaptırdığı câmi' esâsından tecdîd etdi ve Gözlevede müteaddid çeşmeler yaparak ahâlîyi susuzluktan kurtardı.

askere mâlik olub yakında memleketlerine hücum tasavvurunda olduklarını bildirdi. Bu haber üzerine Han etrâfa yarlıklar gönderüb on gün zarfında hazır olmalarını emr etdi.

Şevvâlin yigirmi yedinci günü yola çıktılar. Frenk Han, Hendek nâm mahâllerden bi'l-mürûr divân geçidiyle Öziyi ve oradan; orduya koşulan asker ile yüzbin nefere bâliğ olan bir ordu ile Turlayı geçdiler.

Leh kralı Tatar askerinin vürûdından haber alamamışdı. Ancak (Dankev) nâm mahâlde haberdâr olub firâr etdi ve Hotin kasabası yanında (Öziçe) palankasına sığındı. Tatar 'askeri kralın nerede bulunduğundan haberdâr degildi.

Krala mektûb ve zahîre getiren bir bölük asker Hânın takîb kullarına rast geldi. Bunları sıkışdırmak sûretiyle kralın nerede olduğu anlaşıldı. Kendileri dahi esîr idildi.

Bu sûretle kral pek müşkül bir mevki'de bırakıldı. Bir taraftan zahîresizlik, diger tarafında kal'adan çıkmak imkânı yokdı.

Askerleri, hayvanları açlıktan kırılmaya başladı ve nihâyet kral, Sefer Gâzi Agaya mektûblar göndererek Handan sulh niyâzında bulundu. Han bu arzular üzerine ulemâyı mirzâları bir yere toplayub meşveret meclisi kurdı.

Ümerâdan bazıları "bu fırsatı kaçırmak muvâfik olmadığını, Lehistan kıt'asının tamâmen tahrib etmek lâzım olduğunu" söylediler ise de Han yine altı sene ellerinde esîr kaldığı Lehlileri acıdı. Ve dedi ki "Bu bir ocaktır. Kendileri de bizden sulh niyâzında bulunuyorlar. Aman istiyorlar, bu ocacı söndürmek lâyük degildir." Bu sözlerden sonra erkân-ı devlet artık muhâlîf etmediler ve Sefer Gâzi Aga maiyyetiyle bir hey'et gönderilüb âtidedi şartlar dâhilinde kral ile akd-i müsâlaha edildi:

- I. Her yıl vergilerini vaktinde Kırım hükûmetine teslim etmek.
- II. Hânın eli altında bulunan yurdlara, kabîlelere zarar vermemek.
- III. Kazak vilâyetine ziyân getirmemek.
- IV. Beglerinden iki adamın oğulları (rehin) olarak Kırım hükûmetine teslim edilmek.

V. Kırım Hânının dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olmak ve bi'l-icâb Kırım hükûmeti tarafından düşman üzerine açılacak muhârebeye Leh hükûmeti istenilen mikdârda 'asker virmek sûretiyle iştirâkı deruhde etmek. (1063). (Na'imâ)

¹²¹ İslâm Girayın muhârebelerinde Arğın Togan Begin pek büyük hıdmetleri dokunmuştur. Arğın Begin muhârebedeki fedâkarlıklarına dâir Tatarlar birçok dâstânlar yazmışdırlar. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹²² İslâm Giray arkası ortasında peydâ olan mühlük bir sivilceden vefât etmişdir. Mûmâileyh ibtidâ ehemmiyetsiz bir çiban zannıyla bunu birine şiddetlice sıklıdırub gâib etmek istemiş ise de az bir müddet zarfında yara gitdikçe fenâlaşub âkıbet mevtine sebep olmuşdur.

İslâm Girayın haber-i vefâtını Kefede bulunan Kalgay Sultâna bildirmek için geden Vahâb Efendi muttasıl yigirmi dört saat yürüdüğünden hem atı, hem kendisi yorulduğundan tolayı birkaç saat köylü bir ihtiyârın evinde istirahat etmişdir ki köylü Baba Vahâb Efendinin etvârından Bağçesaraydan geldiğini ve Hânın sünnet tûyi ile meşgûl olduğunu anlayarak "Eyvâh şaşarım Hânın hâline, bir taraftan yurdumuza saldırmak için düşmanlar hazırlanırken, bir taraftan o, tahtında haftalarca sünnet toyu ile eğleniyor!.. demiştir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

ÂDİL GİRAY HAN

Âdil Giray, Mehmed Giray Han-ı Sâlis devrinin zeylinde nesebi zikr olunan Çoban Mustafanın oğludur.

Bir müddet Vize kasabasında oturmuş iken Kırım Hanlarının arzı üzerine Rodos cezâresine sürülmüştü.

Mehmed Giray azl edildikten sonra ricâl-i devlet tarafından, “âsiyâb-ı devleti bir hâr da olsa döndirir!” mülâhazasıyla ‘Âdil Giray (1066) zi’l-hiccesinde Kırım Hanı nasb olundu. Ve birâderi Kul Boldu Fetih Girayın oğlu Devlet Girayı kalgay ve anın birâderi Gâzi Girayı nûre’ d-dîn ve Sefer Gâzi Aganın oğlu İslâm Agayı Baş Agalık mesnedlerine tayîn etdi. Ba’de Âdil Giray bazı müfsidlerin igvâsı üzerine kendinin ikbâli için birçok yararlıklarda bulunan İslâm Agayı¹²³ idâm ettirdiği gibi birçok Şirin ümerâsını da katl niyetinde olduğu anlaşıldı. ‘Âdil Girayın bu hâline vâkıf olan mirzâlar, mukâbeleden ‘âciz bulunan ümerâ; eşyâ ve mallarını bırakub Kırımdan firâra mecbûr oldular. ‘Âdil Girayın ümerâyâ karşı şiddet gösterdiği ve ümerânın bi’l-cümle emvâl-i metrûkesini müsâdere ettiği İstanbula işidilince heman sahiblerine çeviresi için Hâna emirler verildiyse de o husûsda tereddüd göstermesi, azline sebep olmuştur. (1081) zi’l-hicce.

Âdil Giray tahtından indirildikten sonra bir müddet daha (Karîn Âbâd) kasabasında ikâmet idüb “1082” senesi ramazân ayında vefât etmiş ve o şehrin câmi’i havlîsına defn olunmuştur.

Müddet-i hayâtı ellibeş yıl, zamân-ı hükûmeti beş senedir. Âdil Giray, idâre-i umûrdan gâfil, câhil bir adam idi. Vefâtından sonra evlâd u ahfâdından hiç birisi Kırımda bir mesnede geçmemiştir.

Fakat isimlerine (Giray) lakâbı ilâve olunmuş, ba’zıları dahi Hanların sihriyyetine nâil olmuştur.

¹²³ Âdil Girayın tahta geçmesine togrudan togruya İslâm Aga sebep olmuştur. Âdil Girayın Hanlığı birdenbire birçok dedikodulara sebebiyet vermiş ise de bilâhare efkâr-ı ahâli sükûnet bulmuştur.

(Es-Seb‘u’s-Seyyâr)

EL-HÂC SELÎM GİRAY HAN

Selîm Giray, Rezmî Bahâdır Girayın oğludur. Babasının vefâtında henüz sabî bulunduğundan (Eblan) kabîlesi ümerâsından (Mirzâş Aga) nâm zâtın terbiyesine verildi.¹²⁴

Sonraları Selîm Giray amûcası İslâm Girayın himâyesine girmiş iken amûcasının vefâtı üzerine, Âdil Giray zamânında Kırımdan hicretle Yanbolı kazâsında (Çölmek) karyesinde ikâmet etmişdi.

Âdil Giray zamânında Kırımdan hicret eden mirzâların pâdişâha verdikleri arzular üzerine (1081) senesi zi'l-hiccesi âhırlarında Selîm Giray Kırırma Han nasb olundu. Ve birâderlerinden Selâmet Giray Sultânı kalgay, amûcazâdelerinden Safâ Girayı nûre'd-dîn dikdi.

Selîm Giray Mehmed Râbi'in Kamanıçe¹²⁵ muhârebesinde bizzatTatar 'askeriyle bulunub büyük hıdmetleri sebk etdiginden tolayı Devlet-i Osmâniye nezdinde kadr u

¹²⁴ İslâm Giray Eblan kabîlesi nezdinde iken Mübârek Girayın oğlu Âdil Giray bin nefer etbâ'ıyla Hanzâdeyi öldürmege kast etmiş idi. Selîm Giray üçyüz kadar arkadaşıyla anların elinden kurtulub Şirin kabîlesi nezdine sığınmak sûretiyle kendini muhâfaza itmege muvaffak olmuşdur. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹²⁵ Selîm Giray Han tahta geçdikden sonra; Lehistan hudûdunda ikâmet eden ve cizye virmek şartıyla hükûmetinin taht-ı tâb'iyetinde kalan İslâm Lopka Tatarları Hâna arzular gönderüb kendilerini Leh tâb'iyetinden kurtararak (Bucak) havâlisinde iskân olınmalarını ricâ etdiler. Selîm Giray bu hâli, Silistre vâlisi Halîl Paşaya bildirüb berâberce Devlet-i Osmâniyeye ihbâr etdiler. Hâlîl Paşa bunun akîbinde kralları hîlafına, sadr-ia'zama gizli mektûblar gönderüb bu niyetlerinin güçliginden, muvâfik olmadıgından bahs ile âkıbet Hânın bu teşebbüsünü 'akim bırakmaya sebep oldu. İşte Selîm Giray bu hâlden me'yûs olarak Çerkes nizâmını düzeltmek için bir mikdâr askerle Kabartay meştâsına dâhil olduğı bir vakitte idi ki Sultân Mehmed kethüdâsı Ahmed Aga ile bir fermân gönderüb Hânı Kamanıçe muhârebesine çağırđı. Sultânın bu da'veti üzerine Selîm Giray Çerkes nizâmını terkle heman Kırırma dönüb tedârikât-ı seferiyesini ikmâl ile (1083) muharreminde yola çıkđı. Ve Kamanıçe yanlarında (Hanık) nâm ser'asker kumandasında bulunan Leh ordusuna tesâdüf ile askerini bozdu. Yine o sıralarda idi Selîm Giray tekrâr Lehistan seferine me'mûr oldu. Han o günlerde agrıca hasta idi. Fakat bu hâlinde bile dîn ü devlete hıdmetden çekinmeyüb bizzat o muhârebede dahi bulunmuşdur. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

Umdetü'l-Ahbâr Lehistan muhârebesi hakkında şu tafsilâtı veriyor.

“ Osmanlı ordusu Selîm Giray Han askeriyle Kamanitse denilen metîn kal'ayı muhâsara etdiler (35) gün hitâmında kal'a feth olundu. Ve etrâfında bulunan bütün küçük kal'alar zabt olundu. Ba'de Selîm Giray Han ile vezir-i sâni Kaplan Paşa Lehistanın tahtı olan (İlbad) nâm kal'ayı zabt itmege me'mûr oldular. Kesretli bir 'asker ile kal'a muhâsara olunub etrâfında metrisler, lagımlar kazılmaga başlanınca, Lehistan Cumhûriyetinden (yani kral, üç hatman, otuziki voyvodadan) hattâ vilâyetlerdeki büyük papaslardan mektûblar, ricânâmeler gelüb sulh niyâzında bulındılar.

Ve Selîm Giray Hâna vesâtat itmesi için ricâ etdiler. Bu sûretle müsâlaha 'akd olundu. (Târîh-i Râşid), şerâit-i sulhiyyeyi Selîm Girayın pâdişâha ihbâr itmesi üzerine pâdişâhın, Hâna, ogullarına, mirzâlara hıdmetlerine mükâfât olmak üzere altmış adet hil'at-ı fâhire...(!) ihsân etdigini yazıyor. (1087)

itibârı hayli artmışdı. Selîm Giray bazı sebebler üzerine, (1088) senesi zi'l-hiccesinde Hanlıktan çekilmiş ve bir müddet Rodos Adasına kalmışdı.¹²⁶

(1085) senesi recebinin yigirmi ikinci günü tekrâr tahta geçüb ogullarından Devlet Giray Sultânı kalgay ve Azamet Giray Sultânı nûre'd-dîn dikdi.¹²⁷

Selîm Giray Kırıma geldikde Ruslar kesretli ve kuvvetli bir ordu ile Kırıma hücûm etmişlerdi. Selîm Giray üç gün ardını kesmeden düşmanla pençeleşüb Kırımı dest-i a'dâdan kurtardı ve Rusları tâ kendi hudûdlarına kadar kogdu.

Bu muhârebede Ruslardan otuz kıt'a top ve bin dâne esîr almışdır.¹²⁸

¹²⁶ Lehistan muhârebesinden sonra Selîm Giray Hanlıktan çekilmek istemiş ise de pâdişâh kabûl itmeyüb müşârun-ileyhi (Çehrin) kal'asını kurtarmaga me'mûr olan ser'askerinin refâkatine tayîn etdi. Fakat her nasılsa kal'anın fethi müyesser olamadığından, sadr-ıazam Kara Mustafa Paşa kendinin ve ser'askerinin yüzünü agartmak için bütün kusûrları Selîm Giray Hâna yükletüb (1088) de 'azl etdirmişdir. Selîm Giray tahtdan indirildikten sonra bahâra kadar Kefe kal'asında kalmışdı.

Sonra İstanbula geldi. Halefinin arzusuyla çekdirme bir gemiye bindirilüb Rodos atasına nefy olunmak sûretiyle tekdîr olundu. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

¹²⁷ Âtîdeki ifade Hanların (nasb) merâsimini gösterdiğinden tolayı aynen nakl idiyoruz:

Rodos cezîresinde bulunan Selîm Giray Hânın Kırıma Han nasb olunması üzerine mûmâileyhe (mîrâhûr-ı evvel) gönderildi.

Edirneye karîb gelince kâ'ide-i kadîme üzerine istikbâl olunub sadr-ia'zam konagina misâfir oldu.

Sadr-ia'zam, iki gün azîm ziyâfetler verdi. Pâdişâh (Avcı Sultân Mehmed) Edirne'de İmâdiye Kasrında kabûl etdi.

Han sadr-ia'zam ile hem'inân olarak köşke girerken rikâb-ı hümâyûn agaları, mücevvezeleriyle karşıladılar. İbtidâ vezîr-ia'zam atdan iskemle üzerine indi. Ba'de Han pâdişâha mahsûs olan (Binek Tahtası) üzerine indi. Orada Dârü's-sâ'âde Agası istikbâl idüb Han ikisinin ortasında yürüdü, vezir-ia'zam Selîmî destâr (sarık) ile huzûra girince Han da davet idildi. Darü's-sa'âde Agası önüne düşüb kasrın pîşgâhına çekilen perde kapusına dek Bostancı Başvî vesâ'ir rikâb-ı hümâyûn agaları ve buradan sonra Silahdâr, Çukadar Agalar koltığına girerek huzûra çıkardılar. Pâdişâh tekbîl için elini uzatdı. Fakat Han pâyitahtını öpdü. Ferş olunmuş ihrâm üzerine emr-i pâdişâhî ile oturdu. Yine kalkarak işlere dâir biraz konuşulduktan sonra dârü's-sa'âde Agası ibtidâ sırtına kırmızı katife kaplı (kabaniçe sîmur kürk), Silahdâr Aga beline, mücevher bir Hançer ile murassâ bir kılinc ve sâir Arz Agaları da başına, iki adet mücevher (sorguç) takdılar.

Bin altun ihsân olunmak adet iken, Hâna iltifâten ikibin altun virildi.

Han birkaç gün sonra azîmet etdiği esnâda yine sadr-ia'zam vâsitâsıyla, taraf-ı şâhânedden Hâna, bir sâde Çerkes altun (kılıç), altun kapaçalı bir (zırh) bir incili (tîr-keş) ve üç (at) ihsân olundu.

(Ahmed Râsim, *Târîh-i 'Osmânî*)

¹²⁸ Selîm Giray ikinci defa tahta geçdiği sırada idi ki Nemçeliler tâ Sofya yanlarına kadar gelmişlerdi. Def-i a'dâ için vükelâ akd-i meşveret etdiler. Bu mecliste Selîm Girayın dahi bulunması münâsib görüldüğünden kethüdâ Mustafa Aga hatt-ı pâdişâhî ile Selîm Giray Hânı Edirneye çağırıldı. Bu emir üzerine Han Edirneye geldi ve Kara Mustafa Paşanın sarayına indi.

Bu mecliste verilen karâr üzerine Han, sadr-ia'zam maiyyetiyle Nemçe muhârebesine me'mûr oldu. Selîm Giray bu karâra binâen (Kili) kal'asına gelüb de ceng hazırlığı ile meşgûl olduğu bir hengâmede idi ki (1095) senesi recebin yigirmi yedinci günüdür. Rusların Kırımı istilâ maksadıyla Kalitsin Boyarlarından (Galisi) nâm ceneral kumandasıyla ikiyüz bin mevcûdlu, bin adettoplı büyük bir ordusu hudûda yaklaştığı haberi işidildi. Fi'l-hakîka Ruslar Or kal'asına yaklaşmış ve Azak, Karadeniz sâhillerini kuşatmışlardı. Selîm Giray sür'at-i hârikü'l-'âde ile hemen Kırıma geldi. Tedârikâtını yaparak şa'bânın dördüncü günü Karayılka mevki'inde Rus askerine râst geldi. Rus askerine nisbetle Hânın kuvveti pek az idi, Han, ordusunu üç kısma ayırdı.

1. Bizzat Han idâresinde.

Yine o târihlerde Selîm Giray Devlet-i ‘Osmâniyenin Nemçe muhârebesine çağrıldı. Kırım muhâfazasına kalgay ve nûre’-d-dîn sultânları bırakub (1100) şevvâlinin dördüncü günü Rûmiliye geçti. Üsküb civârında düşmana râst gelüb yendikten sonra (Kar Boz) nâm Hersek voyvodayı esîr etdi¹²⁹. Selîm Girayın bu hıdmeti pâdişâhı pek ziyâde sevindirdiğinden Edirneye çağırub iltifâtlar gösterdi. Hil’atler bağışladı.

2. Kalgay Devlet Giray

3. Azamet Giray, Selâmet Giray Sultânlar idâresinde bulunuyorlardı.

Bu tertîb üzere muhârebeye girişildi, akşama kadar uruşma oldu. Tatar askeri bu bir günlük muhârebede muhayyir-i ukûl bir Bahâdîrlık gösterdiler. Rusların deryâlar kadar olan kuvveti karşısında bu küçük ordu zerre kadar maglûbiyet eseri göstermedi.

O günü akşam ümerâ, ‘ulemâ meclis yaparak sabâh ta’kîb edecekleri planları karârlaşdırdılar. İkinci günü cenk yine başladı. Muharebenin şiddetli bir zamânında nûre’-d-dîn sultânın atından inüb Rus ordusunun kalbgâhına togrı saldırması bütün askeri cesâretlendirdi; hep asker birden Rus ordusunun merkezine hücum etdiler; otuz top ve bin kadar esîr zabt etdiler. Ruslarda birâz hezîmet âlâmetleri görüldü, hattâ meydân-ı muhârebeden biraz ric’ate bile mecbûr oldular. Fakat bu inhizâm da Rusların Kırımı istilâ fikirlerinin önüne geçmedi. Or kal’ası arkasında (Kuyaş) nâm mahâlde tekrâr istihkâm kurub muhârebeye girişdiler. Or kal’asında az bir Tatar askeri var idi; Han Agası (Bahâdır Aga) o askere serdâr tayîn olundu. Han ordusu da Rus ordusunun karşı yakasında bulunan (Hendek) kenârında istihkâm kurdular. Fakat Rus askeri susuzlıktan pek zahmet çekiyorlardı. Hattâ deniz suyu içiyorlardı. Tahammülleri kalmamışdı. Firâr etmek isteyiyorlardı. Fakat bu da müşkil idi. Ruslar selâmetle bir firâr yolu hazırlamak için hîleye mürâcaat etdiler. Hâni aldatmak maksadıyla evvelce Rus raiyyetini kabûl etmiş olan (Alatur) Tatarlarının reisi Kalmuk Agayı elçi gönderüb sulh teklîf etdiler. Han dahi (Yaşlu) kabîlesi ümerâsından Kemâl mirzâyı Ruslara elçi gönderdi.

Aynı zamanda Selîm Giray Han Rusların hîlelerine vâkıf olarak o geceyi sırf hazırlık ve ihtiyât ile geçirdi. Sabâh Rusların firârı anlaşılınca hemân ordu ile takîb olundu. (Gözli Oba) yakınlarında arkalarından yetişilüb bir hayli telefât ve ziyâna daha ugradıldıkdan sonra Ruslar tamâmen hudûd hâricine sürüldü.

Selîm Giray bu muhârebede şâyân-ı takdîr bir tedbîrde bulunmuşdur ki o da düşman yollarında bulunan, saman, zahîre gibi şeyleri evvelce kâmilen yakdırmasıdır. (Bu vaka Umdetü’l-Ahbâr, Es-Seb’u’s-Seyyârdan hülâsa olunmuşdur.

¹²⁹ Selîm Giray Rus muhârebesinden sonra yeneden asker tedârikiyle (1100) şevvâlinin dördüncü çahârşamba günü Devlet-i Osmâniye ordusunda hazır bulunmak için yola çıktı. Fakat asker pek ziyâde yorulmuş, hattâ yürümeğe bile mecâlleri kalmamışdı. Anıncün (Tevbe Çokrak) nâm mahâlde oniki gün istirahat mecbûr oldular. Yine yola çıkarak Ferahkırmana ve oradan (Yaydib)de bir müddet daha kalub asker yorgunluklarını savuşdurduktan sonra tekrâr hareketle (Üsküb) meştâsında toplanan Nemçe askerine tesâdüf etdiler. Selîm Giray (Kaçanik) geçidinde Nemçe askerini maglûb ve ser’askerleri olan (Hersek)i esîr etdi. Bu muhârebede Kırımın meşâhir-i şüce’ânından Çelebi oğlu Mustafa Aga ve Abdu’r-rahîm Çelebi gibi kıymetli zâtlar şehîd idilmişdir. Mustafa Aga, bilâpervâ düşmanın dehşetli ateşi içerüsine kendini atmak sûretiyle telef olmuşdur ki işte bu kahramânın şu hareketi askeri cesâretlendirmiş ve Tatarların galebesini te’min etmişdir. Bu gâlibiyetden sonra Han tekrâr Edirneye çağırilub Köprülüzâde Mustafa Paşa ile yine muhârebeye me’mûr oldu. O senesi Belgrad kal’ası tahkîm olunub (Niş)e avdetleri hengâmında idi ki Hânın oğlu Azamet Giray, o kahramân genc vefât etdi, Selîm Giray oğlunun vefâtından pek ziyâde kalbi kırılarak (1102) cemâziye’l-âhırında hükûmeti amüccâdelerinden Saadet Giraya terk ile küşe-i istirahat çekildi.

Bâlâdaki ma’lûmât (Es-Seb’u’s-Seyyârdan nakl olunmuşdur.) Umdetü’l-Ahbârın bu vakaya dâir olan bazı sözleri ber-vech âtîdir:

“... İşbu feth-i mübin ki (Kaçanik)de müyesser olmuşdur. Dillerde destân ve herkese vird-i zebân olub suarâ vü füsahâ târîh u kasâ’id nazm u nesir etdiler.

Cümleden ziyâde makbûl ve inde’l-cumhûr kabûle mevsiil olan Sâbit Efendinin tedvîn etdiği (Selîm Nâme) sidir ki nazm u nesir ile şeker-güftârını neşr etmişdir. (Birkaç beytini Hâlîm Giray Gülbün-i Hânânda

Selîm Giray (1097) senesi ilkbahara kadar Edirne'de kalmaya me'mûr olduğundan o kışı Edirne civârında bulunan (Timur Taş) çiftliğinde geçirdi. Selîm Giray Edirne'de bulunurken Sâbit Efendinin, anın hakkında yazdığı kasîdeden bazı haberlerde anlaşıldığı cihetle birkaç beytini buraya yazıyoruz:

Zihî hidîv-i 'aliyyü'l-himem ki dikkat idüb

Üç ayda iki gazâ eyledi be vefk-ı Murâd

Esince bâd-ı 'inâyet mehebb-i nusretten

Tozıtdı tâburını Moskovın misâl-i remâd

Bucak bucak kaçırub ol la'îni kahren leh

Yakub memâlikin etdi konak, konak ber-bâd

'Înân 'azmini 'atf etdi sonra (Üskübe)

Elinde hançer-i nusret, belinde tîg-ı cihâd

Demet demet idüb a'dâyı dâs-ı şemşîri

'Aceb ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd!

Yed-i mü'eyyid-i himmetle ehl-i islâmun.

Geden memâlik u büldânın etdi istirdâd.

Misâl-i Hanzale Bû Cehl hâke urdı anı!

Gelince Rezmîne "Karbuz" didikleri ırgad.

O târîhde en cesûr, en sevdiği oğullarından nûre'd-dîn Azamet Girayın vefâtı pek ziyâde bâdi-i te'sîr olduğundan tolayı tahtı, amûcazâdelerinden Saadet Giraya bırakub

derc etmiştir.) Elyevm bülegâ-yı ricâl-i devlet mezkûr kasîdede derc olunan elfâz-ı letâfetü'l-hazz birle temettu' idüb mehâfil ü mecâlis-i refi'ada Safâlar kesb ederler anda mezkûr olan hâlâtı gûyâ kendileri iktisâb ederler..."

Ka'beye gitdi. Ka'beyi ziyâret idüb Şâm tarîkiyle dönerken Şam Arablar ile "Emîrû'l-hacc"ın gavgâlarına râst gelüb aralarını buldu, anları yekdigeriyle barışdırdı.

Pâdişâh, Selîm Girayın bu hıdmetini takdîr idüb istikbâline Silahşör-i Hâssa, Dayızâde İbrâhim Agayı birçok hediyelerle göndermek sûretiyle taltîf etdi. Ve kendisine ikâmet içün Silivri yanında bir çiftlik tahsîs etdi.

Selîm Giray Mekkeden geldikten sonra Kırım halkı, bu sevgili, büyük pâdişâhlarını tekrâr tahta çağırduklarından, (1104) saferinde üçüncü defa olmak üzere, Selîm Giray Kırım tahtına geçdi ve büyük oğlu Devlet Girayı kalgay ve kardeşi İslâm Girayzâde Şâhin Girayı nûre'd-dîn dikdi.

O sıralarda yine Devlet-i 'Osmâniyenin Nemçe ve Ruslarla cengi olmağla Selîm Giray, gâh Nemçe ve Ruslar üzerine gâh, o arada 'isyân eden Sırbalar üzerine hücum etdiği gibi bir taraftan Azak kal'asına zâhîre götürür; bir tarâfdan da (Varadin) yardımına koşardı.

Selîm Giray bu işleri o kadar sür'at, o derece mahâretle çevirmişdir ki bu işin hakkından ancak Selîm Giray Han gelebilirdi.

(1110) târihinde akd olunan muâhede Selîm Giray Hânın muzafferiyetiyle akd olunmuşdur.¹³⁰

Selîm Giray Han sadr-ıa'zam ile berâber Edirneye davet olundukda artık ihtiyârlanmış bulunuyordu. Pâdişâha istifâsını takdîm etdi ve yerini oğlu Kalgay Devlet Giraya bıraktı; bu tevcîhe pâdişâh da râzı oldu.

Selîm Giray bu târihden sonra Silivri çevresinde (Kadı) köyündeki çiftliğinde oturmuş ve kendine (8) bin lira sâliyâne tahsîs olunmuşdu.

¹³⁰ Bu mu'âhede Karlofça kasabasında kurulan mecliste iki ay müzâkereden sonra (1110.H. 1699) 26 Kânûn-i Sâni'de imzâ edildi. Bu mu'âhede evvelce bir muvaffakiyyet-i siyâsiye olarak telakkî ve kabûl edilmiş ise de gerek hükûmet-i Osmâniyenin ve gerek Kırım Hanlığının za'fî zâten ağır olan mu'âhede mevâdinin gizli zararlarını çarçabuk meydâna konulmasına sebep olmuşdur.

Karlofça mu'âhedesinin Kırımı ta'alluku olan maddelerini Mehmed Tevfik Begin Osmanlı Târihinden naklen derc ediyoruz! "(1) Lehistanın Kırımı vere geldiği vergi kaldırılıyor (2) Azak kal'ası Rusyaya bırakılıyor (3) Kırım Hanları, Dîvân-ı Hümâyûna vergi vermeden afv olunuyordu.

Bu mu'âhedenin Osmanlı Devletine en zararlı maddesi Kırım vergisinin kaldırılması idi. Bununla Kırım Hanlığının Osmanlı Devletine olan bağları gevşediliyordu. Çar (Ak Bıyık Petro)nun Karlofça mu'âhedesinde ele geçirdiği bu kazancın acısını çok gün geçmeden Türkler, Tatarlar çekdiler."

(1112) şevvalinde bazı müfsid hıdmetcilerin şeytânâtlarıyla oğlu Devlet Girayla aralarına sogukluk girmesi üzerine Devlet Girayın istegi ile o muhterem ihtiyâr (Siroz) kasabasında ikâmete me'mûr olmuşdu.

(1114) senesi şa'bânında yine pâdişâh yanına çağırılıb dördüncü¹³¹ kere olmak üzere uhdesine Kırım Hanlığı verildi. Ve bu defasında ogullarından Gâzi Girayı kalgay, Kaplan Girayı nûre'd-dîn dikdi.

Selîm Giray Han (1116)senesi şa'bânında yigirmi dördüncü pazar günü vefât idüb Bâğçesarâyda Han Câmi' havlîsına defn olundu. Selîm Giray Han yetmişüç yaşında vefât etdi. Birinci defa Hanlığı yedi sene ikinci defa Hanlığı altı yıl onbir ay, üçüncü defası altı yıl sekiz ay, dördüncü defası tam iki yıldır.

Selîm Giray büyük bir zekâyâ metin bir azme, bir memleket idâresi için lâzım olan tedâbire mâlik; âkil, kahramân bir zât idi.

Selîm Giray (Siyavuş) Paşa ve Silivri civârında kâ'in Kadı köyündeki çiftliklerini, koyunlarını ve degirmenlerini ogullarından Kaplan Giraya daha sonra gelecek ekber evlâdına (Evlâd vakfi) olmak¹³² üzere terk etdiği gibi Kırım'da dahi köprüler, çeşmeler yaptırdığı menkûldür.

Selîm Girayın zâtlarına hâs olan hasletlerinden her biri herkese örnek olacak hasletlerdendir.

¹³¹ (1116) senesinde Selîm Giray ve bütün Kırım a'yân u ümerâsı tarafından gönderilen bir (mahzâr)da Rusların sulha mugâyir hareketlerde buldukları ve bâhusûs (Azak) kal'asını tahkîm ve (Tagyan) da yeni bir kal'a inşâ etdikleri; (Kamanike) kal'asına muttasıl bir mahâlde âlât-ı harbiyye yerleşdirdikleri; hudûd yakınında olan (Vazkor) nâm mahâlde sefineler inşâ etdikleri ve (Kerc) bogazında Devlet-i Osmâniye tarafından inşâsına mübâderet olunan (Şânis)in binâsına muhâlefet etdikleri ihbâr ediliyordu.

Bu mahzâr üzerine hükûmet tarafından, kal'anın inşâsına Yusuf Paşa me'mûr edildiği gibi Yûsuf Paşa Rus ahvâlini tecessüsle icâbına göre harekete dahi me'zûn olub bir mikdâr askerle Kırım'a gönderildi.

(Râşid)

(Bundan takrîben iki sene mukaddem Devlet Giray dahi İstanbula aynı me'alde bir mahzâr göndermişti. Mûmâileyhin mahzârı ricâl-i hükûmet tarafından acib te'vilâta, ugradılarak nihâyet o, akl u tedbiri kemâlinde; kuvvet ve mukâvemete kâdir, Gazanfer Devlet Giray azl idilüb ömrünün son devresinde olan Selîm Giray tayîn olunmuşdu ki işte bu sûretle Kırım hükûmetinin hayâtı epeyce seneler daha eksitilmiş oldu. Çünkü artık Ruslar tedârikât-ı lâzımevi yapmış bulunuyorlardı. Vakanın tafsîlâtı Devlet Giray devresinde görülecektir.) 'A. H.

¹³² Selîm Giray Hânın yetmiş kadar evlâdı olduğu menkûldür ki bunlardan ahâli arasında meşhûr olanları şunlardır: Devlet Giray, 'Azamet Giray, Şahbâz Giray, Saadet Giray, Gâzi Giray, Kaplan Giray, Mengli Giray, Safâ Giray, Âdil Giray, Selâmet Giray, Maksûd Giray. Bunlardan yedisi Kırım'a Han olmuşdur.

('Umdetü'l-Ahbâr)

Selîm Giray şu yedi sıfatla cümle geçmiş Hanlardan ayrılır:

1. Selîm Giray; kalgay, nûre'd-dîn hizmetlerinde bulunmadan togrudan togruya tahta geçmiştir.

2. Zamânında beş (Mehmed-i Râbi', Süleymân-ı Sâni, Ahmed-i Sâni, Mustafa-yı Sâni, Ahmed-i Sâlis) pâdişâh tahta geçüb herbirinden iltifâtlar görmüş ve anlara dîn ü devlet işleri husûsunda müşâverelik hizmetlerini îfâ etmiştir.

4. Mekke-i Mükerreremeyi ziyâret etmiştir.

5. Selîm Giray Devlet-i Osmâniyenin her seferinde bulunub galebe-i mutlakaya nâil olmuştur.

6. Kendi arzûsıyla tahtdan iki defaçekilüb, 'amûcazâdelerinden Saadet Girayı ve oğullarından Devlet Girayı yerine Han dikdirmiştir.

7. Yanında bulunan adamlardan her birini, hayatlarında Devlet-i Osmâniyenin bir hizmetinde bulundurmak sûretiyle hem anlara hem de Devlet-i Osmâniyeye yararlık göstermiştir. Hattâ çıraklarından Küçük Osman Paşa vezîrlük, ka'im-makâmlık mansıplarına irtikâ ile kendisiyle berâber meşveret meclislerinde bulunduğu meşhûrdur.

Müşârunileyh Kırım hükûmetini evlâd u ahfâdına hasr etmiştir.

Selîm Giray dört defa Kırım Hânı olmuş iken vefâtında bıraktığı bütün eşyâ ve parası ancak yigirmi bin guruşa (bin altı yüz rubleye) bâliğ olduğu kassâm defderinden anlaşılmışdır.

MURÂD GİRAY HAN

Murâd Giray, Selâmet Giray Hanzâde Mübârek Girayın oğludur. Babası (Yanbolu)da vefât etdikden sonra amûcası Rezmî Bahâdır Girayın taht-ı terbiyesinde büyümüş ve diğeri amûcası Mehmed Giray Hânın ikinci defaki saltanatında nûre'd-dîn tayîn olunmuşdu.

Mehmed Giray azl olunduktan sonra, Murâd Giray Yanbolu civârında Siracalı köyünde oturmuşdu. Bir müddet sonra sadr-ıa'zam Kara Mustafa Paşanın delâletiyle (1088) zi'l-hiccesinde Kırımı Han oldu. Ve amûcazâdelerinden, Safâ Girayın oğlu Tohtamış Girayı kalgay, Kırım Girayın oğlu Saadet Girayı nûre'd-dîn dikdi¹³³.

Murâd Giray Leh, Rus ve Peç seferlerinde bulundu. Fakat Devlet-i Aliyyece istenilen hıdmetde bulunamadığı için (1094) şevvâlinde Varadın kal'ası önünde Hanlıktan azl olundu.¹³⁴

¹³³ "... Kırım Hânı Rus ordusunun serdârı (Maneşkov) ve Kalmuk Tatarlarının başbûgu (Kasbulat)ın müttefikten büyük bir kuvvet ile (Özi) suyunu mürûr etmekte olduklarını ve kendisi dahi umûm Tatar ve kabîleler askeriyle, düşmana mukâbele için (Tasmalı) suyunu geçmekte olduğunu ve bu hareketi Devlet-i Osmâniyenin tasvîbine iktirân ederse mutlaka mühim bir kuvvetin tarafına muâvenet için gönderilmesini bir arıza ile bildirdi.

Hânın bu arızası nazar-ı itibâra alınarak derhâl, Seyyîd Osman Paşa, Dilâver Paşa maiyyetiyle bir ordu gönderildi.

1089 rebî'ul-evveli sekizinci günü hareket eden bu ordu, yigirmi tokuzuncu günü, (Çehrin) kal'ası yanlarına geldiler ve Han ordusuyla birleşdiler. Cemâziye'l-âhıra kadar lâzım gelen tedârikât yapılmışdı. (Batak) kenârında Rus ordusuyla muhârebe oldu. Fakat Rus ordusu ilerüye toğrı bir hareket göstermedi. Bi'l-'akis istihkâmlarına çekilmeye başladılar. Asker-i İslâm evvelce bu hîleye vâkıf olamayarak biraz istirahat için çadırlarına tagıldıkları bir hengâmede idi ki Ruslar bu fırsatdan bi'l-istifâde şiddetli bir top atışı yagdırmaya başladılar. Han ordusu, bu vaka üzerine heman kendisini yine toplamaya, Rus askerinin kesretine ve yaptığı hîlelerine rağmen, mukâvemetsüz hücumlarla galebe çalmaya muvaffak oldu. Ruslar kal'aya çekilmeye mecbûr oldular. Bu uruşmanın yedinci günü idi ki recebin üçüdü. Han ordusu tarafından, (Salsuncı) kolundan (Varoş)da bir fitil ile iki lagıma ateş verildi. Bu sûretle açılan yoldan Varoş kal'asına girmege muvaffak oldular.

Kal'ada yigirmi bin kadar Rus askeri var idi. Ekserîsi itlâf olundu. Ba'de yine düşman ordısına geçebilecek iki adet köprü dahi Rusların elinden kurtarılarak o sûretle kal'a tarafına geçüb kal'ayı zabt etdiler. Çehrin kal'ası Rusların elinden çıkdıktan sonra, zâten imdât kelimecigini anlayarak büsbütün me'yûs kalan Rus askeri (Özi) suyu kenârında bulunan ordugâhlarına toğrı firâr etdiler. İslâm askeri (Özi) suyu kenârında biraz daha düşmanı hırpaladıktan sonra, askerin yorgunlugunu nazar-ı itibâra alarak sefinelerle avdet etdiler. Çehrin kal'asının bu sûretle halâsı üzerine, İstanbulda yedi gece şenlikler yapılmışdır. (Râşid)

¹³⁴ Murâd Giray, Leh ve Nemçe muhârebelerine me'mûr olmuşdu. O muhârebelerde feth-i nusrete muvaffak olınamadığından sadr-ıa'zam Kara Mustafa Paşa Selîm Giray Hâna yaptığı gibi asker-i İslâmın hezîmetine kâmilen Kırım Hânının sebep olduğunu müteaddid mektûblarla pâdişâha bildirüb (1094) şevvâlinde azl etdirmişdir. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

Murâd Giray tahtdan indikden sonra çiftligi olan Sıraçalı köyüne çekilüb on üç sene kadar daha yaşadıktan sonra (1107)de vefât etdi.

Murâd Girayın yaşı altmış tokuz, beş yıl on aydır. Murâd Giray zamânına kadar Rusya elçileri, Devlet-i ‘Aliyye ile görülecek işlerini dâima Kırım Hanlarının delâletiyle yapardılar. Murâd Giray ise Rusya tarafından gelen bir elçiye hakâret etdiginden, bundan böyle Rusya hükûmeti maslahatını Bender vâlileriyle görmüş, daha sonra togrudan togruya Osmanlı Devletiyle bizzatmüzâkereye girişebilmişdir. Murâd Giray, cömerd, ihsânı çok, kerîm bir zât idi.¹³⁵

¹³⁵ Murâd Giray, Kırım Cingîz töresine (âdetine) pek riâyetkâr, ayş u nûşa mâ’il bir adam idi. Hânın bu ahvâline vâkıf olan (Kaçi) şeyhi, dervîşlerinden biriyle Hâna bir mektûb gönderüb “Sizler kendilerinizi zîb ü salâh ile tezyîn etmege muhtâcsımız, tâ ki ‘inde’l-lah mükerrerem, ‘inde’n-nâs fermânlarınız, sözleriniz nâfiz ve hükümleriniz icrâ oluna” diye nasîhat etmiş ve bu nasîhatini Hâna te’sîr etdirme muvaffak olmuşdur.

İKİNCİ HACI GİRAY HAN

Hacı Giray Han, Selâmet Giray Hanzâdelerinden Kırım Giray Sultânın oğludur.

Babasının vefâtından sonra Selîm Giray Han ile Nemçe muhârebelerinde bulunub her cihetle takdîre lâyük hıdmetleriyle büyük bir şöhret kazandığı gibi (Peç) muhârebesinde asker-i İslâm perîşân oldukda (Livâ-yı İslâm)ı muhâfaza için cânsiperâne vukû‘ bulan hıdmetine mukâbil (kılıcı etmegi) olarak (1094) senesi şevvâli evâsıtında Ser‘asker Paşa çadırıda (Hanlık Berâtı) verilmiş ve Hacı Selîm Giray Hanzâde Devlet Giraya (kalgay)lık ve kardeşi Azamet Giraya (nûre’d-dîn)lik mesnedleri tevcîh olunmuşdu.

Esnâ-yı avdetlerinde Hacı Giray (İsmâil) geçidi yanında (Leh) ordusunu külliye perîşân¹³⁶ ve reîslerini esîr etdikden sonra Azamet Girayı (Budîn) kal‘asının imdâdına göndererek kendisi muzafferan Kırımı girmişdi.

Aradan çok zamân geçmeden, Hanların ihsânlarına, bâ-husûs Murâd Giray, Hacı Selîm Giray Hanların ardı kesilmez lütuflarına alışmış olan ümerâ ve mirzâlar; Hacı Giraydan pek o kadar ihsân göremediklerinden tolayı derhâl yüz çevirdiler. Ahâli üzerinde büyük bir te’sîrleri olan mirzâların bu hissiyâtı; heman anlara dahi sirâyet ederek nifâk, fitne gitdikce feverân idüb, ‘âkıbet bu hâl esef-i iştîmâl, Hânın mallarını, hazînesini yagma etmek sûretiyle nefîcelendi¹³⁷. Han, ‘isyânın önünü almak kâbil olamayacağını anlayınca on nefer hıdmetcisiyle (Mengub) kal‘asına çekildi. Bunun üzerine Kırım ahâlîsi İstanbula (Mahzâr) gönderüb Hacı Selîm Girayın tekrâr Han nasb olunmasını ısrarlarla arz etmeleriyle (1095) senesi recebinde kabâhatsiz, günahsız Hacı Giray Han azl idilüb Rodos cezâresine nefy edildi. Hacı Giray beş sene daha mu‘ammer olub (1100) senesi ramazânında vefât etdi ve na‘şı (Rodos) adasına defn olundu.

¹³⁶ ... Lehliler o esnâda Bucak kıt‘asını istflâ etmişlerdi. Hacı Giray Lehlileri Bucak kıt‘asından ihrâc etmişdir.

¹³⁷ Hacı Giray, kızganc bir adam idi, Selîm Girayın mebzûl lütuflarına alışan ümerâ bu mahrumiyete katlanamadılar. Ahâlîyi, Han aleyhine teşvik etdiler. Efkâr-ı umûmiyeyi Handan nefret etdirmeye muvaffak oldular.

Mirzâların müsâmahasından yüz bulan ahâli, işi Han sarayının hücum ve yagmasına, hattâ Harem-i Hânîye tecâvüze kadar vardirdilar.

Togrudan togruya haysiyet-i Hânedâna tecâvüz eden bu âsilere karşı kalgay Devlet Girayın gösterdiği kayıdsızlık erbâb-ı akl nezdinde afv edilmez kabâhatlerden ma‘dûddur. (Es-Seb‘u’s-Seyyâr)

Hacı Girayın müddet-i ömrü kırk bir sene, zamân-ı hükûmeti ancak tokuz aydır. Halk arasında, boyunun kısalığından kinâye olarak (üzengisi uzun) lakâbıyla talkîb olunuyordu. Hacı Giray, gerek ümerâ, gerek ahâli nazarında kızganlık ile müttehem idi.

İKİNCİ SAADET GİRAY HAN

Saadet Giray, Selâmet Giray Hanzâde Kırım Girayın oğludur. Bir müddet Murâd Giray Hânın (Nûre'd-dîn)liginde bulunmuş ise de Hânın azl edilmesi üzerine o da Rûmiliye geçmişti.

Hacı Selîm Giray Hânın bi'l-ihyâr terk-i saltanat etmesi üzerine (1102) cemâziye'l-âhırında Kırım tahtına oturdu ve Hacı Selîm Giray Hanzâde Devlet Girayı kalgaylık mansıbında ibkâ, oğlu Fetih Girayı (Nûre'd-dîn) tayîn etdi.

O senesi Han, serdâr-ı ekrem maiyyetiyle (Nemçe) seferine me'mûr olduğundan ordusuyla yola çıktı.

(Baba Tagı) yanlarında Hâna bazı adamların “Kalgayınız olan Devlet Giray Sultân; birâderiniz Hacı Giray Han hakkında beslediği fikr-i fesâdı hakk-ı saadetinizde dahi tertîb etmektedir.” yollu telkînâtı Hânı vehme düşürdüğünden Devlet Girayı, bir daha tahkîke lüzûm görmeden azl ve yerine birâderlerinden Cihân Giray Sultânı nasb etdi ve asker toplamak için Kırımı gönderüb kendisi asker gelinceye kadar (Bucak) havâlîsinde eğlendi. Kalgay-ı cedîd geldikten sonra semt-i maksûda togru hareket olundu. Yolda asker, Hânın emri olmadan Eflak ülkesinin çapula başladılar. Han, askerinin bu hâlimden tolayı ümerâyı şiddetle tekdîr etdi.

Hânın bu haklı tekdîrinden ümerâ hoşlanmadılar. Ümerâ, Osmanlı ordusuna yaklaşıncâ; Hânın on kadar adamıyla, berây-ı meşveret Osmanlı ordusu tarafına getmesini fırsat bilerek asker ile müttefiken firâr ve “Han, bizden birâderi Hacı Girayın intikâmını almak niyetindedir. Kendisine emniyetimiz yokdur” yollu mahzârlar gönderüb Hânın azlini talep etdiler.

Devlet-i Osmâniyedahi “ber-muktezâ-yı vakt ricâllerine havâle-i sem'-i itibâr” idüb (1103) rebî'u'l-âhırında Saadet Giray Hânı mesnedden azl¹³⁸ ve (Rodos) cezâresine nefy

¹³⁸ Saadet Giray Han Tatar beyninde tenfîz-i kelâma kâdir bir zât idi, hattâ muhârebe için dahi bir kuvvet hazırlamış idi. Her ne ise vaktiyle sefer-i hümâyûna erişemediğinden hâlk arasında: “Eger Han muhârebede hazır bulunmuş olsaydı, düşmana zafer bulmak mukarrer idi” yollu güftügü cereyân etmesinden hâtîr-ı şâhâne mugber olduğundan azli istihsân olundu (1103). (Râşid)

etdi. Saadet Giray Han, (1106) şevvâlinde kal'ada vefât etmekle Rodos adasına defn olunmuşdur.

Saadet Giray Hânın müddet-i hayâtı elli yıl, müddet-i hükûmeti on aydır.

Saadet Giray cömerd, gayretli, vefâkâr ve fakat gazûb bir zât idi. Ufak bir kabâhatden tolayı maiyyetini tekdîr iderdi. Bu yüzden bütün maiyyetinin nefretlerini celb etmişdir.

SAFÂ GİRAY HAN

Safâ Giray, Selâmet Giray Hanzâdelerinden, Nûre'd-dîn Safâ Giray Sultânın ogludur.

Safâ Giray togmadan evvel, babası Safâ Giray vefât etmişti. Çocuk togduktan sonra, amûcası Bahâdır Giray Han, pederinin nâmını tezkâr için kendini (Safâ Giray) nâmıyla tesmiye etdi. Çocuğu kendi dâiresine alarak büyüdü, terbiye etdi.

Safâ Giray, Hacı Selîm Girayın birinci defaki Hanlığında (Nûre'd-dîn) nasb olunmuş ve Selîm Girayın 'azl edilmesi üzerine (Karîn Âbâd) kazâsı dâhilinde (Kara Kulagızlı) karyesinde ikâmet etmişti.

İkinci Saadet Giray Hânın tahtdan indirilmesi (1103) senesi rebî'ul-âhırî evâ'ilinde, bazı şartlarla, Safâ Giray Hanlık mansıbına tayîn olunub Kara Devlet Giray Sultânı (kalgay) ve Toktamış Giray Sultânzâde, şâir Şâhin Giray Sultânı (nûre'd-dîn) dikdi

Safâ Giray Han El-hâc Ali Paşa maiyyetiyle Nemçe seferine me'mûr olmuşdu. Asker toplayarak (Yerköyü) kal'ası yanlarına geldikde bir gece mirzâlar, askerlerle bi'l-ittifâk Kırımı firâr etdiler.¹³⁹ Bu hâlden haberdâr olan Han, askerinin avdetine pek çok çalışdı ise de muvaffak olamadı. Hatta Devlet-i Osmâniye tarafından; Hânın, bu vakanın müsebbiblerini te'dîb için vukû' bulan mürâca'atı dahi nazar-ı itibâra alınmayarak, Kırım ümerâsının, Safâ Girayı (cürm-i bî-vukû) ile ithâm idüb "Selîm Giray Hânı isteriz!" yollu 'arızaları kabûl ve (1104) senesi saferinde Safâ Giray Han mesnedinden 'azl edildi. Safâ Giray Han tahtdan indirildikten sonra bir müddet (Rodos) adasına nefy edilmiş ise de bilâhare, Selîm Giray Hanzâde Devlet Giray Hânın ricâsı üzerine habsden çıkarılmışdır.

¹³⁹ Sâhib Giray Han zamânında İstanbuldan hediye olarak gönderilen bir bölük yeniçerileri, (Kapu kulu) unvânıyla (saray)da istihdâm olunmuş ve bunların 'adetleri ve nüfûzları bilâhare haylice artmışdı.

Tıpkı Hükûmet-i Osmâniyedeki yeniçeriler gibi ihsânlar, taltîfler ile okşanılan bu gürûh; sonraları ümerânın vâsıta-i tagallübü oluvermişdir.

Bâ-husûs bu devirlerde görüldüğü vech üzere bu 'âsilerin münâsebetsiz musırr-ı arzûlarına Bâb-ı Âli tarafından -limaslahatı rûy-ı rızâ ve müsâmaha gösterilmesi ve Kırım ulemâsının bu hareketlere sükûtlarıyla zimnen iştirâk eylemeleri, bunların cesâretlerini gitdikce artırıyor ve binâ'en 'aleyh dâ'ire-i mazarratlarını o nisbetde tevsî' ediyorlardı ki bu da bi't-tab' (Han)ların zâten nâ-tamâm olan nüfûz-ı hâkimiyetlerini hayliden hayliye tenkîs ediyordu. Bu za'fiyetden tevellüd eden dâhilî gâ'ileler ise bir taraftan memleketin hayât-ı hâkimiyetini tezelsüle ugratdığı gibi diğer taraftan da Kırım hudûdını bekleyen düşmanları Bağçasarayaya kadar girmelerine yol açıyordu...

Safâ Giray Han (1115) senesi cemâziye'l-âhırasında vefât idüb (Karîn Âbâd) kasabasında bulunan câmi'-i şerîf havâlisine defn olunmuşdur. Safâ Giray Hânın müddet-i hayâtı altmış altı sene ve müddet-i hükûmeti yalnız on aydır.

Safâ Giray Han Kırım ahâlisi nezdinde akl u dirâyet, ilm-i ma'rifet ile meşhûr ve lutf u ihsânının killeti ile mütehhem idi.

İKİNCİ DEVLET GİRAY HAN

Devlet Giray, Selîm Giray Hânın büyük oğludur. Babasının ikinci defaki Hanlığında, Hacı Giray Han ve Saadet Giray Han zamânlarında (kalgaylık) mansıbında bulunmuş idi.

(1110) senesi recesinde, babasının bi'l-ihytiâr Hanlıktan çekilmesi üzerine Kırım tahtına oturub birâderlerinden Şahbâz Giray Sultânı (kalgay) ve Gâzi Giray Sultânı (nûre'd-dîn) nasb etmişti.

Şahbâz Giray Sultân Çerkes âsîlerinin eline esîr düşerek şehîd olması üzerine kalgaylık mansıbına Saadet Giray Sultânın geçmesi Gâzi Giray Sultânı gücendirdiğinden, Bucak tarafına geçüb, Devlet Giray Hâna karşı 'isyân etmiş olan Nogay kabîlesine iltihâk etdi.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Gâzi Giray evvelce Bucak ser'askeri idi. Kendisi Orak, Mamay kabîleleri yanında terbiye görmüşdür.

Bu kabîleler, bâ-husûs (Orak) kabîlesi aşîretinden olan Beg Mirzâ oğulları nâmı verilen mirzâlar ile şecaat ve dirâyetleri ile kabîle arasında bir istisnâiyet kazanan Urus oğlu (Beg Arslan Mirzâ), Kâsım oğlu (Câvem Mirzâ) "Gâzi Girayı yanlarına alarak (Lehistan)a akın idüb pek çok mal ve esîrler toplayub geldiler. Devlet Giray, Gâzi Giray ve mirzâların bu hareketlerini begenmedi. "Leh hükûmeti ile sözümler var, benden izinsiz niçün böyle işler yaparsınız. Aldığınız şeyleri kâmilten sâhiblerine çeviriniz." yollu emirler vermiş ise de mirzâlar, "Hânın bu hareketini çekememezlige haml" ile Gâzi Girayı kandırub müttefiken Hânın emrine muhâlefet etdikleri gibi Devlet-i Osmâniyeye dahi bir "arıza göndererek, ba'demâ müstakilen hükûmet-i Osmâniyeye hıdmetde bulunacaklarını bildirdiler.

Devlet Giray Han bunları te'dîb için kış ortasında, Özi nehrini geçüb (Brezen) suyu üzerine geldikte, Mamay, Orak Oğulları askeriyle karşılaştı. Kabîle askeri Han ordusunu muhâsara ile yigirmi dört saat kadar buz üzerinde bekletti. Han başa çıkılamayacağını anlayarak Kırım avdete mecbûr oldu.

Han, ilkbahara kadar (Yedicki Oğlu) Nogayından vesâir kabîlelerden topladığı kuvvetle, (Brezen) suyu yanında tekrâr muhârebe etdi. Bu defa kabîle halkı Hânın kuvvetinden ürkerek derhâl ilticâ itmeleri üzerine sultân ve mirzâlar dahi Rus hudûdunda bulunan Çehrin kal'asına firâr etdiler.

Han intikâma tenezzül itmeyecek kadar vakâr sâhibi bir zât idi. Anlara, adam gönderüb, "İlticâ ederlerse zararı tokunmayacağını ve kendilerini arzû etdikleri gibi vesâ'it-i meşrûa ile te'mîn ideceğini" bildirdi.

Câvem Beg gönderilen adama şu yollu sözler söyleyerek Hânın emrine itaat etmişdir: "Bir hatâdır bizden sâdir oldu. Peka'lâ bilirim ki Han, güzînü's-şândır. Kat'iyen kizbi irtikâb itmez. Celâdet ve gayret fitriyesi muktezâsı kimseden dahi korkmaz. Bize ihtiyâcı yogiken bu davetden maksûdları sırf memleket intizâmını bozmamak hatırı içündür.

Ben, hakkımda yemîn istemem. Zirâ nezdimde sözleri yemîn makâmındadır; kefil dahi istemem çünkü hamiyet ve merhametleri ecnebî bir kefilen akvâdur"

Câvem Begin tab'iyeti üzerine başkaları dahi inkıyâd itmege mecbûr oldular.

Han, Câvem Begin sözlerinden mahzûz olduğundan kendine karşı büyük teveccühler gösterdi; ihsânlarda bulundu. Sâ'ir mirzâlar dahi hadem ü haşemleriyle Kırım iclâ olundu. Yalnız Gâzi Giray biraz korkutulmak için İstanbula gönderilüb (Kapu Arası) dinilen korkunc bir zindânda bir müddet habs edildikten sonra Rodosa nefy olunmuşdur. (Umdetü'l-Ahbâr)

Fasl itmez ise araların Hançer-i hicrân

Bir fitne kopar korkaram ihvân arasında.

Mefâdınca kardaşlar arasında teşettüt-i efkâr, muârazalar ve gûnâgûn sû-i tefehhümler meydân olduğundan, Kaplan Giray Sultân dahi Kefe cânibine ve oradan İstanbul'a gitdi.¹ Gâzi Giray Sultânın infisâli ile (nûre'd-dîn)lik, Selâmet Girayzâde İnâyet Giray Sultâna tevcih olundu.

Bu sıralarda, Kırimda yeneden yeniye meydân alan fesâd, isyân yüzünden hükûmet işleri kâmilen keşmekeşe ugradığı cihetle (1114) sene-i şa'bânında Devlet Giray tahtından indirilerek² Rodos adasına sürüldü. (1120) senesi ahırlarında ikinci defatahta

¹ Kaplan Giray, Besleni kabîlesi tarafından şehîd edilen Şahbâz Girayın intikâmını* almak için, Hânın ve kalgayın rızâlarını istihsâl idüb bir mikdâr asker ile oraya gitdi. Kabîle-i mezkûreyi maglûb etdikden sonra anlara karşı pek şiddetli tavrandı. Devlet Giray Han ise Besleni kabîlesinin taht-ı terbiyelerinde büyümüş olduğundan anlara edilen bu zulümden müteessir olub Kaplan Giray Sultânı bu hareketinden tolayı tekdîr etdi. Hânın bu muâmelesini gurûr-ı şebâbetine sıgdıramayan genc sultân dahi Kırimı terk idüb pederinin nezdine çekildi. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

*Şahbâz Giray (1106) da Kamanıçe Kal'asına bugday götürürken önüne çıkan Leh askerine maglûb olmuş ve bugdayı kâmilen düşmana terk etmek mecbûr olmuşdu (1107) senesi Şahbâz Giray kuvvetli bir ordu ile gidüb maglûbiyetin intikâmını Lehlilerden almışdır. (Râşid)

² Ruslar dâimâ (Özi) sâhillerini kollayarak yavaş yavaş oralara (istihkâmlar) yapıyorlardı. Hattâ (Togan=Gâzi Kirmân) kal'asına beş saatlik bir mesâfede bulunan (Acı Su)yın (Özi) mansıbında vâki' (Kamanike) kal'ası yanındaki bir istihkâm ve (Or) agzına onbeş saatlik bir mesâfe uzaklıkta diger birkaç kal'a ihdâs etmiş idiler. İstanbul Rusların bu tedârikâtından haberdâr edildikten sonra Osmanlı tarafından oraya bir (Yoklamacı) gönderilüb tahkîkât yapılmış ise de Rus tarafından Yoklamacıya verilen rüşvet, Rusların bu hîlesini örtmüş. Hânın (mahzar)ını tezkîb etmişdi. Selîm Giray Bu vakanın hakîkatine vâkıf iken ricâl-i devlet-i Osmâniyeye muhâlefet itmemek için o da hissiyâtına teb'an işi gizlemiş idi. İşte bu vaka tolayısıyla Devlet Giray Hânın müteaddid defalar Osmâniyenin nâ sezâ emirlerine, pederleri gibi inkıyâd itmeyüb muhâlefetde bulunması Hânın 'azlını müntec oldu.

Devlet Giray bu hâle karşı "Kabâhatim, sadâkatimdir." diye izhâr-ı teessûf etdi. Umûmen Kırim ümerâsı Hânın teessûfüne iştirâkle "Pâdişâhım sen hânlığa tâlib degil iken baban, seni cebren bu mesnede oturtdu. Bizleri elimizden tutub abd-i memlûk gibi sana teslim etdi. Biz, bundan sonra senden ayrılmamaya yemin etdik. Bundan sonra senden ayrılmayacağız, 'umûm-ı Kırim senden ayrılmayacaktır. Bu husûsî için tekrar yemin ederüz." dediler.

Devlet Giray "Bu işin uhdesinden çıkamazsınız, beni ve kendilerinizi zahmete koyarsınız" diye hissiyât-ı umûmiyenin önünü almak istedi ise de muvaffak olamadı. Hep bizden (Kara Su) şehri yanında bulunan (Ak Kaya) nâm mahalle toplanub "Tahta, senden gayrı her kim gelirse itaat etmeyiz; harb ederiz; hattâ veliyyü'n-ni'am olan Hacı Selîm Giray Han gelse yine muhârebe ederiz." sözleriyle 'ahd ü peymân bağlayarak "Akkermana gidelim Osmanlıya ricâ idelim dinlemez ise ana da serfûrû itmeyelüm" diye Akkermana geldiler. Orada bulunan Orak ve Mamay kabîleleriyle müttefikten Bucakda beklediler. Ve Devlet-i Osmâniyeye karşı bir nümâyiş olmak üzere (Tomarava) ve (Kalas) şehirlerini yagma ve Bucak şehirlerini hendeklerle çevirdiler.

Bu esnâda Hacı Selîm Giray, Han nasb idilerek (Tuna) tarîkiyle (Kiliye) geldi.

Gerek Selîm Giray Hânın ahâli üzerinde evvelce yerleşmiş olan te'sîrât-ı ma'neviyesi ve gerek Kefe müftîsi Ebu's-sa'id Efendi tarafından, Bâgîlerin, "muhâlefetde ısrâr ederlerse halîfe tarafından cümlesinin katli lâzım" geldigine dâir yazub da etrâfa tagıtdığı risâlenin te'sîrât-ı rûhâniyesi ahâliyi korkutduğundan refte refte gidüb Selîm Giray Hâna bey'at etdiler. Şirinlerden ibtidâ bey'at eden (Sarı Kadir Şâh Beg) ba'de (Bıyık Mehmed Şâh Beg)dir.

geçdikde Saadet Giray Sultânı (kalgay)ve büyük oğlu Deli Baht Giray Sultânı (nûre'd-dîn) tayîn etdi. Birkaç zamân sonra Han ile kalgay arasında ihtilâf vukûa geldiginden Saadet Giray 'azl idilüb yerine Baht Giray Sultân kalgay oldu.

Ve diger oğlu Bahâdır Giray Sultân nûre'd-dîn tayîn olundu. O târîhde Devlet-i Osmâniye Ruslarla muhârebeye karar verdiginden, Devlet Giray Han dahi Rus seferine me'mûr oldu.

Kış içertüsünde Rus memleketine ilgâr idüb Rusların birkaç palankasını zabt ve birçok nüfûsunu esîr etdikden mâ'ada Potaklı dinilen (Zayvarok) Kazagını ve Tukalı kal'asının reisini kerhen Devlet-i Âliyyeye itaat ettirmişdir.¹⁴¹

(1123)de (Prut) nehri kenarında Devlet Giray Hânın, (Deli Petro) ile vukû' bulan muhârebeye gösterdiği celâdet, yaptığı hizmetler târîhe altun yazılar ile kayd olunmaga lâyıktır.

Devlet Girayın bu muhârebedeki hıdmeti nezd-i pâdişâhîde bihakkın takdîr olunmuş iken (İsvec kralı vakası)¹⁴² Devlet Giray Hâna isnâd olunarak (1125) senesi saferinde azl edilüb (Rodos) cezâresine sürülmüşdür.

Kapu Halkından ibtidâ Selim Giray tarafına geçen, Devlet Giray'ın defderdârı olan İnâyet Şâh Agazâde (Er Mirzâ Aga) der ki Hacı Selim Giray Hânın oğlu Nûre'd-dîn Kaplan Giray Sultâna gidüb teslim olmuşdur.

İşte bu sûretle bütün ümerâ, asker arz-ı itaat etdiler. Devlet Giray ve Saadet Giray dahi bazı havâsını alub Çerkes tarafına firâr etdiler.

Devlet Giray, bir müddet sonra ibtidâ (Taman)dan sefine ile (Balıklava)ya ve oradan İstanbula gitmiş ve oradan da Rodosa nefy olunmuşdur. (Umdetu'l-Ahbâr)

¹⁴¹ Devlet Giray Han, kırk bin kadar askerle gidüb Rus hükûmetine tâbi' olan yerlerin birçokuna akın ederek hesabsız emvâl ü eşya iğtinâm ve bir hayli yerleri tahrîb etmişdir ki bu akına Tatarlar (Toban Çakgan Akını) dirler. (Umdetu'l-Ahbâr)

¹⁴² İsveç kralı evvelce Devlet-i Osmâniyeye ilticâ etmişdi. Birkaç keredir memlekete gönderilmek istenilirken birçok mazeretlerle azîmeti te'hîr etmişdi. Bu mes'ele ricâl-i devlet arasında müzâkere edilüb "Eger kral getmek isterse lâzım gelen teshîlâtı göstererek i'zâm olunması 'aksi takdîrde sâ'ir nasârâ gibi Devlet-i 'Aliyye himâyesinde kalmak üzere (Edirne)ye gönderilmesi kararı Devlet Giray Hâna bildirilmişdi.

Han bu kararı krala söyledikde, yine birtakım özürler dermeyân ederek her iki sûreti kabûl edemeyecegini beyân etdi.

Devlet Giray ve İsmâil Paşa kralın bu 'inâdına ragmen, cebir ile kralı habs etdiler.

İşte bu vaka üzerine (1125) rebî'ul-evvelinin ikinci günü, Devlet Giray azl idilüb Rodosa nefy edildi. (Râşid)

ZEYL.- "Tavşan yılı ibtidâsı ki (1123) üçü senesidir. Rusya kralı (Büyük Petro) nun cesim bir kuvvetle Edirneye kadar getmek niyetiyle gelmekte olduğu haberi işidildi. Han bu müdhîş haber üzerine büyük oğlu, Cihân-ı Deli dimekle şöret kazanan (Baht Giray)ı kalgay tayîn idüb Kırım muhâfazasına bırakarak kendisi külliyyetli bir ordu ile Akkerman semtine togrı hareket etdi.

Ordu, Turlayğı geçüb (Prut) nehri kenârına geldikde düşman ordusuna tesâdüf etmekle heman muhârebeye kıyâm etdi. Bu muhârebeye Orak Oğlu (Câvem) Beg başbûğ olduğu Urug ve etbâ'ıyla düşman askerinin tâ göbentine hücum ile birçok telefâta düçâr etmiş ve Rus ordusundan bir kaç aded top dahi zabt

Devlet Giray Han (1128) senesi habsden âzâd edildikten sonra iki sene daha yaşayub “1130” şevvâlinde terk-i hayât etmiş ve “Sarây Vize” kasabasında “Ayas Paşa” Câmi’i havlısına defn olunmuşdur. Devlet Giray Han yetmiş sene yaşamış ve birinci defasında dört sene bir ay, ikinci defasında dört sene dört ay olmak üzere sekiz sene beş ay saltanat sürmüşdür.

Devlet Giray kahraman, heybetli bir zât olub dostlarını semâhatına meftûn ider, düşmanlarını heybet ü celâdetiyle titretir idi.

Müşârunileyhin gavgâya gösterdiği muhabbet ve cesâreti akranları degil efrâd-ı ‘asâkireden bile bir ferd gösteremediği herkes tarafından tasdîk olunmuşdur.

etmege muvaffak olmuşdur. Bâli Agası (Osman Aga) ve Şirinlerden bir kısmı bu uruşmada şâyân-ı takdîr fedâkârlıklar göstermişdirler.

Han ordusu düşmana zahîre ve levâzımât gelecek yolları kâmilan sed etdiklerinden Ruslar kesretine ragmen ye’is getirmege başlamışdılar. Fakat Rus kralı asla esîr-i ye’is göstermeyerek her dürlü hücumlara ragmen Tuna sâhiline togru ilerülemege çalışıyordu.

O sıralarda idi ki Baltacı Mehmed Paşa, yeniçeri Agası Yusuf Paşa ve sâir ümerâ (İsakcı) ma’berine gelmiş ve fakat geçmekte tereddüd gösteriyorlardı. Han ise onların bir an evvel yetişmeleri için mektûblar gönderiyor, askerinin kifâyetsizliğini; düşman Tunaya gelmeden evvel def etmek lâzım olduğunu bildiriyordu. Vükelâ-yı Devlet ise “Tatarlar vefâsızdır, anlara emniyet olunamaz” yollu tereddüdlerle izâ’e-i vakt ediyorlardı.

Halbûki kral, Nogay ‘ümerâsına mektûblar gönderüb büyük büyük vaadlerde bulunduğu hâlde Müslümanlar zerre kadar iltifât itmeyüb kralın mektûblarını togrıca Hâna teslim ediyorlardı.

Han tarafından bu mektûblar da, kalblerini tatmîn için ricâl-i devlete gönderildiği hâlde yine vehmden kurtulamıyorlardı.

Devlet Giray bu hâlden son derece me’yûs oldu. Mevki’in nezâketini idrâk etdiğinden mes’eleiy togrudan togruya pâdişâha anlatmak için Tunayı geçdi.

Ertesi günü idi ki (Bilçin) nâm Bogdan karyesine vusûli hengâmında yeniçeri bölükleri yetişdi.

Arkadan dahi Kumandan Paşa ordusuyla vâsıl oldu. O gecesi büyük (Bal yemez) toplar geldi tepelere anlar yerleşdirildi. Sabaha kadar asker tertîbâtı da ikmâl olundu.

Sabah irken muhârebeye girildi. Topların yigirmisine birden ateş verildi. Düşman ordusu tar ve alçak bir yerde bulunduğundan top ateşi gereği gibi düşmanı hırpalayabildi. Bir taraftan da Tatar süvârisi ve yeniçeri bölükleri kurşun ateşiyle düşmanın gözlerini açdirmıyorlardı.

Ruslar artık tahammül edemez oldular. O koca ordunun her tarafından teslim bayrakları çekildi. Bizim tarafından dahi (ateş kes!) emri virildi.

Bunun akîbinde bir (şûrâ-yı askerî) teşkil edilüb müzâkereye başlandı.

Serdâr ve bi’l-cümle erkân-ı askeriye nâmus-ı devleti ikmâl şartıyla” sulh tarafını iltizâm etdiler. Fakat Devlet Giray bu re’ye muhâlefet etdi ve dedi ki:

Moskova gibi kavî, bî-emân bir düşman, kendi ayagıyla gelüb elimize geçdi. Bu öyle bir fırsattır ki şimdi biz murâd edersek Rusyayı başdan başa istilâ edebiliriz. Çünkü yakînen biliyorum ki Rusyanın bütün hayâtını bu ordu teşkil ediyor. Bizim bugünkü vazîfemiz ancak Rus ordusunu kımlıdayamayacak kadar burada hırpalayub da Moskovaya kadar getmek ve Rus kralını bizzathazreti pâdişâh tarafından nasb ettirmekden ibâretidir” yollu sözler söyledi.

Tatar Begleri dahi kendi aralarında hiç olmazsa pâdişâhdan istîzân sûretiyle vakit kazanmak ve bu sûretle şerâ’it-i sulhiyyeyi daha muvâfık bir sûrette te’min tarafını münâsib görmüşdiler.

Serdârın “siz umûr-ı Tatarı bilirsiniz. Devlet-i ‘Aliyye umûrî bana müfevvezdir. Sizin müdâhaleye hakkınız yoktur.” diye sarf etdiği sözler Hâna teklîfinin kabûl idilmeyeceğini anlattı ve nihâyet kral ile ‘akd-i müsâlaha olundu. İsveç kralı da müsâlaha muâırız kalmışdır.

Devlet Giraya, kalgaylık zamânında “hıdmetlerine mukâbil” Devlet-i Aliyye tarafından iki defa, vüzerâ-yı izâma mahsûs olan serâa sere kaplı simur kürk giydirilmiştir ki böyle bir iltifâta eslâf u ahlâfindan hiçbir kimse nâil olamamıştır.

İKİNCİ GÂZİ GİRAY HAN

Gâzi Giray, Selîm Giray Hânın oğludur. Büyük birâderi Devlet Girayın birinci defaki Hanlığında (nûre'd-dîn) tayîn olunub Çerkes nizâmına me'mûr olmuşdu.

Gâzi Giray gençlik gurûruna tebâ'an bu hıdmeti kendine lâyük göremeyerek Devlet Giray Hâna isyân ile Nogay kabîlesine iltihâk idüb (Brezen) nehri üzerinde vukû' bulan muhârebede maglûb olmuş ve afv edilerek (Rûmili)de ikâmetine ruhsat verilmişdi.

Gâzi Giray Edirneye geldikde, Hâna karşı etdiği isyândan münfe' il olan pâdişâhın emriyle, onsekiz gün kadar (Kapu arası)nda habs olunduktan sonra (Rodos) adasına sürülmüşdi.

Selîm Giray Hânın dördüncü defaki Hanlığında afv olunarak kalgay ve pederinin vefâtı üzerine 1116 senesi ramazânının üçüncü günü Han nasb olundu. Gâzi Giray Han tahta geçdikde birâderlerinden Kaplan Giray Sultânı (kalgay), Mengli Giray Sultânı (nûre'd-dîn) dikmişdi.

Gâzi Giray memleketde olan karışıklıkları âkilâne hükûmet etmekte iken¹⁴³ Han Agası (Mustafa Aga)nın bazı husûsî müzâkereler için İstanbula davet edildikde orada, Gâzi Giray aleyhinde birtakım bühtanlarda bulunması üzerine 1118 senesi azl olunarak (Karîn Âbâd) kasabasında ikâmete me'mûr oldu. Gâzi Giray iki sene daha yaşadıkdan sonra 1120 rebî'u'l-âhırında (Tâun)dan vefât idüb (Yanbolu) Câmi'i havlîsına defn olunmuşdur.

¹⁴³ 1117 muharrem ayının âhırlarında Mengli Giray Çerkes nizâmına me'mûr olmuşdu. Sene-i mezkûre zi'l-hiccesinde Bağçesarayda vebâ zuhûr etdiğinden Han bir müddet Gözleve kasabasına gitmişdi. O günlerde (Bucak) ümerâsından (Kutluk Timur) ve (Kart Mirzâ) nâm kimseler, Yusuf Paşayı rüşvet ile igfâl idüb anın yardımıyla istiklâl için kıyâm etdiler ve taleblerini dahi müşârunileyh Paşa vâsıtâsıyla İstanbula bildirdiler. Bu haber Hânı endîşeye düşürdiğinden heman Gözleveden avdet idüb Akmesic civârında ka'in (Sarı Hâfız) nâm mahâlle bütün a'yân u ahâliyi berây-ı meşveret davet etdi. Hânın muvakkat gaybûbetinden bi'l-istifâde, Kaplan Giray Sultân sevdâ-yı saltanat ve meşâyihden Murtazâ Efendi dahi bir emel-i şahsiye nâiliyet maksadıyla ahâliyi teşvîk itmeleri Hânın fikrini 'akâmete mahkûm etmişdi. Hânın, Kırım ve Nogay ümerâsının melce'i demek olan Yusuf Paşanın azl idilmesini iltimâs ile İstanbula gönderdiği mektûb evvelce nazar-ı itibâra alınarak Paşanın azl olunmasıyla bu fitnenin öni alınmış ise de anlaşılmaz bir hikmet hükûmete mebnî Paşanın tekrâr Bucak me'mûriyetinde ibkâ edilmesi âsileri tekrâr ayaklandırdı.

Çorlulu Ali Paşa dahi Gâzi Girayın huşûnet tab'ından hoşlanmadığı cihetle İstanbula yazdığı bir mektûbda Handan şikâyet etdi ve sözlerini dahi Hânın mukarrablarından biriyle takviye ve isbât itmege hazır bulunduğunu ilâve etdi. Ve nihâyet Hânın vezîri Mustafa Agayı iknâ' idüb fikrine onu âlet edinmek sûretiyle Hânı azl etdirmege muvaffak olmuşdur. (Es-Seb'u's-Seyyâr)

Gâzi Giray Hânın müddet-i hayâtı otuz altı yıl ve müddet-i hükûmeti iki sene üç aydır.

Gâzi Giray Han, vakârlı, hâlîm ve edîb bir zât idi.¹⁴⁴(1) Menkûldur ki emekdârlarından (Laz Hasan Aga) kendisine arz-ı ihtiyâc etdikde mûmâileyh defaten 390 köle bahş etmişdir!..

¹⁴⁴ Gâzi Giray, boyu uzuna yakın, rengi beyaz, kirpik ve kaşları siyah ve çatma idi. Gözleri parlak ve arslan bakışlı cûd u sehâsı çok bir pâdişâh idi. (‘Umdetü’l-Ahbâr)

KAPLAN GİRAY HAN

Kaplan Giray, Selîm Giray Hânın birinci defaki hanlığından infisâlinden sonra Rodos cezîresinde ikâmeti hengâmında dünyâyâ gelmiştir.

Kaplan Giray babasının dördüncü defaki Hanlığında (nûre'd-dîn)lik ve Gâzi Giray zamânında (kalgay)lık mansıblarında bulunub (1118) senesi zil-hicce ayında Kırım tahtına oturdu ve birâderlerinden Mengli Giray Sultânı (kalgay) ve Maksûd Giray Sultânı (nûre'd-dîn) dikdi.

Aradan çok zamân geçmeden, Nûre'd-dîn Sultân vefât etdiğinden yerine küçük birâderi Sâhib Girayı tayîn etdi. Kaplan Girayın Çerkes nizâmındaki muvaffakıyetsizliği, bâ-husûs Şahbâz Giray merhûmun ve kendisinin Kabartay hudûdında vukû' bulan muhârebesinde dûçâr-ı hezîmet olub¹⁴⁵ nice nice a'yân u ümerânın şehâdetine sebebiyet virmesi misillû birçok esbâb üzerine (1120) şevvâlinde azl idilüb Rodosa sürülmüşdü.

¹⁴⁵ Çerkes Tâ'ifesi evvelden beri Kırım Hanlığına tâbi' idi. Sonraları bu kabîle külliye Kırım Hanlarının hâkîmiyetinden kurtulmak için yurdları olan (Piştav) nâm mahalli terkle (Belc Niçân) nâm mahallin en sarp mahallerine yerleşdiler.

Kaplan Giray, mezbûrların bu hareketden maksadlarını anlayarak evvelce bâdefe'ât elçiler gönderüb "Kadîm yurdlarınızı terkden maksadınız nedir, bu hicreti kimin ruhsatıyla yaptınız?... Size Kırım yurdlarınıza gelmenizi emr ediyorum. Dinlemezseniz mücâzât görürsünüz" diye emirler vermişdi.

Çerkesler, kabîlelerinin, kesretine, yurd ittihâz etdikleri tagın tabî'i istihkâmlarına güvenerek Hânın emrini dinlemediler.

Han (1119) senesi evvelinde mühimce bir kuvvetle Mengli Girayı gönderüb yine bir emir daha verdiyse de Çerkesler bu defa teklifi kabûl etmedikden mâ'dâ muhârebeye dahi kıyâm etdiler. Mengli Giray Kırımı avdete mecbûr oldu. Bu vaka üzerine Han artık Çerkeslerin te'dîbi zamânı geldiğini hükm ederek asker tedârikine başladı. Bucak Nogaylarından, Jâne Çerkeslerinden, Kırım Tatarlarından topladığı ordu ile (Belh Nicân) agzına geldi ve oradan yine şiddetli bir emir ile elçiler gönderdi.

Çerkesler cevâb olarak "Kırım hükûmetine yine eskisi gibi itaat ideceklerini ayıblık* nâmıyla Han ne ister ise vireceklerini ve fakat kadîm yurdlarına artık gidemeyeceklerini" bildirdiler.

Han için artık şiddetden başka çâre kalmamışdı. Verilen emir üzerine asker derbend agzına hücum etdi. Akşama kadar devâm eden bu muhârebe, tamâmen Tatarların gâlibiyetiyle neticelenmiş iken Hânın müdür-i umûri geçinen (Ali Aga) ve bazı emekdârları Hâna; "Kabartayın artık teslimden başka çâresi kalmadığını" Çerkesler Hânın öz (kul)ları olduğundan anları at ayagı altında çignetmenin muvâfik olmadığını" söyleyerek askerinin giri çekilmesi münâsib gördüler. Han dahi bu sözlere aldanarak orduya ric'at emrini verdi...

O gece Han askeri içinde bulunan Çerkesler, Kabartaya haber gönderüb, Tatarlara bu gece birdenbire hücum etmek lâzım olduğunu ve böyle bir hücum yaparlarsa kendilerinin dahi Kabartay tarafına geçebileceklerini bildirdiler. Böyle nâgehâni bir hücumla Kabartayların mevki'i gâyet muvâfik idi.

Çerkesler sabâha yakın hücum planlarını ikmâl ile tam askerinin uykusu ile meşgûl olduğu bir hengâmde o sarp tepelerin her tarafından orduya ateş idilmeğe başladı.

Han ordusu Çerkeslerin bu hareketinden haberdâr olmadıkları gibi mevki'leri dahi müdâfa'a için aslâ elverişli degildi. 'Âsker birden bire şaşırđı. Zîrâ tagın her tarafından ateş yağıyor, hiçkimse görünmüyordu.

(1125) senesi Devlet Giray Hânın infisâli üzerine tekrar tahta geçüb Mengli Giray Sultânı (kalgay)lıkda ibkâ ve Sâhib Giray Sultânı yine (nûre'd-dîn) nasb etdi.

Kaplan Giray Han (Hotin) kal'asının ta'mîre me'mûr olub vazîfesini ikmâlden sonra Kırıma avdetinin akîbinde (Nemçe) muhârebesi için İstanbula çağrıldı.

Kaplan Giray Hânın (Belgrad)a vusûlu, Osmanlı askerinin kışlaya çekildiği zamâna tesâdüf etdiginden, böylece gecikmesi azline sebebiyet virmekle (1128) zi'l-ka'desinde tahtdan indirilüb Gelibolı kasabasında ikâmete me'mûr oldu.

Kaplan Giray bir müddet, kendi talebi üzerine (Bursa)da oturmasına müsaade olunmuşdu.

(1143) senesi zuhûr eden vaka-i meşhûre esnâsında Kaplan Girayın erbâb-ı akl u tedbîrden olduğu Darü's-sa'âde Agası Elhâc nezdinde ma'lûm olduğuna mebnî mûmâileyh Aganın tavsiyesi üzerine İstanbula davet olundu. Bu 'isyânın şiddet ve tehdîdden ziyâde, tedbîr ü mülâyemetle bertarâf edilmesi husûsundaki fikri pâdişâh nezdinde dahi makbûl görüldüğünde (1143) senesi rebî'ul-âhırında uhdesine üçüncü defa olmak üzere Kırım Hanlığı tevcih edildi. Ve bu keresinde birâderlerinden Âdil Giray Sultânı (kalgay), Devlet Girayzâdelerden Hacı Giray Sultânı nûre'd-dîn dikdi. O sıralarda Hacı Giray vefât idüb yerine, Sâhib Girayın birâderi Fetih Giray Sultân getirildi¹⁴⁶.

(1147) senesi Kaplan Giray İran seferine çağırılmışdı. (Timur Kapu)ya yedi saatlik bir mesâfede kâin (Bevâm Evvel) nâm mahalle geldiği zamân; Devlet-i Osmâniye, İran

Bu muhârebeye Tatar askeri büyük bir hezîmete giriftâr olmuş ve Kırım ümerâ ve a'yânından pek çoğu şehîd edilmişdir.

Agalardan Abdu'l-kâdir Aga, Almalu İbrâhim Aga, Kaplan Aga ve Bende Şâh Aga ve Dîvân Kâtibi Mes'ûd Efendi ve Müftü Efendi ve Nogay ümerâsından birçokları şehîd edilmişdir.

Kaplan Girayın üçüncü defa Hanlığında vezîri (Er Mirzâ) kadı'askeri Gülec şeyhi (Fetih Doksan) Efendi, Dîvân Kâtibi dahi (Umdetü'l-Ahbâr) sâhibi Elhâc Abdu'l-Gaffâr Efendedir.

*Çerkesler, bir kabâhat işledikleri zamân ('ayıblık) nâmıyla Hanlara kabâhatlerine göre emvâl, cevîri ve köleler takdîm ederlerdi.

¹⁴⁶ Kaplan Giray bu defaki hanlığında ahâli ve ümerâsı arasında hayli zamandan beri peydâ olan ihtilâfi kaldırmak için evvelâ Leh memleketinde olan (Çırçır Mehmed Aga), Kara Devlet Aga ile sâ'ir Şirin mirzâları ve Limni adasında mahbûs olan Elhâc Cantimur Oğlu (Mustafa) Mirzâyı ve Devlet Giray Hânın bütün âilesini afv idüb Kırıma celb etdiği gibi evvelce Kırım ahâlisinin Azamet Mirzâ ve Nogay kabilesi nesilleriyle görüşmemek üzere vukû' bulan (Talâk-ı selâse) yeminlerini, ulemâ tarafından mezkûr yeminlerin feshi imkânlarına dâir çıkarılan fetvâlarla fesh etdirüb birbiriyle barışdırdı. Ba'de Gâzi Giray Han, Kalmuk, Çerkes, Nogay ahâlisini ve beglerini hediyeler vermek, mansıblar tevcih etmek, sûretiyeler Kırım hükûmetine olan râbitalarını yeneden takviyeye muvaffak oldu.

Zâten, mirzâları ihtilâfa düşüren Gâzi Şâh ve Elhâc Mustafa Mirzâlar vefât etmiş olduğundan Kaplan Girayın teşebbüsü bihakkın semere bahş olmuşdu. (Umdetü'l-Ahbâr) 10

pâdişâhı (Nadir Şah) ile ittifâk eylediklerinden tolayı bir mektûb ile, İstanbula dönmesi kendisine bildirildi.

Kaplan Giray Kırırma geldikde, vefât eden Kalgay Âdil Girayın yerine Fetih Giray ve onun yerine de Fetih Girayın birâderi Arslan Giray Sultânı tayîn etdi.

İşte bu esnâda idi ki Rusya külliyyetli bir ordu ile Kırırma hücûm etdi.

Kırırmanın müdâfaası için pek ziyâde uğraşıldı ise de Rus ordusunun önüne geçilemedi. Ruslar Kırırma hükûmetinin pâytahtı olan Bâğçesarâyı ve Gözleve şehrini ve o civârda bulunan bütün kasaba ve köyleri ateşe verdiler.

Bu haber İstanbula işidildikde, Kaplan Giray Hânın vücûdı nikris ‘illetine mübtelâ olduğundan muhârebe hengâmında hükûmeti idâreye vücûdunun tahammül edemediği tahakkuk etmekle (1149) senesi rebî‘ul-âhırında azl idilüb (Sakız) adasına nefy olundu.

Halefi olan Fetih Girayın İstanbula vukû‘ bulan mürâca‘atı üzerine (Gelibolu)da ikâmetine müsâde idilmiş ise de Mengli Girayın ikinci defa Hanlığında tekrâr (Sakız) adasına gönderildi. Ve bakıyye-i ömrünü orada geçirdi.

Kaplan Giray Han (1151) şa‘bânında vefât idüb na‘şı, kendi vasiyyeti üzerine (Çeşme) kasabasında, (Muallim-Hâne-i Sıbyân) havlîsına defn olunmuşdur.

Kaplan Giray Hânın müddet-i hayâtı altmış yıl, birinci defa Hanlığı bir yıl on ay, ikinci defası üç sene sekiz ay, üçüncü defası altı yıldır ki müddet-i saltanatının yekûnü onbir yıl altı aya bâlig olur.

Kaplan Giray Han, cesûr ve müdebbir, siyâset ve umûr-ı hükûmete vâkıf bir zat idi. Fakat sağlam bir vücûda mâlik olmadığından ekser vakitlerini evcâ‘ u ıztırâbla geçirmişdir.

ZEYL: Kırırma vakâyi‘-i târihiyesinin en mühimlerinden biri olan zîrdeki vaka (Umdetü'l-Ahbâr)dan naklen derc edilmişdir:

1148 senesi rûz-ı kasımdan onaltı gün mukaddem idi ki yüzbin mevcûdli bir Rus ordusunun, Hânın Kırırmda olmadığını fırsat bilerek Kırırma istîlâ fikriyle gelmekte olduğu haber-i müdhîşi, kâim-makâm Taygan nesli Âdil Mirzâ bin Şâh Mirzâya vürûd etmekle bu haberi bütün kasabalara (dellâl)ler vâsitâsıyla bildiriyor ve ahâliyi ‘umûmen vatanın muhâfazasına davet ediyordu. Bu korkunc haber az zamân zarfında Kırırmanın her

köşesine dağıldı. (Dellâl)lerin sadâ-yı canhırâşî herkesin kulaklarında bütün şiddetiyle tanîn-endâz oldu.

Genc, ihtiyâr bütün ahâli Or tışına çıkdılar. Hattâ bu fakîr (Umdetü'l-Ahbâr sâhibi) o esnâda henüz Hicazdan marîz olarak avdet etmiş, esîr-i firâş bulunuyor idim. Bu sûzişli haber bana bile keyifsizliğimi unuttırdı. Ben de müdâfa'a-i vatan için kendimi Or tışına atdım.

Vâ esefâki Or tışına toplananlar benim gibi za'îf, nâtüvân birtakım acezeden ibâret idi. Çünkü Han, harb u darbe kâdir bütün askeri maiyyetine alarak (İran) muhârebesine getmiş idi. Her ne ise bu sûretle (Kanlıcak) nâm mahalle varıldı. Herkes müdhiş bir korku ile titreyor, pek âvâz olarak Cenâbı Hakdan istimdâd ediyorlardı.

Ruslar (Kara Çokrak) yanlarına geldikde azîm bir kar buhrânına giriftâr oldular. Kar, atlarının karınlarına kadar yükseldi. Ruslar havanın fenâlığından korkub memleketlerine avdete mecbûr oldular ki bu sûretle ehâli azîm bir musîbetden kurtulmuş oldu.

Kırım ehâlisi bu vakadan mütenebbih olub Ruslara karşı ihtiyâtli bulunmak lüzûmunu idrâk etdiler. Heman bir davetnâme ile Şirin ümerâsından İnâyetşâh bin Elhâc Murtazâ Mirzâyı, Hâna gönderdiler.

Han zâten evvelce bu vakadan haberdâr olmuş ve fakat askere yılgnlık gelir fikriyle vakayı gizlemişdi. İnâyetşâh Mirzâ ise bu haberi tamâmen söyledi. Herkes birdenbire ehl ü ayâllerinin düşman atları altında pâymâl olacağını; yurdlarının düşman eline geçeceğini düşünerek Hâna avdet teklîfinde bulındular.

Hânın "Fermânsız avdet bizler için büyük bir töhmet sayılır!" dimesi bile hissiyât-ı umûmiyenin önüne geçmedi. Âskerin, resm-i Tatar üzere "Kazana, Kazana!" diye gösterdikleri ısrâr üzerine Han da avdete mecbûr oldu.

Asker, şiddet-i şitâdan yolda birçok zahmetlere giriftâr olarak (Kabartay) ya geldiler. Orada birkaç günistirâhatden sonra tekrâr yola çıkdılar. (Taman) adasına gelindikde karşularına, Devlet-i Osmâniyetarafından gönderilen (Ahmed Aga) çıkub bir fermân ile Hânı İstanbula davet etdi. Bu fermân üzerine Han İstanbula togru tevcîh-i azîmet etmiş iken Özi civârında, Kıl Burun kal'ası semtinde vâki' (Ulaklı Kirman)a vusûllerinde, Rusların büyük bir kuvvetle tekrâr Kırımı hücûm için geldikleri haberi

vâsıl oldu. Bu müdhiş haber Hâna fermânı unutturdu. Han, Aganın ısrârına ragmen, bir an evvel yetişüb vatanı tahlîs için Kırîma togru koşdu.

(1149) muharreminde, Azak Kal'asından gelen feryâdcılar, kal'anın yüzbin askerle muhâsara edildiğini ihbâr etdiler. Bir taraftan bu haber İstanbula bildirildiği gibi bir taraftan da Kaplan Giray, ordusuyla düşmanı (Or) tışında bekledi. (Yedisân) halkı dahi bütün emvâl ü eşyâsını Kırîma idhâl etdikden sonra umûmen silahlanub düşman ordusunu beklediler. Han ordusunun mevcûdu az degildi. Fakat âlât-ı nâriye bâ-husûs topları pek mahdûd idi. Safer ayının evvelinde Ruslar (Togan: Gâzi Kirman) kal'asına erişdiler.

Sefer Gâzi Mirzâ, düşmanı tecessüs için Rus taburuna togru gitmişdi. Rus süvârileri mirzâyı ta Han ordugâhına kadar kogub geldiler.

O sabâhı Rusların otuz bin kadar pîşdâr taburu üç general ve bir abaş, Kirman hatmanlar kumandasında gelüb (Or) kal'asını zabt etdi.

Han ordusunun sağında kalgay Fetih Giray maiyyetiyle umûm Yedisân askeri; solunda nûre'd-dîn Arslan Giray ve dört Şirin sancagı ümerâsıyla ma'iyetleri bulunuyordu.

Ceneral Minnih kumandasında bulunan Rus subayları asker üzerine bilâ-pervâ hücûm etdiler. Fakat bu muhârebede Rus süvârileri Tatar askerinin hücûmuna mukâvemet edemeyerek firâra mecbûr oldular. Üçüncü günü Ruslar bütün mevcûdları ve toplarıyla geldiler. Rus ordusunun her tarafı birkaç kat arabalarla çevrilmiş ve askerleri dahi kâmilen esliha-i nâriye ile techîz olunmuşdu.

Bu ordu bizim askeri önüne alarak (Kara Cılga)ya ve oradan (Kanlıcak)a kadar ric'ata mecbûr etdi. Han ordusu orada dahi mukâvemet edemeyerek Or kapusından Kırîma girdiler. Asker esnâ-yı ric'at da bile müdâfa'ada bulunuyorlardı. Fakat ordu; ne işe yarar toplara ne de düşman kuvvetiyle mütenâsib askere mâlik idi.

Devlet-i Osmâniye tarafından dahi imdâd gelmeyordu. Han ordusu üç gün kadar (Balçık Hendek)i nâm mahalde Rusların önünü kesdirmiş ve bu sûretle ilerü hareketlerine mâni' olmuşdu. Fakat dördüncü günü şafak vaktinde idi ki Ruslar sessiz sedâsız, tâ (Hendek)in yanına kadar sokulub birdenbire hücûma başladılar. Han o zamân (Or Tabya)sında bulunuyordu. Ruslar tarafından atılan kurşun Hânın atına isâbetle telef etdi. Yanında bulunan Elhâc Cantimur Mirzânın atı dahi diger bir kurşun ile telef edildi.

Her nasılsa Han mahâll-i mezkûrden kenara çıkarılmak sûretiyle tahlîs edildiyse de kal'ada mahsûr kalan asker kâmilen şehîd oldular.

Han, ba'de (Çeterlik) suyu semtine gidüb topladığı asker ile (Or kal'ası) imdâdına koşmuş ise de Ruslar o zamâna kadar kal'ayı zabt etmiş ve kal'a dâhilinde bulunan umûm-ı askeri Kırırna togru sürmüş idiler. Ruslar bu sûretle mukâvemete tesâdüf etmeden (Kara Togan)a ve oradan (Gözleve) kasabasına girdiler. Ve şehirde işe yarar ne bulduysalar gâret etdiler; alınmak kâbil olmayanları kâmilen ihrâk etdiler. Rus askeri Gözlevede tahrîbâtını ikmâlden sonra Bâğçesarâya gelüb orasını dahi harâbe-zâra çevirdiler. Fakat Ruslar Akmesid ve Karasu kasabalarında iken şiddetli mühlik bir hastalığa tutuldular ki her gün askerinden birçoğu telef oluyordu. Bu sûretle Kırırnda tahammül edemez oldular. Nihâyet avdetlerinde (Or kal'asını) dahi lâgımlarla berhevâ eyledikten sonra Kırırna duhûllerinin toksan dördüncü günü def' olub gitdiler."

KARA DEVLET GİRAY HAN

Kara Devlet Giray, Selâmet Giray Hanzâdelerden Âdil Giray Sultânın oğludur.

Amûcası Safâ Giray Han zamânında kalgay iken mûmâileyhin tahtdan çekilmesi üzerine Devlet Giray dahi (Yanbolı) civârında bir karyeye çekilmişdi.

(1128) senesi zi'l-hiccesinin ibtidâlarında, külliyyetli bir ordu tedârikiyle Osmanlı ordusunda bulunmak şartıyla, uhdesine Kırım Hanlığı tevcîh olundu.

Devlet Giray, Safâ Giray Hanzâde Bahâdır Giray Sultânı kalgay ve kendi oğullarından Maksûd Giray Sultânı (nûre'd-dîn) nasb etdikden sonra, Devlet-i Osmâniyeye va'd ettiği askeri toplamak üzere Bucak taraflarına gitdi ve kalgayını dahi Kırım askerini alub gelmesi için (Bâgçesarây)a gönderdi.

Devlet Girayın bu hareketinden haberdâr olan Kırım ümerâsı "Biz Safâ Giraya kalgaylık etmiş bir sultânı hiçbir vech ile kabûl edemeyiz!" diye gönderdikleri mahzar, zamân icâbâtı olmak üzere kabûl edilüb (1129) senesi saferinde azl ve (Yanbolu) kasabasında ikâmete me'mûr edildi.¹⁴⁷

Devlet Giray bu vakanın kalbinde dogurduğu hüzn ü elem ile sene-i mezkûre rebî'ul-evvelinde terk-i hayât edüb Yanbolu Câmi'i havlısına defn olundu.

Müşârunileyhin müddet-i hayâtı yetmiş seneyi mütecâviz olub; Hanlığı yalnız üç aydan ibâretdir.

Devlet Giray, akrânı arasında mekârim-i ahlâk ile şöhret kazanmış, vakûr bir zât idi. Fakat tâli'i kendine yâr olmamışdır.

¹⁴⁷ Devlet Giray, sefer-i hümayûna davet olunmuşdu. Kırım ümerâsı ise bi'l-ittifâk "Kırım ehâlisinin a'lâ ve ednâsı Selîm Giray Han ve evlâdının bende ve benzedâdeleri olduğumuzdan kat'-ı nazar işbu Han ve bunun nesli ile birkaç kereler mu'ârazamız geçmiştir. Pes bunun refâkatiyle seferde degil, hânemizde bile râhat olmayacağımız emr-i bedihîdir." diye Devlet-i 'Osmâniyeye mahzar irsâl etdiler.

Hânın kalgayı Akkermana ve kendisi Tuna nehrine karîb gelmiş, hattâ bazı ümerâ da tab'iyet etmiş iken bihasebi'l-iktizâ azl edilüb Hacı Selîm Giray Hanzâdelerinden Saadet Giray nasb olundu.

(Umdetu'l-Ahbâr)

ÜÇÜNCÜ SAADET GİRAY HAN

Saadet Giray, Selîm Giray Hânın oğlu olup birâderi Devlet Girayın ikinci defa Hanlığında kalgay olmuş ve mûmâileyhin Hanlıktan infisâli üzerine Yanbolu civârında Siracalı karyesinde ikâmete mecbûr olmuşdu.

Kara Devlet Giray Hânın azl edilmesiyle (1129) senesi saferu'l-hayrın (14)üncü günü, Hanlık mesnedi Saadet Giraya tevcîh olunub amûcası Selâmet Girayzâde İnayet Giray Sultânı kalgay ve birâderlerinden Safâ Giray Sultânı (nure'd-din) dikdi. Çok zamân geçmeden kalgay sultân vefât etdiginden yerine Safâ Giray kalgay ve diger birâderi Âdil Giray mansıbından istifâ etmesi üzerine, birâderzâdesi İslâm Giray Sultân mûmâileyhin mesnedine Nure'd-din tayîn edildi.

Saadet Giray ilkbaharda Devlet-i Osmâniyetarafından, ordu-yı hümâyûnda bulunmaga me'mûr olduğu cihetle kışkı Bucak havâlisinde geçirdikten sonra vakt-i mu'înde Bucakdan hareketle (Sofya) sahrâsında Osmanlı ordusuna mülâki oldu.

O esnâda düşman ile akd-i müsâlâha olunmuş idi. Saadet Giray, İbrâhim Paşa maiyyetiyle Edirneye gidüb pâdişâha, akd olunan müsâlâhayı tebrîk etdikden sonra Kırırna 'avdet etdi.

Saadet Giray Kırırna geldikten sonra, hükûmete karşı isyân eden Çerkes kabîlesi üzerine, ibtidâ evlâdından Salih Giray Sultânı¹⁴⁸ irsâl ve ba'de bizzat kendisi dahi, gâ'ile-

¹⁴⁸ Kaplan Giray Han zamânında 'isyân ve Kırım ordusunu fecî' bir hezîmete giriftâr eden (Kabartay) Çerkesi nezdinde perverde olan (Sâlih Giray Sultân) tarafından Hana şu yolda bir arîza takdîm edildi:

"Mürebî ve atalığım olan Hıta Gozog Oglu Muhammed ve 'Înâyetşâh Begler ile Kara Kusay birâderleri yekdil olup murâdımızca harekete hazırđırlar. Fi'l-hakîka Can Bolat Oglu denilen (Kaytûka) Ogulları ile (Beg Mirzâ) Ogulları muhâlif iseler de asıl Kabartayın kavî ve sâhib-i kudretleri tarafđarlarımızdır. Asker gönderilirse muvaffâk olunacaktır."

İşte bu mürâcaat üzerine (1132) Sıçan yılında Kabartay seferine çıkıldı. Tam bir sene Kırım askeri Çerkez ümerâsının tereddüd ve müsâmahalarından etrâf ve civârında geşt ü güzâr etdiler.

1123 Sıgır yılında Kabartaya yakın (Kızıl Burun) dinilen mahalle inildi. Fakat o zamâna kadar (Kaytûka) Ogulları "Eger Kırım Hanına gederseniz ehl ü ayâliniz kâmilen esîr olacaktır, kaçarsanız kurtulacaksınız" diye Çerkesleri teşvîk idüb birçoğunu kendilerine celbe muvaffâk oldu. Kaytûka Ogullarının bu hareketi Hâmî ümîdsiz düşürdüğünden Han; askeri, Devlet Giray Hanzâde meşhûr âfâk olan Baht Giray Sultân maiyyetine virerek Kuşka Dağının etrâfını igâreye gönderdi. Çerkesler bu hareketden dahi haberdâr olduklarından tolayı büyük fâ'ide te'mîn olunamadı. Yalnız bazı begler ayblik sûretiyle Hana bir mikdâr esîr tedârik idüb verdiler.

i mezkûrenin izâlesi için Çerkes tarafına azîmet eyledi ve Çerkesleri te'dîb ve birçok esîrler alarak avdet etdi.

Gerek ümerâ-yı Şirin ve gerek bazı a'yân-ı memleket arzûları vech üzere bu üserâdan hisse alamadıklarından dil-gîr olarak Han aleyhinde kıyâm ettikleri gibi Kırım 'ulemâsı dahi başka bahânelerle Handan yüz çevirüb müttefiken, Hânın tahtdan inmesini kendisine teblîg etdiler. Nûre'd-dîn Sultân, bu müfsidleri kâmilen kahr u tedmîr etmek lüzûmunu Hâna arz etmiş ise de Hân (1136) zi'l-hiccesinin nihâyetinde, bilâfermân ve'l-istîzân terk-i saltânat ile Bucak havâlîsine gidüb meseleyi Devlet-i Osmâniyeye bildirdi. Ve taraf-ı devletden sâdır olân emir üzerine eski yurdu olân (Siracalı) karyesine gitdi.

Saadet Giray Han (1144) senesi Recebinde terk-i hayât idüb (Yanbolı) kasabası câmi'î havlısına defn olunmuşdur. Müşârun ileyhın müddet-i hayâtı takrîben yetmiş sene ve müddet-i saltanatı yedi yıl onbir aydır.

Saadet Giray, kerîm ve fakat korkak ve cesâretsiz bir zât idi. Ekser evkâtını sayd u şikâr ile geçirdi. Saadet Giray gençliğinde uzun boylu, nahîf bir zât iken sonraları, mûlahham, şişman, âdetâ yürüyemez bir hâle gelmiştir.

Saadet Giray (Siracalı) karyesinde bulunan çiftliğini, ekber evlâdına intikâl etmek, muhtâc oğullarına nafaka olmak üzere vakf etmiştir.

ZEYL: 1134 Pars yılı idi ki mîr-i mîrânı Şirinyân olan Mübârek Şâh bin Kutlu Şâh Mirzâ vefât idüb yerine hasbe'r-rütbe meşhûr (Elhâc Cantimur) bin Elhâc Muhammed Beg nasb olundu.

1136 Ulu Belinde çok zamânlardan beri Mirzâlar arasında zuhûr eden ihtilâf tamâmen kendini gösterdi. Şöyle ki:

O senesi (Er Mirzâ Aga) bin İnâyetşah, Argın Begi olan Ahmed Şâh bin Bahâdır Şâh Begin kızıyla akd-i nikâh etdi. Halbûki Sübhân Agazâde Murâd Şâh Aganın oğlu (Kutlu Şâh) Mirzâ mukaddemen müşârunileyhe kıza namzedliğini bildirmiş ve o yolda bazı mükâlemede sebkât etmişti.

Bu vaka üzerine Kutlu Şâh Mirzâ Hâna müracâ'at etdi. Han dahi, mûmâi'leyhın pederi evvelce (nöker) ve (vezîr) mesnedlerinde bulduğundan tolayı Kutlu Şâh Mirzâyı şâyân-ı himâye görerek bir fermân ile "kız, Kutlu Şâh Mirzâdan gayrıya tecvîz olunursa alan virenden her ikisinin mücâzâtlandıracağını" bildirdi.

(Er Mirzâ) Aga Hânın gazâbına ugramakdan tevahhuş idüb bir müddet tereddüd gösterdi ise de nikâhlısından dahi vazgeçmiyordu. Nihâyet tahlîs cân ve cânân için Haratok ve Salgır halkına ilticâ etdi. Ve onların maiyyetiyle Şirin Hândânına mürâcaat idüb yardım taleb etdiler. Şirinler dahi Cântimur Mirzâyâ gidüb "Cümlemizin pederimiz makâmında büyüğümüzünüz, bu kardaşımıza zulm ediliyor, sâhiblik idesiz" diye ricâda bulundular.

Bu haber Hâna işidilince büsbütün kızdı ve Er Mirzânın katlini tasmîm etdi. Şirinyân ve sâir ümerâ tarafından afv istirhâmında bulunuldu ise de çâresiz olmadı. Hânın tavrından korkdular. (Muharrir-i ahvâl olan bu fakîr -‘Abdü'l-Gaffâr Efendi- ol vakit livâyı Şirinde hâkim-i şer‘ idim. Geregi gibi vukûfum vardır ki sıhhat üzere beyândır.) Bir kaç gün sonra Han ümerânın teklîfini kabûl ile Er Mirzâyı afv ettiyse de Mirzâlara itmi‘nân gelmediginden tolayı cemiyyetlerini tağıtmadılar.

O sıralarda (Haratok) halkından (Yediler ta‘bîr olunan bir kısmının Han tarafını geçdiklerinden mugber olan birkaç hafifmeşreb genlerin (Yediler) halkının emvâlini yagma etdiler. Genlerin bu hareketi ihtiyârlara, mirzâlara atf edildi. Fakat hiçbirinin evvelce bu yagmadan haberleri yokdu. Hattâ bu hâli tuyar tuymaz heman genleri men‘ idüb gâretzede kimselerin bütün eşyâ ve emvâlini istirdâd etdiler. Bununla berâber ihtilâf bütün mânâsıyla ateşleniyordu.

Bunun üzerine cemi‘ ümerâ toplanub (Salgır)lılardan za‘ifu'l-basar, okur Temir Şâh nâm zâtı Hâna gönderüb terk-i saltanat etmesini teklîf etdiler. Han, Nûre‘d-din Girayın bir mikdâr askerle cemiyyetlerini târ u mâr etmek lâzım olduğuna dâ‘ir vukû‘ bulan teklîfini kabûl itmeyerek mütegalibenin teklîfini kabûle mecbûr oldu.

(Umdetü'l-Ahbâr)dan bâlâyâ nakl edilen vaka-i müessife Es-Seb‘u’s-Seyyâr ve Âsım Târîhlerinde kısmen mütehâlif tahrîr olunmuş ise de esbâb-ı vaka bir nikâh meselesi olmakdan ziyâde muzlim bir cehâlet, çirkin bir menfa‘at-i hâ’inâne bir tagallüb, ‘âmiyâne bir idâresizlikden ibâret olduğu der-meyân olunuyor.

**Allah bilir ve Allah şâhiddir.*

Garîbdir ki Rusların Petroları, Katerinaları bütün ümerâsıyla el ele vererek hiraz-ı cân ile bünyân-ı hükûmetlerini takviyeye; idâre-i mülkiye ve askeriyelerini kemâl-ı tahallûkle tanzîm u tensîke çalışdıkları ve satvetlerini müteaddid defalar Kırım

hükûmetine acı acı tecrûbelerle ihsâs etdikleri halde (Kırım evliyâ-yı umûrî yine mütenebbih olmayarak muttasıl yekdigeriyle ugraşıyor, boğuşuyorlardı...

İKİNCİ MENGLİ GİRAY HAN

Mengli Giray, Selîm Giray Hânın oğlu olup pederi (Rodos)da menfi' bulunduğu zamânlarda toğmuş ve büyüdülden sonra birkaç kereler ser'askerlik hıdmetinde bulunmuş idi.

Mengli Giray, bir müddet birâderlerinden Gazi Giray Hânın (nûre'd-din)lik ve Kaplan Giray Hânın (kalgay)lık hıdmetlerinde dahi bulunmuş ve Kaplan Giray Hânın infisâli üzerine o da Silivri civârında kâ'in (Kadı) karyesine gidüb orada ikâmet etmiş idi.

Hayli müddetden beri Kırimda bulunan ümerâ, 'ulemâ ve Hanzâdeler, etrâfda bulunan düşmanların gitgide artan kuvvetlerini ve Kırimın istîlâ husûsında tertîb etdikleri planlarını bildikleri halde; müdâfa'a-i vatan için anlar da kuvvetlerini tevhi'd etmek derece-i vücûbide iken şahsî menfaatler, garazlar üzerine muttasıl birbiriyle ugraşıyor; memleketin kuvâ-yi umûmiyesini aralarında taksîm ile yekdigeri aleyhinde kullanıyorlardı.

Kırimda bu isyânın devâmı, memleketin felâketine sebep olacağını düşünen Devlet-i OsmâniyeKırima, bu isyânı basdırabilecek bir Han nasb etmek lüzûmunu his etmekle İstanbul civârında bulunan Kaplan Giray, Mengli Giray (Vidoz) karyesine davet olunub, Sadr-ia'zam İbrâhim Paşa ve Kapûdan Mustafa Paşa ile birlikde bu meseleyi müzâkere etdiler.¹⁴⁹

Sadr-ia'zam Paşa tarafından Kırim Hanlığı Kaplan Giray Hâna teklîf edilmiş ise de, ihtiyârlığı ve vücûdunun böyle ağır bir vazîfeye artık tahammül edemeyeceğini dermeyân idüb kabûl itmedi.

¹⁴⁹ Mütégallibe tarafından Saadet Giray Hânın bilâ fermân tahtdan indirilmesi Devlet-i Aliyyeye şimdiye kadar ta'kîb olunan maslahat politikasının sevâb olmadığını anlattı. Pâdişâh derhal sadr-ia'zam İbrâhim Paşayı gönderüb Siyavuş Paşa çiftliğinde Kaplan Giray ve Mengli Giray ile bu husûsa dâir gizlice müzâkerede bulundular. Sadr-ia'zam Kaplan Giraya "Pâdişâhın Kırim Hanlığını kabûl husûsındaki emrini tebliğ etdikden sonra Kırim ümerâsı tarafından âl-i Selîme idilen tecâvüzü def' u red etmek, nâmus-ı Hânedâna sürilen lekeyi silmek lüzûmunu" ilâve etdi.

Kaplan Giray dahi "Paşanın sözlerini tasdik ile berâber müşkül bir hıdmeti deruhdeye vücûdunun za'fi mâni' olduğunu" makam-ı i'tizârda beyân etdikden sonra iki kere Hanlığında kalgaylık mesnedinde bulunan birâderi Mengli Giray bu hıdmeti deruhde ederse muvaffak olacağından emîn olduğunu dermeyân ve şâyed o da muvaffak olamazsa her dürlü mâni'lere ragmen bizzat Hanlığı kabûl ile gidüb o yolda bezl-i vücûd u iktidâr ideceğini söylemesi üzerine sadr-ia'zam dahi mûmâileyhin nokta-i nazarını bi'l-kabûl pâdişâh nezdinde Mengli Giray için tavassutda bulunub makâm-ı ilhânîye Mengli Giray nasb edildi.

Kaplan Girayın adem-i kabûlü ve anın tensîbi üzerine Kırım Hanlığı Mengli Giray Sultân uhdesine tevcih olundu.

(1137) Muharreminde Mengli Giray Han tahta geçtikden sonra selefi Saadet Giray Hânın kalgası Safâ Giray Sultânı mansıbında ibkâ ve o târihde Devlet-i Osmâniye tarafından İran muhârebesi için istenilen altı bin nefer süvâri askere başbûg tayîn idüb oraya gönderdi. Ve birâderlerinden Selâmet Giray Sultânı nure'd-din dikdi.

Kalgay Safâ Giray Sultânın Kırımdan getmesiyle memleketde karışıklık çıkararak cem'iyetin kuvveti eksildi; şirâzesi bozıldı¹⁵⁰.

Mengli Giray Han, 'isyân edenlere karşı şiddetli bir siyâset kullandı: Bir kısmını kılıcdan geçirdi; bir kısmı da Kırımdan kaçub Kalmuk ve Çerkes kabîlelerine sığındı iseler de bir haylisi yakalanarak cezâlandırıldı¹⁵¹. Kalgay Sultân dahi, Hânın arzâsı

¹⁵⁰ İran memâlikine akın etmek için Devlet-i Osmâniye, Kırımdan on bin asker istedi. Han beşbin askere Kalgay Safâ Giray Sultânı başbûg ve maiyyetine Azamet Giray Sultânı tayîn etdiği gibi diğer beşbin askeri dahi Nure'-d-din Selâmet Giray kumandasında virüb İstanbula gönderdi. Ve Selâmet Giraya oğlu Toktamış Giray Sultânı terfîk etdi. Bu iki bölük 'asker İstanbulda birleşdikden sonra hemdân ser'askerinin kumandası tahtında İrana togru ilerülediler (1137) (Âsım Târîhi)

¹⁵¹ 1137'de Mengli Giray Han Kırma geldi. O günlerde memleket başdanbaşa karışıklık içerüsünde bulunuyordu. Hânın ilk işi bu karışıklığı yatışdırmak oldu. Han ibtidâ Elhâc Cântimur maiyyetini huzûrına davet idüb onların kalblerini, tatlı sözler ve 'atıyyelerle yumuşatdı. Kemâl Agayı sadr-ı vüzerâta iclâs etdi. Gülec ocagından Abdu's-samed Efendiyi kadı'asker dikdi. Çünkü bu ikisi ihtilâlcilerin en ileri gelenlerinden idi.

Han bir taraftan da Cântimurun muhâlifî olan Murtazâ Mirzâ ile gizlice görüşüb Cântimur tarafdârlarını ezmek için planlar tertîb ediyordu.

Hânın bu hareketini Abdü's-samed Efendi, Kemal Aga duyarak Handan şühelenmeğe başladılar. Han bu hâli işidince heman onları çağırub şu yolda iknâ etdi: "Benim me'mûriyetim ümerâ ve ehâli arasında ihtilâfî kaldırub memleketi tehlikeden, nifâkdan kurtarmaktır. Hanlık sıfatımı hâ'iz oluşum bana herkese karşı müsâvât üzere muâmele etmekligimi icâb ediyor. Bu hareketim sizi vesveseye düşürmesün. Nazarımda her biriniz muhterem ve şâyân-ı teveccühsünüz."

Hakikat-i halde ise Han Murtazâ Mirzâ vâsıtasıyla Şirinleri ayırmak ve sûretle ihtilâfî esâsından kaldırmak idi. Han fi'l-hakîka aradan çok zamân geçmeden Şirinlerin en nâmdârlarından olan Gâzi Şâh ve Sefer Gâzi Mirzâları Hacı Cântimurdan sogutduktan sonra anları teşvîk ile ortaya bir hak davâsı atdı. Mukaddemen (Yediler) kabîlesine idilen tecâvüz Cântimurun emriyle vukû' bulduğunu ve bu mes'eleyi şer-i şerîf ile hal etmek lâzım olduğunu dava eden birtakım da'vâcılar ortaya çıkdı. Bu mes'ele kânûnen Han Dîvânında bakılmak icâb ediyordu. Ve Kefe müftîsi Ebu's-Su'üd Efendi dahi hükm-i nasb olunmak münâsib göriliyordu. Fakat Ebu's-Su'üd Efendi, muhâliflerin hasmı olan Elhâc Murtazâ Mirzâ ile dost olduğu cihetle kadı'asker ve Cântimur tarafdârları bu hâkimin vireceği hükme emniyet idemediklerinden ibtidâ kabûl etmek istemediler. Han zâhiren onların bu sözlerini tervîc eder gibi görüldüğü halde gizlice Ebu's-Su'üd Efendiyi Bağçesaraya davet etmişdi. Bir gece Ebu's-Su'üd Efendi nâgehânî Bağçesaraya geldi..

Ebu's-Su'üd Efendinin bu ziyâretinden Cântimûrifler ürküdüler ve sebeb-i vürûdu Handan soruldukdâ cevâben "Ebu's-Su'üd Efendi hiçbir davete mebnî olmayarak müsâfireten şehrimize gelmiş. Gelen müsâfirî red ve ana hürmetsizlik göstermek kânûnumuza muhâlifdir." dedi. Ve bu sözleriyle anları susdurdu. 1138'de Han bir fermân ile bütün ümerâyı Bağçesaraya davet etdi. O fermânda zi'l-hicce beşinci Cuma günü bütün mirzâların tenkil dîvânında hazır bulunmaları emir olunuyordu. Bu davetin âkıbeti neye müncer olacağı anlaşılıyordu. Cântimur ve tarafdârları o günü Bağçesaraya geldiler. Cântimur Cuma namâzından sonra mütereddîd hatvelerle tenkil dîvânına geldi. Daha henüz dîvâna kimse gelmemişdi. O sırada dostlarından

üzerine, İran ser'askeri Köprülizâde Abda Paşa vesâtetiyle (Sakız) adasına nefy olundugundan yerine diger birâderi Âdil Giray Sultân getirilmiş ise de mûmâileyh (1140) mansıbından istifâ ile Bucak taraflarına gidüb evbaş Nogayı başına toplayarak isyân etmesi Han, bizzat Bucak semtine azîmet idüb cemiyetlerini dağıtdı. Âdil Giray dahi yaptığına nedâmet ederek Rûmiliye geçdi.¹⁵²

biri tarafından Cântimura bu davetde hafî bir maksad oldugu haber verildi. Zâten hâl-i tereddüde bulunan Cântimur derhal divândan uzaklaşdı. Bu hâdis saraya aks eder itmez El-hâc Ali Paşa i'zâm edilüb mûmâileyhi tatmîn etmek istemiş ise de; muvaffak olamadıktan mâ'adâ, Cântimur tarafında bulunan genc mirzâlar hayâtına bile kasd etmek istediler. Fakat Cântimur o hafifmeşreb genclere, böyle bir hâlin kendilerince bâ'is olacağı vehâmeti anlatmak sûretiyle bu cinâyete izin vermedi.

Katl idileceklerine kendilerince hâsıl olan kanâ'at üzerine 'Azamet Beg neslinden Hacı Beg, Kapukulu ve Nogay Aga neslinden Kemâl Aga, Mansûrogullarından Kantimuroglu Muhammed Mirzâ uruglarıyla bi'l-ittifâk (Ak Kaş) tarikiyle Bağçesaraydan firâr etdiler.

Bu haber Hâna ba'de'l-firâr vâsıl oldu. Hemen her tarafa ta'kîb kulları gönderildi. Çönegâr geçidine iki yüz adam, Kuban tarafına bir mikdâr askerle Baht Giray Sultân gönderildi. Azak muhafızı Mustafa Paşaya âsilere karşı geçidin sed olunması bildirildi.

Mirzâlar (Ulu Ten)e vardılar; geçid istediler. Fakat Paşa müsaade virmedikten ma'dâ yakalayabildiğini habsetti. Mirzâlar, yeniçerilere "Hazreti Bektâş-ı Velînin ocağına mensûb olduklarını" söylemeleri üzerine yeniçerilerin tâ'assub-ı câhilânesi fevân etmekle cebren geçidi açub âsileri salıverdiler. Bu tarafda Ebu's-Su'ûd Efendi, Kırım ulemâsının tereddüdlere ragmen mirzâların bütün emvâlini müsâdere için fetvâ-yı şerîf işdâr etdi. Müsâdere-i emvâl için kadılar gönderildi. Ve Kuban tarafına dahi, âsileri te'dîb için Salih Giray Sultân gönderildi.

Sâlih Giray Kabartayı zabt eder. Hacı Giray bin Azamet Giray vâsıtasıyla Elhâc Begin oğlu Bahâdır Şâh Mirzâyı Azamet Beg neslinden âmâ Kutlu Giray ve İvaz Mirzâları, Döktimurzâde Mehmedşâh vesâir Genç mirzâları bilâ-aman sulb etmek sûretiyle cemiyetlerini perîşân eder. Kalanları Baht Giray Sultânın yardımıyla tahlîs-i girîbân idüb üç sene kadar Abaza ve Kalmuk kabîlelerinin himâyesinde kaldılar.

Hacı Cântimur dahi bir Abazalı vâsıtasıyla katl etdirilmek istenildi. Merkâm Hacı Begin bulunduğu evin kapusundan atdığı kurşunu isâbet etdiremeden firâra muvaffak olmuştur.

Yine bu sıralarda idi ki Türkiyenin âsi yeniçerileri Sultân Ahmed Meydânında livâ-yı isyân ı kaldırarak tâ saraya kadar gelüb "Sadr-ia'zâmin ve Kapûdan Paşanın başlarını isterüz!" diyorlardı. Hattâ başların kesilmesi bile 'isyânı teskîn idemiyor ve bunun üzerine Sultân Ahmed Sâlis yigirmi sekiz senelik tahtını Sultân Mahmûd Evvele ağlayarak terk idiyordu. (Umdetü'l-Ahbâr)

¹⁵² Mukaddemâ Kırım Hânı olan Saadet Giray Han hazretlerini Kırimdan ihrâc ve şer'an katl ve idamları iktizâ eden Cântimur ve hevâdarları olan erbaş -ı şerr u şurû ekâvil-i fâside ile ihlâl u ifsâd etmekle ehâli vilâyetden nice ümmet-i Muhammedî vücûh-ı şettâ ile mutazzarır ve iz'âc etdirmege bâdi ve Mengli Giray Han Kırima varub mâl ve 'ayâllerine ta'aruz olunmak ile perîşân hâl olan derd-i mendânın ihkâk-ı haklarını murâd etdiklerinde Cântimur ve hevâdarlarının mel'anet ve isrârına a'zam-ı esbâb ve mebdâi olub 'âmme-i 'ulemâ-i Kırim sâ'iy-i bi'l-fesâd olmağla izalesinin vücûbını mahzar fetvâlarında terkîm idüb tertîb-i cezâ için mahbûsen 'âsitâne-i sa'âdete irsâl etdikleri pirâye-i 'âlem ('Abdü's-samed) Efendi nâm şahıs-ı müfsid (Seddü'l-bahr) kal'asında habs edilmiş idi.

Umûmen Kırim ehâlisi tekrâr izâle-i vücûdu ricâsında oldukları Hân-ı Âlişân tarafından i'lâm u ihbâr olunmağla mahall-i mezbûrede idam edildi (1138).

Evvelce Çerkes tarafına firâr eden Baht Giray Sultân bazı kabîleler nezdinde nüfûzunu te'sis etmişdi. Cântimur ve hevâdarlarının o taraflara firârlarında Baht Girayın anları himâye itmesi Han aleyhinde bir hareket idi. Bunun üzerine Hânın anları te'dîb lüzûmuna dâir vukû' bulan mürâcaatı erkân-ı devlet tarafından dahi tasvîb idilerek bir mikdâr asker gönderildi.

Kalgay ve nûre'd-din sultânların isyân eden kabîlelere teba'iyet için vukû' bulan teklîfleri ibtidâ red edilmiş ise de bir müddet sonra başa çıkamayacaklarını anlayarak bir kısmının dehhâlini, digerlerinin dahi cesâretini kesr etdiginden tolayı Baht Giray Sultânın taht-ı nüfûzunda bulunan Kıtay ve Kıpçak

Mengli Giray Han bu sûretle memleketde hükümfermâ olan ihtilâfâtı bertarâf etdiginden tolayı bu hıdmeti nezd-i pâdişâhîde dahi takdîr olunarak bizzat huzûr-ı hümâyûnuna davetle samimi takdîrlere, envâ-ı hedâyâyâ mazhar u nâil olmuştur.¹⁵³

(1143) senesinde Sultân Mahmûd tahta geçdikde azl olunub Rodos adasına nefy olunmuşdu.¹⁵⁴

(1150) senesi cemâziye'l-evvelinin ikinci günü uhdesine tekrar Kırım Hanlığı tevcih olundu. Ve bu defaki Hanlığında Selâmet Giray Sultânı kalgalılıkda ibkâ eyledi ve (nûre'd-dînlik) vazifesini dahi yine Salih Giray Sultân uhdesine tevcih etdi. Fakat bir müddet sonra Salih Giray vefât etdi ve yerine Saadet Giray Hanzâdelerden Halim Giray Sultân nasb olundu.

O sıralarda idi ki Ruslar yine Kırırna hücûm etdiler. Mengli Giray dahi Rusların tasallutunu men' etmek için anlarla uğraşdığı hengâmede Ruslarla akd idilecek müsâlahayı müzâkere 'akîbinde Mengli Giray Kırırna 'avdet etdikden sonra (1152) senesi ramazânının yigirmi tokuzuncı çaharşanba günü vefât idüb na'sı Bâğçesarâyda Han Câmî'i havlısına defn olunmuşdur.

kabileleriyle Baht Giray Sultân da itaate mecbûr oldu. Baht Giray ve kabîleler Hâna ve sultâna sâdık kalmak ve bundan böyle Cântimûrîlerden hiç kimseyi himâyeye etmemek şartıyla afv edildiler (1140).

Bucak Nogaylarından Or Muhammed Oglu Yûsuf Mirzâ ve kardaşları ile hempâları olan bir kısım mirzâlar, kalgalılıktan azl olunub bir müddet Yanboluda ikâmet etdikden sonra Mengli Giray Hânın tavassut-ı şefkatkârânesi üzerine serbest bırakılan Âdil Girayı meyânelerine alub isyân etdiler. Ve Bender muhâfız vesâtııyla Bâb-ı Âlîden Hânın azl ve evvelce (Bogdan)dan ihrâc olunan Nogay Tatarlarının yine oraya iskânına müsaade edilmesini talep etdiler.

Nogayların bu isyân ı Kırırna aks edilince Kırım ehâlisi dahi Hacı Murtazâ Mirzâ ile tesyâr etdikleri mahzarda Mengli Girayın adâletinden, liyâkatinden ve umûr-ı idârede gösterdiği dirâyetinden memnûn olduklarını bildirdiler. Bu mahzar üzerine Nogayların te'dibi tarafı iltizâm idildi. Han, maiyyetine muâvin olarak verilen yeniçeriler ile, Nogayları taht-ı itaate aldı. Ve birçok taahhüdâta rabt etmek sûretiyle meseleyi bertarâf etdi (1140). (Âsım Târîhi)

¹⁵³ (1141) senesi pâdişâhın daveti üzerine Mengli Giray İstanbula geldi. Yanında Saadet Girayzâde Halim Giray ve oğlu Toktamış Giray dahi var idi.

Şevvâlin yigirmi birinci gecesi Sa'd-âbâd (Kâğıdhâne) kurbındaki kasırlar başdanbaşaya donatılmış ve bütün gece fişink oyunları icrâ edilmiş ve şenlikler yapılmıştır. Kırım Hânı dahi o gece dâire-i hümâyûnda kılınan ziyâfette maiyyetiyle hazır bulunmuş idi.

Ertesi günü Han Sultân Osmân ve Vâlide Sultân havuzlarında bir müddet istirahat buyurduktan sonra Sadr-ı zam İbrâhim Paşa ile (Büyük Dere)ye gidüb akşam yemegini orada tenâvül etdiler. (Âsım Târîhi)
¹⁵⁴ Mengli Giray Hânın azl edilmesi hiçbir sebebe mebnî olmayub Patrona Halil ve yandaşlarının keyfi ve cehîlâne arzularına Sultân Mahmûd-ı Evvelin inkıyâd mecbûriyeti bîçâre Mengli Girayın azlını mücib olmuş ve yerine Fetih Giray Han nasb olunmuşdur.

Mengli Girayın müddet-i ömrü altmış senedir. Birinci defasında altı yıl iki ay ikincisinde iki yıl beş ay olmak üzere sekiz yıl, yedi ay Kırım tahtında hükümrân olmuşdur.

Mengli Giray Han, âkil, müdebbir, edîb bir zât idi. Kara Su şehrindeki iki şerefeli minâreli câmi‘ ve tarîk-i halvetiyeye meşrût tekye; Bucak havâlisinde Tatar peykârı nâm mahaldeki kârgîr medrese ve İstanbulda vâki‘ Tophânedeki Gülşenihâne mûmâileyhin âsar-ı hayriyye-i metrûkesindedir.

Âtiye münderic gazel Mengli Giray Hânın âsar-ı kalemiyesindedir:

*Üftâde-i dâm-ı ser-i zincîr-i cefâyız
Bir zülf-i siyehkâra kul olmaga sezâyız*

*Ger şâh-ı serîr dâr olursa nola cânân
Gamı çekerüz biz dahi kûyinde gedâyız*

*İtmeklik için Hân rehn-i dîdeye sürme
Her şâm u seher tâlib-i teşrîf-i sabâyız*

*Bir pula satarsa bizi agyâra, ‘aceb mi
Ol âfet-i gül-çehreye çûn bâd-ı hevâyız*

*Eylerse Nevâyî nola eş‘ârımı tahsîn
Biz silsile-i Hân-ı Kırım Mengli Girâyız*

İKİNCİ FETİH GİRAY HAN

Fetih Giray Sultân, Selîm Giray Hanzâde Devlet Giray Hânın büyük oğludur.

Mûmâileyh, amûcası Kaplan Girayın üçüncü defa Hanlığında "İran seferine me'mûr Tatar ordusuna ser'asker tayîn edilerek (Timur Kapu) ma'berinden mürûr ile (Gence) muhâfızı Ali Paşa ma'iyetine vüsûlünde, Nâdirşâh tarafından muhâsara olunan Gence kal'asına tahassun idüb kal'ayı şâhın istîlâsından tahlîse muvaffak olmuş ve dersa'âdete avdetine hıdmet-i mezkûresine mükâfât olmak üzere kendisine Vize sancagı arpalık sûretiyle tevcih olunarak Kırima i'zâm edilmişdi. Fetih Giray Sultânın Kırima vusûlî, kalgay Âdil Giray Sultânın vefâtı eyyâmına tesâdüf etmekle mûmâileyhin yerine kalgay nasb idilmiş ve (1149) rebî'u'l-âhırında dahi ma'zûl Kaplan Giray Hânın makâmına istihlâf olunmuşdu.

Fetih Giray tahta geçdikden sonra birâderlerinden Arslan Giray Sultânı kalgay ve Mahmûd Giray Sultânı nûre'd-dîn tayîn etdi.

O târihde Rusların Kırima dühûl ile Kara Su şehrinin ihrâk eylemesi¹⁵⁵ Fetih Girayın tedbîrsizliğine atf olunarak (1150) senesinde azl edilüb Vize mülhakâtından

¹⁵⁵ Kaplan Girayın azl edilmesi üzerine (1149) senesi evâhîrinde Fetih Giray Kırim tahtına oturdu. Han; cesûr, tîz-i tab', âteşin-meşreb idi. Hıdmet-i vezâretinde Er Mirzâ, Dîvân kitâbetinde fakîr, Umdetü'l-Ahbâr Sâhibi- ve Kadîyü'l-kuzzât mesnedinde Fethu'l-lah Efendi bulunuyordu.

O yıl Kırim her cihetden bedbaht idi. Bir taraftan kaht u galâ bir taraftan tâûn u vebâ bütün şiddetiyle hükümfermâ idi. Bîçâre ahâli o derece ye'ise düşmüşlerdir ki üçbuçuk asırdan beri içertüsünde hâkim olarak yaşadıkları vatanlarından dahi artık ümîdvâr degillerdi. Çünkü o senesi serhad Kırimın en mühimi olan (Azak) kal'ası dahi Rusların eline geçmişdi.

Güz eyyâmında Han, (Kartal)da mukîm serdâr Seyyid Muhammed Paşanın da'veti üzerine, maiyyetiyle (Kızıl Ağac)a ve oradan berâberce Bucak semtine gıtdiler. O sıralarda Nemçe Casarının gönderdiği bir elçinin tavassutuyla Devlet-i 'Aliyye ile Rusya arasında 'akd-i müsâlaha idilmişdi. Bu müsâlaha ise bir hîle, bir igfâlden 'ibâret imiş ki birkaç hafta sonra Nemçe ile Moskova bi'l-ittifâk ehl-i İslâm üzerine hücum etdikden sonra anlaşıldı.

Nemçe ordusu (Varadin)e hücum idüb Eflâk ve Bogdan kıt'alarını zabt etdi. Moskova Ceneralı Minnih dahi (Özi) kal'asına hücum idüb Yahyâ ve Mustafa Paşaları ve birçok ehl-i İslâmı esîr etdiği gibi Ceneral (Lisin) de Kırim üzerine yürüdü. Çekişke kal'asına girdi. Azak Denizinden bin kadar (Taransa) sefinelerle cebhâne ve zahîre götürüb (Tatlı Bulak) nâm mahalle bir istihkâm yaptı. Andan (Arbat) üzerine bir hareket gösterdi. Nefsü'l-emirde Ruslar başka tarafa geçemeyeceklerdi. Han ve ser'asker Paşa askerleriyle Arbatda Rusları beklediler. Çünkü (Sasık) ta'bir olunan Çekişke deryâsının nehr-i Karasuya ulaştığı mahallinde bir ayak geçidi bulunuyordu ki bir atlı adam bile geçmekte müşkülâta ugrardı. Binâen-aleyh düşmanın oradan gelmek ihtimâli aslâ hâtrâlara gelmemişdi.

Halbûki Ruslar büyük fıcılardan salları yapıp toplarıyla berâber bagteten (Bek Kirman)dan ubür etdikleri görüldü. Ve askere birdenbire hücum idüb perâkende askeri kâmilan telef etdi. Oradan Karasu şehrine togru ilerülemeye başladı. Rus askeri bir taraftan etrafı çapul ediyor ve piyâdeleri dahi Karasusu

Çakıllı karyesinde ikâmete me'mûr oldu. Orada tokuz sene daha imrâr-ı hayât eyledikten sonra (1159)da terk-i hayât idüb Vize şehrinde kâ'in Ayas Paşa Câmî'i hazîresinde defn olundu. Müddet-i hayâtı (50) ve müddet-i hükûmeti bir senedir.

Mûmâileyh erbâb-ı gayret ve celâdetden ise de bütün âvân-ı şebâbetini Çerkes diyârında geçirdiğinden tolayı fenn-i siyâsete ve umûr-ı idâreye vâkıf degildi.

şehrini ihrâk ediyorlardı. Şehir başdan başa âteş içertüsünde kaldı. Kadınlar, çocuklar, ihtiyârlar bu levha-i dehşetin karşusunda çırpınıyor, feryâd u istimdâdlarını âsumânlara kadar işitdirmeğe çalışıyorlardı. Kalmuk askeri insâfsız hücumlarıyla kadınları kocalarından, çocukları babalarından ayırıyor, yetimlerin feryâdı dahi bu taş kalbli vahşileri zerre kadar müteessir itmiyordu. İşte bu âvân-ı dehşetnümünde idi ki Osmanlı askeri imdâda yetişdi. (Ak Or) nâm mahalden düşmanın (Yasav)ına atdığı toplarının sadâ-yı mühîbi o insan kıyâfetindeki vahşileri korkutdu. Şehri bırakub kaçmaga mecbûr kıldı. Rus cenerali (Minnih)in iki defa Kıırma dühûlünde ehâli-i müslimeye karşı yaptığı mezâlîm her dürlü tasavvurun fevkindedir.

Nûre'd-dîn Sultân düşman elinden bir kısım bîçâreyi tahlîs idebildiyse de yine birçok ehl-i İslâm küffârın pençe-i esâretine giriftâr oldular. (Umdetü'l-Ahbâr)

İKİNCİ SELÂMET GİRAY HAN

Selâmet Giray Sultân, Elhâc Selîm Giray Hânın küçük oğludur. Birâderi Mengli Giray Hânın zamân-ı saltanatında nûre'd-dîn ve kalgaylık mansıplarında bulındıktan sonra (1152) senesi zi'l-hiccesinde Mengli Giray Hânın vefâtı üzerine Kırım tahtına geçince birâderi Gâzi Giray Hanzâde 'Azamet Giray Sultânı kalgay ve Mengli Giray Hanzâde Toktamış Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etdi.

Evvelce Ruslar tarafından ihrâk olunan (Bağçasarây)da yeneden bir sarây inşâ ettiği gibi elyevm Han Câmî'i demekle meşhûr Câmî'-i kebiri de yeneden tecdîd ve ihyâ etmişdür.

(1154) de bazı husûs müzâkeresi için İstanbul'a davet edilüb huzûr-ı şâhâneye kabul olundu. Kırımı avdetinden bir müddet mürûrunda kalgay Azamet Girayı azl ve yerine Kaplan Giray Hanzâde Selîm Giray Sultânı nasb eyledi. Esnâ-yı muhârebede Ruslardan alınan esîrlerin sebillerini tahliye şurût-ı musâlaha cümlesinden iken, bu babda ısdâr olunan hatt-ı hümayûnun infâzına kâdir olamadığından tolayı (1156) ramazânında azl edilerek Gelibolu kasabasında ikâmete me'mûr oldu. Bir müddet sonra afv-ı pâdişâhîye nâil olub Yanbolu civârında kâ'in (Fındıklı) köyünde ikâmetine müsaade olundu.

Selâmet Giray bakiyye-i ömrünü orada geçirmiş (1164) senesi vefât idüb karye-i mezkûre câmî'i yanında defn olunmuşdur. Müddet-i hayâtı altmış seneye karîb ve müddet-i hükûmeti üç sene tokuz mâhdır.

Müşârunileyh Han temiz kalbli, halîm hayrât ü hasenâta mâil, müttakî bir zât idi.

İKİNCİ SELİM GİRAY HAN

Selîm Giray, Kaplan Giray Hanın oğludur. (1155)de Selâmet Girayın kalgaylığında bulunmuş ve mûmâileyhin azledilmesi üzerine (1156) ramazânında Kırım tahtına oturmuşdur.

Selîm Giray, amûcası Âdil Girayzâde Şâhîn Giray Sultânı kalgay ve Baht Girayzâde Selîm Giray Sultânı nûre'd-din nasb etdi. Nûre'd-din Sultân İran muhârebesine getmişdi. Avdetinden biraz sonra vefât idüb yerine Devlet Giray Hanzâde Mehmed Girayın halefî olan Ahmed Giray Sultân tayîn olundu.

Evvelce Ruslar tarafından alınan esîrleri müsâlâha mûcibince iâdeye muvaffak olduğundan (1159)da İstanbula davet idilüb huzûr-ı hümâyûna kabûl olundu. Ve erkân-ı devlet tarafından hakkında büyük iltifâtlar gösterildi.

Selîm Giray Han İstanbuldan avdetden sonra (1161) senesi cemâziye'l-âhırasının yigirminci cuma gecesi (sû-i kaniyye) illetinden vefât etmiş ve Han Câmî'i havlısına defn olunmuşdur. Müddet-i hayâtı (40) yıl müddet-i saltanatı dört yıl tokuz aydır.

Müşârunileyh dekâyık-ı umûr-ı idâreye vukûfiyle ma'rûf ve şiddet-i idâre-i siyâsetiyle meşhûr, vakûr ve muhîb bir zât idi. Ehâli bu şiddetinden tolayı kendisine (Katı Selîm Giray) derler idi.

ARSLAN GİRAY HAN

Devlet Giray Hanın oğludur. (1114)de tevellüd idüb kadîm resm-i Tatar üzere ümerâ-yı Çerâkeseden (Seydi) kabîlesi reisinin hânesinde terbiye görmüş ve Çerkes nezdinde büyük bir şöhret kazanmışdı. Amûcası Kaplan Giray Han zamânında nûre'd-dinlik ve büyük birâderi Fetih Giray devrinde kalgaylık mesnedlerinde bulunub Fetih Girayın infisâli üzerine Vize kasabasında ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve birâderi mahlûlünden Vize sancagı kendisine arpalık sûretiyle tevcîh olunmuşdu.

(1160) senesi cemâziye'l-âhırasının üçüncü günü uhdesine Kırım Hanlığı tevcîh olunub Fetih Giray Hanzâde Selîm Giray Sultânı kalgay ve birâderi Kırım Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etdi.

Fakat bir müddet sonra Kırım Giray "nûre'd-dîn"likden vazgeçerek Rûmilide vâki' çiftliğine azîmet etdiğinden tolayı yerine birâderzâdelerinden Maksûd Giray Sultân nasb olundu.

Arslan Giray memleketin îmarına pekçok hıdmet etmişdir. Ezcümle Ruslar tarafından tahrîb edilen Or ve Arbat kal'alarını ihyâ ve ta'mîr etdiği gibi üç oba Çongar ve Çuvaş palankalarına tabyalar inşasıyla tahkîm ve levâzımâtını ikmâl etmiş hendeklerini temizleyüb müstahfizlarını çoğaltmışdır.

O târîhe kadar Kalmuk Hanlarının dest-i tagallübünde kalan "Kırkor" Tatarlarının taltîfler, iltifâtlarla kalblerini celb idüb Kırima idhâle muvaffak olub Arbat kal'asında iskân etmiş ve o mahalleri büyük fedâkarlıklarla îmar etmişdir. "1169" cemâziye'l-evveli sonlarına togru Arslan Giray; mevâlîden bulunub da bazı harem agalarına hâcelik etmek sûretiyle sarâyâ intisâb eden Kırimlı "Rızâ" Efendinin teşvîkâtiyle azl idilüb ibtidâ Sakız Adasına nefy olundu ve sonra da Gelibolıda ikâmete me'mûr oldu.

Bogdan vakasında tekrâr Kırım Hanlığı tevcîh olunmuş iken "hasbe'l-iktizâ" yine lagv idilüb Sakız cezâresine nefy olundu.

"1180" şevvâlinin onüçüncü günü bi't-tekrâr Kırım tahtına iclâs olundukda büyük oğlu Devlet Giray Sultânı kalgay ve Selîm Girayzâde Kaplan Giray Sultânı nûre'd-din nasb etdi.

"1181" muharreminde "Kavşan" kasabasında irtihâl-i dâr-ı bekâ etdi. Na'şî Kırırna naklolunarak Bâgçesarâyda Han Câmî'i havlısına defn olundu. Arslan Giray Hânın müddet-i hayâtı "66" sene ve birinci Hanlığı tam "sekiz" ve ikinci defası yalnız üç aydır.

Arslan Giray; 'âdil, cesûr ve müdebbir bir zât idi. Han Sarâyı ismindeki medrese¹⁵⁶ ile mekteb mûmâileyhin âsâr-ı hayriyesindedir. Gözleve Devlet Giray Hânın binâkerdesi olan ve Minnih tarafından tahrîb olunan Câmî'-i Kebîri¹⁵⁷ dahi tecdîd ve ihyâ eylediği gibi Akmesjid, Gözleve ve "Ortaköy"ünde müteaddid çeşmeler inşâ ve mevcûdlarını dahi ta'mîr ve ihyâ eylemiştir.

"Sarây Vize"de dahi tevliyeti ekber-i zükûre meşrût ve gallesinden muhtâcın evlâdlarına nafaka olmak üzere degirmenleri, 'akârâtıyla berâber bir çiftlik vakf etmiş¹⁵⁸ ve kasaba-i mezkûre civârında müteaddid çeşmeler te'sîs etmiştir.

"Erekne" suyu üzerindeki büyük köpri dahi müşârunileyhin âsâr-ı hayriyesindedir.

¹⁵⁶ Elyevm Han Medresesi nâmıyla benâm olan bu medrese ve civârında bulunan Câmî'-i Şerîf şimdiye kadar gelüb geçen hüddâmların kayıdsızlıkları, kadir-nâşinâsıllıkları yüzünden harâbezâra dönmüş; mu'attal birer müesseseyi dini-ye ve ilmiye hâlinde idi. Hattâ içerüsünde mahfûz bulunan birçok kütüb-i nefise ve âsâr-ı 'atfika, gerek ehemmiyet-i târihiyeleri ve gerek kıymet-i zâtiyeleri nokta-i nazarından birer cevher girân-bahâ olduğundan büyük bir ehemmiyetle hıfzı lâzım iken bir kısmı pek ucuz bir fiyatlarla seyyâhlara satılmış ve bir kısmı dahi bi'l-küllîye ziyâna ugradılmış idi. Üç seneden beri erbâb-ı himmet u faziletin gayretleriyle câmî' ve medrese kısmen ta'mîr edilmiş ve medresede dahi tedrisâta başlanılmışdır. Han Câmî'inde bulunan eşyânın kıymetleri tahmîn olunabilmek için bizzat Câmî'-i mezkûr imamından işetdiğim bir vakayı beyân ediyorum:

İki sene mukaddem seyyâhlardan biri Câmî'i gezerken nazarına bir (şamdân) ilişmiş ve derhâl (elli ruble)ye şamdânı satun almak istemiş fakat imam efendi râzı olmamış yüz, yüzelli, iki yüz ruble vermiş yine muvaffak olamamış bi'l-âhare beşyüz ruble va'd ederek müteaddid defalar husûsî mektûblarla mürâcaat etdiği hâlde imam efendinin kadirşinâsılığı ve sadâkati sâyesinde şam'dân kurtarılmış ve ziyâna ugramamak için fotografısı aldırılarak hıfz olunmuşdur. 'A. H.

¹⁵⁷ Bu Câmî'-i Şerîfe 'â'id olmak üzere Hanlar zamânında, iki medresesi, bir 'imârethâne, bir çamaşurhânesi ve bir de hamâmı var imiş. Şimdi ise bunlar yer ile yeksân olub gitmiştir. Gözleve şehrinde, Câmî'-i mezkûre âid müteaddid dükkânlar vesâ'ir mebânî-i vakfiyesi bi'l-küllîye gâ'ib olmuşdur. Bununla berâber elyevm Çongar nâm mahalde kâin Köstel karyesinde (1300) desâtına vakf toprağı olub senevî (15) bin rubleyi mütecâviz bir vâridât te'mîn eder. Bu kadar zengin bir vakfa mâlik olan o ma'bed, hüddâmları imârî için evkâf bir para sarf etmediklerinden tolayı harâb ve şâyân-ı te'essûf bir hâldedir. Câmî', müddet-i medideden beri ta'mîr yüzi görmediği gibi rivâyete nazaran mefrûşât, hasır nâmı virilecek döşemeye de mâlik olmadığından şehir 'ahâlisi bayramlarda, cumalarda abasını, hırkasını serüb namâz kırlarmış!!.. A. H.

¹⁵⁸ Mürûr-ı zamânla mezkûr vakfın akârâtı gâib olmuş ise de çiftlik ve iki degirmeni el'ân meşrûtası üzerine bâkidir. Tevliyeti elyevm Hân müşârunileyhin ahfâdından merhûm Kırım Girayzâde Devlet Giray Efendinin uhdesinde bulunmaktadır.

HALÎM GİRÂY HAN

Halîm Giray Sultân, Elhâc Selîm Giray Hanzâde Saadet Giray Hânın oğludur. Mûmâileyh amûcası Mengli Giray Han zamânında (nûre'd-din)lik mesnedinde bulunmuş ve Hânın vefâtı üzerine evlâda meşrûr olan (Sıracalı) karyesine çekilmiştir.

(1169) cemâziye'l-âhır bidâyetinde, Arslan Giray Hânın infisâlinden sonra Kırım tahtına geçüb birâderlerinden Devlet Giray Sultânı kalgay ve Mehmed Giray Sultânı nûre'd-din dikdi.

Halîm Giray Han (Yedisân) ser'askerliğine Sa'îd Giray Sultânı tayîn etmiş idi. Mûmâileyh işbilir, akıllı, özlü bir adam idi. Fakat gençliğini Rûmilide geçirdiği cihetle kabîle âdetlerine vâkîf olmadığından riâyetde kusûr ideyordu. Bu hâl kabîlenin büyüklerini kendinden sogutdu. Bâ-husûs Mehmed Girayzâdelerden Hacı Giray ve Kırım Giray Sultânların kabîle arasına girerek anları Sa'îd Giray dolayısıyla Han aleyhine teşvîk etmeleri kabîle halkını ayaklandırdı. Han 'isyânın önünü almak için uğraşdı ise de muvaffak olamadı.

(1172) saferinde bu muvaffakiyetsizliği bahâne idilerek azl edilüb Kırım Giray Sultân, Han nasb edilmiştir.

Halîm Giray Han infisâlinden sonra Sıracalı karyesinde ikâmete me'mûr oldu ve bir sene sonra vefât etdi. Mûmâileyh yetmiş sene kadar yaşamış ve iki sene tokuz ay hîdmet-i hükûmetde bulunmuştur.

Halîm Giray Han 'ilm u marifetden behredâr âkil, zeki ve cesâretli bir zât idi. Mûmâileyh âvân-ı şebâbetinde gâyet yakışıklı ve fevkalâde halûk bir genc idi. İhtiyârlık zamânında mübtelâ olduğu imrâz o pîr-i muhteremin hayâtını ihlâl etmiştir.

KIRIM GİRAY HÂN

(Kırım Giray), Devlet Giray Hânın oğlu ve Arslan Giray Hânın büyük birâderi olub Arslan Giray Han devrinde (nûre'd-dîn)lik vazîfesinde bulunmuş ve bir müddet sonra hıdmetinden feragatle (Bergos) civârında kâin (Peykâr Başı) çiftliğinde oturmuşdu.

Yedisân halkının isyân etdiğini anlayınca heman Bucak taraflarına azîmetle kabîle içerüsüne sokularak isyân âteşini körüklemek sûretiyle tahsîl-i merâma çalışdı. O esnâda idi ki kabileden bazı adamlar Bogdan reâyâsının atlarına, davarlarına tecâvüz etmişlerdi. Bogdan voyvodası bu ufak tecâvüzü gereği gibi a'zâm idüb Bâb-ı Aliyye gulguleli bir şikâyetnâme göndermişdi. Bu vaka üzerine Halîm Giray Han azl idilüb Hanlık Arslan Giray Hâna tevcîh edilmiş iken Bender muhâfızı ve İsmâil vâlisi taraflarından¹⁵⁹ gönderilen tahrîrâta mebnî Kırım Hanlığı Kırım Giray Sultân uhdesine tevcîh olundu.

Kırım Giray tahta geçdikden sonra ibtidâ Hacı Giray Sultânı kalgay ve Arslan Giray Hanzâde Selîm Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etmiş ve bir müddet sonra kalgay sultânı azl ile nûre'd-dini onun makâmına kalgay ve birâderzâdesi Ahmed Giray Sultânı nûre'd-din dikmişdi. Az zamân sonra kalgay sultân vefât idüb yerine Baht Girayzâde Sa'âdet Giray getirilmiş ise de mûmâileyhin dahi irtihâli üzerine Selâmet Girayzâde Maksûd Giray kalgay ve Nûre'-d-din Ahmed Giray 'azl idilüb yerine Arslan Giray Hanzâdelerden Mes'ûd Giray tayîn edildi.*

(1178) rebî'u'l-evvelinde Kırım Giray Han rikâb-ı hümâyûna davet edilerek kapucılar kethüdası mübâşeretiyile Kırımdan ihrâc olunub Rodos cezîresine nefy olundu.

(1180)de birâderi Arslan Giray Hânın ricâsıyla menfâdan çıkarılıb Peykâr Başı çiftliğinde ikâmetine müsaade olundu.

¹⁵⁹ Arslan Giray Han tayîn olunub Kırımı gitmeğe hazırlanırken kabâ'il-i Tatar ictimâ' idüb Kırım Hânlığına Kırım Giray, istediklerini arz etdiler. Teskîn-i fitne maksadıylâ Hânlık, müşârunileyhden sarf-ı nazarla ber-mücib mahzar Kırım Giray Sultâna tevcîh olundu. (Vâsîf Târîhi)

*(1177)de Kırım Giray Hânın vâlidesi Hicaza getmek için halifeden istizân etdi. Bu râce dahi müşârunileyhânın niyâzı kabûl edilüb müsaade edildi. Vâlîde Sultânın geçeceği yollarda bulunan bi'l-cümle vâlilere hâkimlere teshîlât u muâvenet göstermeleri ve hakkında lâzım gelen ikrâmlarda kusûr itmemeleri için emirler virildi. Müşârunileyhâ sultân edâ-yı hac ile 'avdet ederken âsi hırmânâm üzere vefât etmişdir.

(1182) de huzûr-ı pâdişâhîye çağırılıb uhdesine tekrâr Kırım Hanlığı tevcîh olundukda birâderzâdesi Mesûd Giray Sultânı kalgaylıkda ibkâ idüb Selîm Girayzâde Kaplan Giray Sultânı nûre'd-din nasb etdi.

O târîhde Devlet-i Aliyye Rusyaya karşı ilân-ı harb etmiş idi. Kırım Hânı dahi sefere memûr olub Bucak havâlîsinde bulunan Tatarlarla Kırım askerini ve kalgay sultânı maiyyetine alarak Rus ordusuna hücumile (15) bin kadar Moskofu esârete giriftâr ederek muzafferen (Kavşan) kasabasına avdet etdi.

Kırım Giray (1182) zi'l-ka'desinde mübtelâ olduğu (zâtü'l-cenb) hastalığından kurtulamıyarak Kavşan kasabasında terk-i hayât etdi.* Arslan Giray Hânın yanına defn olundu. Müddet-i hayâtı (52) sene; defa-i evveli Hânlığı (6) sene (1) ay defa-i sâniyesi yalnız (7) aydır. Kırım Giray debdebe ve ihtişamı sever, lâubâli meşreb; 'ayş u nûşa mâ'il bir zâtdır. "Esbâb-ı zevk u safâdan olan hüddâm sâde rûyân ve rakkâsân u hânendegân ile dâ'iresi hemhâl cemiyet-gâh iyd u sûr ve elsineti âlemde (Deli Han) dinmekle meşhûr idi." Elbîsesine dahi lüzûmından fazla itinâ gösterirdi. Mûmâileyh Bâğçesarâyda (Dilârâ) isminde bir câmi' ve Kavşan kasabasında dahi bir câmi' ve müteaddid çeşmeler yaptırmışdır. Bâğçesarây civârında Kırım Hanlarına mahsûs olan (Aşlama) bâğçesini pekçok paralar sarf ederek mükemmel bir tezgâh, bir gülistân hâline ifrâg etdiği gibi Rûmilide ikâmetgâhı olan Peykâr Başî çiftliğinde câlib-i dikkat bir sarây-ı âli ve derûnuna latîf bir bâğçe tarh u inşâ etdirmişdür.

* ". . Kırım Giray Tatarın bakıyye-i suyûfi bir Bahâdır ve tehdîdini ibkâ'a kâdir, heybetli bir adam olmagla Tatar ve Kazak bu adamdan hafv ederler idi. Nevrûzdan otuz gün mukaddem Kavşanda otururiken ve Moskovlının Leh diyârına girdiği haberi kendüye vâsil olduğu saat tâ'ife-i Tatar ile Lehe girüb Leh diyârını alan ve talan ve Moskov cem'iyetini hiç olmazsa zahîresiz bırakmaga hazırlanırken kazârâ birkaç gün içinde vefâtı haberi tahakkuk eyledi. Zamânı müsâ'id olub o eşnâda Kırım Giray Leh içine girmiş olsa idi fi'l-hakîka Moskovlıya küllî dagdaga virüb Hotin üzerin bî-pervâ hücumlarına mâni' olmak mukarrer idi.

Ama Cenâbı Hakkın irâdesi başka yüzden olmagla Kırım Giray gidüb yerine Devlet Giray dedikleri kuvvetsiz çıkageldi. . ."

(Hulâsâtu'l- İ'tibâr)

ÜÇÜNCÜ SELİM GIRAY HAN

Selîm Giray Sultân, Fetih Giray Sultânın oğludur. ‘Amûcası Arslan Girayın birinci defa Hânlığında kalgaylık mesnedinde bulunmuş ve Arslan Giray ‘azl edildikten sonra, pederlerinden tevârûş ettiği Vize kasabasında kâ’in (Çakıllı) karyesinde ikâmet etmişti.

(1178) saferinde mesned-i ilhânîye geçtikde birâderlerinden Mehmed Giray Sultânı kalgay ve küçük birâderi Kırım Giray Sultânı, Bucak ser’askerliği inzimâmıyla nûre'd-din dikdi. (1180) şevvâlinde ‘azl idilüb dört sene kadar çiftliğinde ikâmet ettikten sonra (1184) şa'bânında tekrâr ‘uhdesine Kırım Hânlığı tevcih edildi. Ve bu defasında Mehmed Giray Sultânı yine mansıb-ı sâbıkada ibkâ idüb (nûre'd-din)lik makâmına daği Halîm Giray Hanzâde Kırım Giray Sultânı getirdi.

Selîm Giray, o senesi Rûmilide oturan bi'l-cümle sultânları yanına alub Baba Tagında bulunan ordu-yı hümâyûna iltihâk etdi. İlkbahârda Ruslar Kırıma tekrâr hücum etmişlerdi. Or kal’asında vukû’ bulan muhârebede ‘asâkir-i İslâmiye fecî’ bir hezîmete giriftâr oldu. ‘Asker, Rusların şiddetli hücumlarıyla perîşân oldular. Ser’asker İbrâhim Paşa esîr düşdi. Han daği memleketi, askeribırakub Karadeniz tarîkıyle İstanbula kaçdı. (1185)*

* Rusyalılar Turla yani Dinster sath-ı mâilini ve Bogdan ve Eflâkı istilâ eyledikleri sırada çokdan beri matmah-ı nazarları ol Kırım üzerine Prens Delgorovki maiyyetiyle bir kolordu sevk eylemişler idi. Fakat Kırım ser’askerleri Silahdar İbrâhim Paşa Or Kapusından bunları def’ u tenkîl eylediginden (1184)de seyf-i sârum kuvvetiyle kat’ idemedikleri sedd-i mümâne’atı mekr u hîle ile tahrîb tarîkına gitdiler. Şöyle ki ümerâ-yı Tatarı "Sizler sülâle-i Cingizden bir hükûmet-i kadîme ve müstakile olduğunuz hâlde bir müddetden beri Âl-i Osmânın taht-ı idâresinde dürlü muâmelât-ı tahkîriye ve istihfâfiye görmekdesiniz. Kendi vâlileri gibi sizi ‘azl u nasb ediyorlar. Eger bizimle ittifâk ve mîsâk ederseniz istiklâl-i kadîmenizin istirdâd ve ez-sernû te’sisine müteşebbis oluruz." gibi eblehferîbâne va’dler ederek sebükmegezân kavmi igfâl ve böylece esbâb-ı seyr ü zaferi istihsâl idüb (1185) senesi tekrâr Or Kapu Kal’asına vürûdlarında ser’asker İbrâhim Paşanın sebât-ı şecî’ânesi fâ’ide-mend olmayarak esârete müncer ve Selîm Giray Hânın himmetsizliği ve müdâfa’a ecziyesi üzerine Hatta-i Kırım ve Taman serâpâ dest-i a’dâdiye müsahhar oldu. Selîm Giray Kefeden bir gemiye atılarak İstanbula kaçmış ve istilâ haberini getirmiş idi. Ve vücûh-ı Tatar kısmen Rusyaluya temâyül etmiş idi. (Târîh-i Osmânî -Abdu'r-Rahmân Şeref)

ZEYL: İbrâhim Paşa ile müverrih Vâsif Efendi esâretinden ‘avdetlerinde teklîf-i sulhî mübeyyin Rusya vükelâsından gayr-ı resmî haberler ve mektûblar getirmişlerdi. Sadr-ı zam Muhsinzâde Mehmed Paşa ötedenberi harbin ‘aleyhinde olduğu gibi Feld Mareşal Romarof dahi temâdi-i muhârebe, meşhûr Orlof birâderlerin tezâyüd-i ikbâlîne hîdmet eder vesvese-i istirkâbiyesiyle sulha mâ’il idi. Binâen-‘aleyh Prusya ve Avusturya sefirlerinin tavassutuyla mütâreke olunub şerâ’it-i müsâlahayı kararlaştırmak üzere ibtidâ Fokşanda ve sonra Re’isül-Küttâb Abdü'r-Rezzâk Bâhir Efendi ile Rusya murahhası Obraşkof beyninde Bükreşde akd-i meclis müzâkere kılındı.(1186). Rusyanın esâs teklîfi Kırımın istiklâlî ve Bahr-i Azak medhalinde kâ’in Kerc ile Yeni kal’anın temellükü maddeleri olub Abdu'r-Rezzâk Efendi hasmı ilzâm için

İstanbul'a gitdikden sonra Han Çakıllı çiftliğinde ikâmete me'mûr olmuşdu. (1191) de tekrâr Kırma gönderilmiş ise de yenilerek Rûmiliye 'avdet etdi. Orada beş sene daha imrrâ-ı hayât idüb (1200) şevvâlinde terk-i hayât etmiş ve na'sı Vize kasabasında Ayas Paşa Câmî'i hazîresine defn olunmuşdur. Müşârunileyhin müddet-i hayâtı (73) yıl ve birinci defa Hanlığı iki yıl sekiz ay ve ikinci defası yalnız tokuz aydır.

Selîm Giray âvân-i şebâbetden şeyhûhetine kadar cesâretiyle şöhret kazanmış ise de "Tâli'i kendine yâr olmamışdır" Bununla berâber pâdişâhdan pekçok lütuflar görmüşdür. Zamân-ı 'uzletinde kendine (20) bin guruş (1600 ruble) sâliyâne ve (500) guruş (40 ruble) şehriye ve (3000) guruş (340 ruble) ramâzâniye tahsîs kılındığı gibi senevî (1000) kile bugday ve (1000) dâne koyun ihsân olunurdu. Dâ'iresinde Tatar, Türk, 'Arab ve 'Acemden birçok adamlar bulunurdu. Mûmâileyh dâ'iresinde erbâb-ı sanâyi'den dahi adamlar bulundurur ve anlara âlât u esliha-i mütenevvi'a yaptırırdı. Sayd u şikâra dahi pek ziyâde hevâhişger idi. İhtiyârlığında bile sayd u şikârdan vazgeçmemişdir. (Kanlıçak) da ve Vize kazâsına tâbi' (Kara Bürcek) karyesinde metîn birer köprü ve sâ'ir mahallerde müteaddid çeşmeler yaptırdığı menkûldür.

istiklâl i - Tatarın şer'an gayr-ı câiz olacağını beyân eylediye de Opraşkof "Tâife-i Tatar, Devlet-i Aliyye idâre ve himâyesinde buldukca magrûren memâlikimize hücumdan ve bizi rahatsız etmekden hâli kalmıyorlar. Anların serbestliğini talebden maksadınız mülkümüzün emn ü âsâyişi içündür ve bu şart kabûl olmadıkca müsâlaha imkânsızdır." cevâbını virüb dûr u duraz muhâvere ve mücâvebeden sonra çâr-nâçâr Tatar kavmi müstakil olmak ve ma'mafih intihâb idecegi Hanlara taraf-ı pâdişâhiden teşrifât gönderilmek ve hutbelerinde kemâ kâne nâm şehriyârı yâd kılınmak ve Kadı'asker Efendi tarafından Kırım kadısına bilâ bedel mürâsele i'tâsıyla ahkâm-ı şer'iyeye icrâsına me'zûn idilmek ve Kerc ve Yeni Kal'a Rusyaya terk olunub buna mukâbil Devlet-i Aliyye dahi Tamana bir kal'a binâ idebilmek şartları tarafeynce taht-ı karâra alındı. Ve ordu erkânından mürekkebe bir meclis-i kebîr huzûrunda şerâ'it-i mezkûre bi'l-etrâf müzâkere ve tetkik olunarak âlet-i mevcûde ile devâm-ı harbden fâide-i melhûz ve daha ehven sûrette müsâlaha meczûm olmadığı müttefekün aleyh düşmekle akd-i muâhedeye rızâ gösterildi. Ordu erkânından bazıları sadr-ıa'zama mesûliyeti deruhde ederek mu'âhedenâmeyi imzâ itmeği tavsiye eylemişler ise de sadr-ı müşârunileyh cür'etsiz ve muhteriz olduğundan yine ordu erkânından bir boşbogazın ilkâsıyla işi İstanbuldan istizâna düşürmüş ve ahvâl-i harbiyeden gâfil ve bidâyeten küşâd-sefere bâis müstakil olan ma'hûd yâdigârların re'y-i sakimleriyle âteş-i kitâl yeneden alevlenerek nice hasârâta daha sebep olmuşdur.

(Osmanlı Târîhi- Abdu'r-rahmân Şeref)

MAKSÛD GİRAY HAN

Maksûd Giray, Selâmet Giray Hânın oğludur. Babası öldükden sonra (Fındıklı) çiftliğinde ikâmet etmekte idi. Kırım Giray devrinde kalgaylık mesnedinde bulunmuş ve (1181) saferinde Arslan Giray Hânın vefâtı üzerine Kırım tahtına oturmuşdur.

(1182)de Devlet-i ‘Aliyyenin Ruslarla muhârebesi takarrür etdi. Hân-ı cedîd bi't-tab‘ muhârebeye me'mûr oldu. Fakat bi'l-âhare kendisinde ricâl-i devlet ceng ü cidâl için lâzım gelen evsâfı bulamadıklarını bahâne iderek cemâziye'l-âhırında mûmâileyhi ‘azl etdiler.

(1185) şa'bânının ibtidâlarında tekrâr makâm-ı ilhâniyeye iclâs olundu. Bu kere dahi Han, yedi ay kadar Ruscuk taraflarında tolaşmakta iken, Devlet Giray Hânın Kuban cânibine me'mûr edilmesinden mugber olarak bilâ istîzân çiftliğine ‘avdet etdi. Hânın bu hareketi pâdişâhı ve ricâl-i devleti tehevüre getirdiginden tolayı Hânı, Samaku kasabasına nefy etdiler. Ve birâz sonra ‘afv olunarak tekrâr çiftliğine gelmesine müsâde olundu. Bir müddet daha orada imrâr-ı hayât etdikden sonra (1195) ramazânında irtihâl-i dâr-ı bekâ idüb pederinin mezârı kurbında defn olundu. Mûmâileyh yetmiş sene kadar yaşamış ve birinci defasında bir sene iki ay ve ikinci defasında yalnız yedi ay Kırımı Han olmuşdur.

Maksûd Giray, akl u dirâyet; tedbîr u zekâ sâhibi ve umûr-ı idârede liyâkatini teslîm etdirmiş bir zâtdır. Telebbüs ü tecemmüle dahi fevkalâde itinâ ederdi. Tunca nehri üzerinde vâki‘ büyük köprü mûmâileyhin âsâr-ı hayriyesindedir.

DÖRDÜNCÜ DEVLET GİRAY HAN

Devlet Giray Sultân, Arslan Giray Hânın ikinci oğludur. (1143) de togdu ve âdât-ı kadîme üzere Çerkes ümerâsından dayısı Kömür Köy kabîlesi reîsi olan (Atabek Oglu)nun taht-ı terbiyesine verildi.

Babası birinci defa Hânlığında oglunu Kırırma davet etmiş ve bilâhare bazı ser'askerliklerde kullanmışdı. İkinci defa Hanlığında dahi kendisine (kalgay)lık vazîfesini tevcih etmişdi. (1182) zi'lka'desinde, amûcası Kırırma Giray Hânın vefâtı üzerine Kırırma tahtına iclâs olundu ve birâderlerinden Şehbâz Giray Sultânı (sâhib-i eser Halîm Giray Sultânın babasıdır.) kalgay, Mübârek Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etdi. Kalgay Sultânı Kırırma gönderdikden sonra togruca Bucak taraflarına gitdi.

(1183) de Hotin kal'asının ve Bogdan ülkesinin düşman eline geçmesi Devlet Giray Han ile Moldovancı Ali Paşaya atf olunarak azl ve bir tarafa sürülmek irâde olunmuş iken Hânın berâ'ati anlaşılarak Malkaradan çevrilüb çiftliğinde ikâmetine müsaade olunmuşdu.¹⁶⁰

(1187) de selâtin-i Cengiziyeden on kadar Girayları maiyyetine alarak Canikli Ali Paşa ile Taman cânibine me'mûren gidüb orada bulunan Nogay Çerkes kabîlelerini bir yere toplayarak bi'l-istishâb Âlûşte limanından (1188) de Kırırma geçdi. Ve o esnâda Kırırmda bulunan Ruslarla muhârebe idüb şiddetli hücumlarla düşmanı tedmîr ile Kırırmdan ihrâc etmek üzere iken Bâb-ı Âli tarafından "müstakil ve serbest kalmak şartıyla" Ruslarla müsâlaha akd olunduğu bildirildi. Bu haber üzerine Han ve Paşa Kefeye avdet eylediler.

¹⁶⁰ Sadr-ıa'zam Hamza Paşa etvârına ma'kûlânesine mebnî ma'zül Emîn Paşa sadâret ve serdâr-ı ekremlik ile ordu-yı hümayûnu müstashiben Tunaya togrı âzim oldu. Moskov askeri Turla nehrini geçerek Hotin kal'asını muhâsara eylediler ise de Moldovancı Ali Paşa ve Devlet Giray Hânın himmetleriyle kal'a kurtarıldı. Sadr-ıa'zam idârece 'usret u inzibâtca görülen nevâkısdan tolayı isti'fâ etdi ve yerine Moldovancı Ali Paşa geçdi.

Moldovancı Ali Paşa bir hareket-i tecâvüziye ile Turla üzerine köprü kurub karşı yakaya geçdi. Lâkin şiddetli yağmurlardan nehir taşub köprüyü yıkdı ve bu yüzden asker perişân oldu. Zahîre ve mühimmât-ı harbiye idhâl olunamadığından tolayı Hotin kal'ası kolaylıkla dest-i a'dâya giriftâr oldu. Bu vaka üzerine Moldovancı Ali Paşa ile mareşal Galiçin azl olunub İvaz Paşazâde Halîl Paşa ile Romanzof tarafeyn ordularına serdar oldular. (Osmanlı Târîhi, Abdu'r-Rahmân Şeref)

1189 da bermûcib-i müsâlaha a'yân u ahâli-i Kırımın ittifâkıyle tekrâr Han intihâb olundu; kalgay ve nûre'd-din sultânları mansıplarında ibkâ etdi. Cûlûs haberi ber-mu'tâd yine halîfeye bildirildikde taraf-ı pâdişâhîden Kara Hisarlı Ahmed Beg vesâtıtıyla nâme-i hümâyûn ve teşrîfât gönderildi. (1190) zi'l-hiccesinde tekrâr hükûmetden el çekdirilerek Sarây Vize kasabasında ikâmete me'mûr oldu. Ve (1194) ramazânında mübtelâ olduğu (Bâsûr-ı demevî)den rehâyâb olamayarak vefât etdi. Na'sı şehri-i mezkûrede Ayas Paşa Câmi'i havlısına defn olunmuşdur. Müddet-i hayâtı (52) sene; defa-i evveli Hanlığı onbir ay ve defa-i sâniyesi bir sene onbir aydır. "Müşârunileyh matbû'u's-şemâ'il ve memdûhu'l-hasâ'il; vâfiru'l-kerem, nâşiru'n-ni'am" bir zât idi.

İKİNCİ KAPLAN GİRAY HAN

Kaplan Giray Sultân, İkinci Selîm Giray Hânın oğludur. Arslan Giray ve Kırım Giray Hanların eyyâm-ı saltanatında nûre'd-dînlik mesnedinde bulunmuş idi.

(1183) şevvâlinde bâ-fermân âlî Kırım tahtına geçti ve Arslan Giray Hanzâde İslâm Giray Sultânı nûre'd-dîn dikdi. O günlerde yine Devlet-i Osmâniyenin Moskova seferi devam etmekte idi. Han da derhâl muhârebe için Bucak tarafına geçti. Han Tepesi ve civârında vukû' bulan muhârebelerde asker-i İslâm tarafından gösterilen gayret ve sebâta ragmen ordu maglûb oldu. Ruslar, Bender, Kili, Akkerman, İsmâil ve Bükreş kal'alarını zabt ederek memleketi başdan başa istîlâ etmişlerdi. Leşker-i Tatarın yalnızca müdâfaaya muktedir olamayacakları anlaşıldıktan sonra meydân-ı muhârebeyi terk idüb Özi cihetlerini ilgâr ve Özi kal'asında tekrâr düşman ile cenge girişdiler. Moskov hükûmetine tâbi' olan Kalmuk kabîlesini lutf u nevâzişle Ruslara ayırarak Kuban taraflarına geçirmek üzere uğraşıldığı bir hengâmede (1184) şa'bânında Han 'azl olundu. Müverrih Vâsıf Efendi târîhinde sebab-i 'azli şu sûretle tahrîr etmiştir:

Kırım Hânı mesârif-i seferiyeye medâr olmak üzere Bâb-ı 'Âliden, nihâyet kırk gün zarfında irsâl olunmak üzere bin kise akçe istedi. Gönderilmediği takdîrde Hanlıktan istifâyaya mecbûr olacağını bildirdi. O esnâda ise deniz ve kara yolları kâmilen düşman tarafından sed olunduğu cihetle mübellig-i matlûbun irsâli kâbil olamadığından Kaplan Girayın azli ihtiyâr olunmuşdur.

Azl haberi mûmâileyhe vâsıl olunca, ordudan ayrılarak, bin müşkülâtla bahren İstanbulla gelüb çiftliğinde ikâmete me'mûr oldu. (1185) rebû'l-âhırında otuziki yaşında iken tâûna tutularak vefât etmiş ve (Su Başı) karyesi Câmî'-i Şerîfi havlısına defn olunmuşdur. Kaplan Girayın müddet-i saltanatı yalnız onbir aydır.

İKİNCİ SÂHİB GİRAY HAN

Sâhib Giray Sultân, Devlet Giray Hanzâdelerden Topal Ahmed Giray Sultânın ogludur. Gençliğini Çerkes diyârında geçirmiştir. Kırım Hanları maiyyetinde bazı ser-‘askerliklerde istihdâm olunmuşdu. (1185)de Ruslar Kırımı girdikde Selîm Giray Han-ı Sâlisin memleketi bırakub dersaadete kaçması üzerine Kırım ahâlisi bi’l-ittifâk, o hengâmda Kırırnda bulunan Sâhib Giray Sultânı vekâleten kalgay ve Maksûd Giray Sultânzâde Bahâdır Giray Sultânı nûre’-d-dîn nasb etdi.

(1188)de Devlet-i Osmâniyeyle Rusya hükûmeti arasında akd olunan müsâlahadan¹⁶¹ sonra Sâhib Giray yine mesned-i İlhanîde ibkâ olunarak Bekir Paşazâde mîr-i ilm Mehmed Beg ile menşûr ve teşrîfât gönderilmişdi. Fakat mûmâileyhin Hanlığı ekser a’yân-ı memleket ve mirzâların rızâlarına muhâlif düşdiginden tolayı (1189) senesi saferinde bi’l-ittifâk tahtından etdirdiler. Sâhib Giray hâl‘ olunduktan sonra Rûmiliye azîmet etdi ve Devlet-i Osmâniyetafından Çatalcada bir konak bahş olundugu gibi çiftlik ve sâliyâne dahi tahsîs kılındı.

Sâhib Giray otuzüç sene daha Çatalcada münzeviyâne hayât geçirdikten sonra (1222) senesi muharremi ibtidâsında vefât etmişdir. Müddet-i ömrü altmışbir sene ve müddet-i hükûmeti üç sene on aydır. Sâhib Giray Han otuzüç sene süren hayât-ı münzeviyânesini konagının hâricine asla çıkmamak sûretiyle imrâr etmişdir.

¹⁶¹ Devlet-i Aliyye (1188)de Ruslara maglûbiyeti üzerine akd etdiği Küçük Kaynarca muâhdesiyle Kırım Hanlığının istiklâlîni tanımaya mecbûr oldu. Bu muâhede (1188) temmuz (17)de Rus ordusu ser-‘askeri Mareşal Frankof ile kethüdâ-yı sadr-ı ‘ali Ahmed Resmî ve reisü’l-küttâb (hâriciye nâzırı) Münib İbrâhim Efendilerle yigirmi dört saat zarfında kararlaştırılmışdır. Bu muâhedenin togridan togrıya Kırımı ta’alluk eden maddeleri (1) Kırım ve Kırımı mülhak olan Kuban ve Bucak Tatarlarının istiklâlî ve yalnız umûr-ı mezhebiyede (hutbede nâm-ı pâdişâhî tezkâr kılınmak ve kadılara İstanbul kadı’askeri tarafından bilâ-bedel mürâsele göndermek ve Hanlara ber-mu’tâd tebrik yollu teşrîfât-ı hümâyûn irsâl kılınmak) taraf-ı hilâfet-i seniyyeye teba’iyyetleri (2) Yeni kal’a ve Azak kal’ası ve arâzisi ve iki Kabartay ve Özi, Aksu nehirleri arasındaki şehirler Kılburun kal’asıyla berâber Rusyaluya terk olınıyordu.

ŞÂHİN GİRÂY HAN¹⁶² [*]

Kırım Hanlığının ibtidâ-yı te'essüsünden bu devreye kadar cereyân eden vekâyi'-i târîhiyesi, me'hazların müsaadesi nisbetinde edilmişdi. Kırım hükûmetinin inkırâzını müntec olan esbâb-ı hâriciyenin bir derece olsun anlaşılması için, Kırım mukadderâtıyla sıkı bir münâsebeti olan Devlet-i Osmâniyeye Rusya hükûmetlerinin ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyelerini mücmelen beyâna lüzûm görüldü.

Osmanlılar¹⁶³ (600) târîhlerinde birkaçyüz nefer aşîret hâlinde Mâverâü'n-nehirden Anadoluya geçmiş ve reisleri olan (Ertugrul) Begin mürâcaatı üzerine o zamânlar Konyada icrâ-yı saltanat eden (Selçuk) hükümdârı Sultân Alâe'd-dîn, bu küçük aşîreti himâyesine kabûl etmişdi. Ertugrul Begin vefâtı üzerine kabîle riyâsetine geçen oğlu Osman Beg, hâl-i inhitâtda bulunan Selçuk hükûmetine karşı gösterdiği sadâkat ve hıdmete mükâfât olmag üzere (688)de Sultân Alae'd-din-i Sâni, Osman Begin ümerâtını kabûl ve tasdik etmişdi. O zamânlar Anatoluda bulunan (Tavâ'if-i Mülûk) cemiyetlerine nisbetle pek küçük görülen Osmanlılar, zamân ve tâli'lerinin müsaadesi ve kendilerine hâs olan şecaat-i rûhiye ve metânet-i ahlâkiyelerinin yardımıyla (100) sene zarfında dâire-i hükûmetlerini şarken Behesni ve Kemah hudûdına ve şimâlen Tuna boylarına kadar tevsî' etdiler.

(804)de Devlet-i Osmâniye (Timurlengin) bir darbesiyle bir müddet devr-i fetrete ugradıysa da Çelebi Sultân Mehmed ve oğlu Sultân Murâd-ı Sâni gibi muktedir, gayûr iki pâdişâhın himmetleriyle yine evvelki satvetini az zamân zarfında iktisâb etdi.

(855)de taht-ı Osmâniyecülûs eden Sultân Mehmed İstanbulu, Mora cezâresini, Bosna kıt'asını ve Arnavudluk sâhillerini zabt ile hudûd-ı Osmâniye tevsî' etdiği gibi verâset-i saltanatına ve dîvân-ı hümâyûn teşkilâtına ve ricâl-i devletin vezâifine dâ'ir kânûnlar yapmış ve ilm u meârifin intişârına, ahâlinin refah ve saadetine lüzûmu derecede çalışmışdır. (918)de cülûs eden Sultân Selîm ve (926) Süleymân devirlerinde

¹⁶² Gülbün-i Hânân sâhibi Şâhîn Giray devrine "hadîs zülfünü anma yılan hikâyesidir." mefâdını desdür ittihâz ederek o devreye kitabından yalnız yarım sahîfe kadar bir yer tahsîs etmiş. Halbûki -acı olsa bile vaka-i târîhiyenin, bâ-husûs bu gibi hâdisâtın bütün teferruâtıyla anlaşılması hikmet-i târîhiyeye ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olduğundan mehmâ enken tafsîl ciheti iltizâm olunmuşdur. 'A. H.

¹⁶³ Osmanlı târîhine âid malûmât Abdu'r-Rahmân Şeref Begin târîhinden alınmışdır.

Osmanlılar muzaffer ordularını tâ Avusturya ve Fas hudûdlarına, Hind ve Hazar denizlerine kadar îsâle muvaffak oldular.

(1000) târîhinde Devlet-i Osmâniye şevket u kadrince her devletin fevkinde idi. Egri ve Estergon kal'alarına kadar Macaristan taht-ı itaatinde, Erdel krallığıyla memleketin begligleri ve Kırım Hanlığı ile Lehistana kadar olan mülhekâtı zîr-i tâbi'iyetinde olduğu gibi Avusturya devleti, Venedik Cumhûriyeti de muayyen vergiler, fuzûlî hediyeler vermeğe mecbûr idilmişlerdi. Fransa hükûmeti de dâire-i emân ve ittifâkda idi.

İspanya hükûmeti dahi birkaç defa tepelenmişdi. Yemen kıt'asından Kafkas Taglarına kadar uzanan yerler hep Osmanlıların yed-i teshîrinde idi. Habeş, Mısır, Cezâ'ir ve magrib kıt'alarına kadar bütün Akdeniz sath-ı mâili Osmanlıların zîr-i hâkimiyetlerinde idi. Akdenizde satvet-i hükûmeti te'mîn için tertîb olunan donanma ile Rodos, Kıbrıs ve muahharen Girid ataları istîlâ olundu. Sicilya ve Balaer ataları da arasında tehdîd ve gâret idiliyordu. Bu sûretle Akdeniz tamâmen Cenevizlerin hâkimiyet-i bahriyelerinden kurtarılmışdı.

(1000) târîhinden sonra Osmanlı hükûmeti Avrupa halka-i siyâsetine girdi. O zamânlar Devlet-i Aliyyenin en kavî en tabiî düşmanı Avusturya idi. Zîra Avusturya kralı Ferdinand, Macar kralı (İkinci Lui)nin dâmâdı sıfatıyla Macar tahtını iddiâyâ kalkıştığından Macaristan kıt'ası Avusturya devletiyle Osmanlı hükûmeti arasında münâza'u'n-fih kalmışdı.

(1053) târîhine kadar Avusturya hükûmeti (Otuzsene muhârebesi) ile meşgûl oldu. Bu muhârebe siyâsetle karışık bir din muhârebesi idi ki ibtidâ Alman prensleriyle Avusturya arasında başlamış iken sonra İspanya, Fransa devletleri dahi müdâhale etdi. Ve otuz sene kadar imtidâd idüb (Vestefalya Muâhedesini) ile hitâm buldu. Bu muâhede akd olunmadan üç sene mukaddem Devlet-i Osmâniye Avusturyaya ilân-i harb etdi. Onaltı sene kadar devâm idüb (Karlofca Muâhedesini 1110) ile nihâyetlenen bu muhârebe Macar Beglerinin teşvîkiyle vukû' bulmuşdur. Bu muhârebe Osmanlıları ma'nen ve maddeten büyük zararlara ducâr etdi. Ez-cümle bu uzun muhârebe birçok mesârif-i seferiyyeye bâdi oldu; ordunun şevkîni kesr etdi; Osmanlı askerinin heybet-i ma'neviyesini Avrupanın kalblerinden sildi ve netîcesinde dahi Osmanlılar, Macaristan, Lehistan, Bogdan ülkelerindeki hukûkundan bir kısmını kerhen terke mecbûr oldular.

(1129) muhârebesinde Avusturya ordusu, Varadin, Tamaşvar ve Belgrad kal'alarını zabt etdiler. Bu maglûbiyet üzerine akd olunan (Basarofça Muâhedesi) ile 'Osmanlılar Tamaşvar eyâletini Eflâk kıt'asını ve Timuk nehri mecrâ-yı vasatîsinden Evnena çayına kadar Tuna ve Sava nehirlerinin iki taraflarını Avusturyaya terk etdiler.

(1152)de Avusturya ordularının Bosna ve Nişdeki maglûbiyetleri üzerine akd olunan (Belgrad Muâhedesi) Basarofça Muâhedesindeki ziyânları telâfi etmişti. Fakat Belgrad muâhedesinin ahkâmı tıpkı Prut muâhedesinin ahkâmı gibi sâbit ve mer'î olamayub devletin za'fiyeti bu ahkâmın ziyâ'ına sebep olmuşdur. Çünkü artık Osmanlı orduları kuvvetden düşmege ve Osmanlılar dahi eski şahsiyetlerini, eski kahramânlıklarını gâib etmege başlamışlardı. Evvelden sâde, saf, metîn bir hayâta mâlik olan Osmanlılar şimdi debdebeler, ayş u nûşlar içinde imrâr-ı hayât ediyorlardı.

Hükûmetin hayât damarları dimek olan umûr-ı adliye, umûr-ı mülkiye, umûr-ı mâliye ve askeriye hep bozulmuşdu. Hele onikinci asır nihâyetlerine togru hükûmetin mahkemeleri; şerîatı kendi keyiflerine ve bir takım mütegalibenin arzûlarına göre kullanan bir takım mürtekib, câhil kadılar elinde bâzîçe idi. Vâliler, ahâliye karşı pek adâletsiz, pek zulmâne hareket ederlerdi. Her vâlinin konagında bir cellâd başısı, hattâ bir de cellad muâvini bulunurdu. Vâli, bir takım bîçâreyi, suçsuz idâmdan çekinmezdi.¹⁶⁴

Bu devirde, bütün Avrupayı kılıncı altında titreten yeniçeriler kalmamışdı. Yeniçeri ocağı bozulmuş, âdetâ haydût yatağına dönmüş idi. İtaat-i askeriye, terbiye-i askeriye kalmamışdı. Yeniçeri memleketde birer mütegalib kesilmişlerdir.

Memleketin umûr-ı mâliyesi de pek bozuk idi. Çünkü ticâret ve ziraat; vesâit-i nakliyenin, âlât-ı zirâiye ve neccâriyenin fîkdânından tolayı hâl-i tevakkufda idi. Bâ-

¹⁶⁴ O zamândaki kadılar vâliler hakkında bir tahmîn yapabilmek için, vak'anüvis Abdu'r-Rahmân Şeref Begin (Asr-ı hâzır) dersi takrîr ederken bi'l-münâsebe anlattığı bir hikâye-i târihiyeyi aynen derc ediyoruz: "Zâlim bir vâli varmış. Herifin yanında hiçbir kadı dayanmazmış. Hepsini hasretine kavuşdurmuş. Hâkimin biri "Ben onunla geçinirim" diyerek oranın kadılığını kabûl etmiş; kalkmış, oraya gitmiş, Hâkim Efendi zâlim herifin mizâcına göre gidermiş. Vâli ne söylerse kadı "Peki efendim" diyor ne emr ederse onu yapıyor, vâliyi hoşnûd ediyormuş, vâlinin emekdâr ve gâyet sâdık bir tüfenkibaşısı varmış. Birgün sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz adamcagızın boynunu urdurmuş. Sonra "Çagırım kadı efendiyi" demiş. Kadı efendi gelmiş, konuşuyorlarken söz arasında vâli "Bilir misin kadı efendi!.. Bugün bizim tüfenkci başıyı urdurdum" demiş. Kadı "Aman efendim: o sizin en sâdık adamınız ve emekdârınız idi. Nasıl oldu böyle, birşey mi yaptı?.." diye sormuş. Vâli: Hayır! Bir şey yapmadı. Yalnız bu gece rüyâma girdi. Beni korkutdu da anın için ertesi günü boynunu urduruverdim deyince kadı şaşırılmış kalmış. Nihâyet birgün bir kolayımı bulub İstanbula kaçmış. İstanbulda "Oov, Kadı efendi! Nasıl oldu, neye geldin?... İdâre idemedin gâliba diyenlere: Efendim! Mizâcına göre hıdmet etdim. Her ne dediyse yaptım. Güzelce idâre ediyordum. Elimden gelirdi. Fakat rüyâsına girmek elimde degil ki. Ya rüyâsına girer isem ne yaparım!" demiştir. Artık böyle memleketde kânûn, şerîat arama.

husus me'mûrların irtikâbı, Avusturya ve Rusya gibi kavî iki düşmanın göz açdırmadan muhârebeye devâm etmeleri ve dâhilî isyânların tevâlisi gibi mesârif-i cismiyyeyi mûcib olan gavâil hazîne-i devleti kâmilen boşaltmış ve mebâni-i vâridâtı kurutmuşdu.

Umûr-ı dâhiliyesi bu sûretle bozulmasından bünye-i devlet za'îflamış idi. Bu za'îf hükûmet evvelce saklamaga muvaffak olmuş ise de bilâhare gizleyememiştir. Avusturya ve Rusya ordularına mukâvemet idecek bir kuvvete mâlik olmadığından tolayı Devlet-i Osmâniye Karlofca gibi, Basarofca gibi ağır muâhedeleri ve daha sonra Küçük Kaynarca mu'âhede gibi tahammül-fermâ ahkâmı hâiz muâhede ve senedlerini imzâ etmek sûretiyle aczini göstermişti.

Türkiye bu hâl-i tezebzübde iken Rusya hükûmeti¹⁶⁵ ne hâlde idi? Kırım Hanlarının müteaddid defalar atdığı dayaklardan bir ders-i ibret almakda gecikmeyen Knez Vasili İvan Grozniye kadar Rusları ufak, müstakil birtakım knezlıklardan ibâret idi. Üçüncü asr-ı hicrî bidâyetlerinde (Norman korsanlarından) Ruyik ve arkadaşları Rusları taht-ı idârelerine alub (Kiyef) şehrinde bir hükûmet teşkil etmişlerdir. Dördüncü asırda bunlardan (Viladimir) zamânında Ruslar Konstantiniyyeden Hristiyanlık mezhebini kabûl ve ictibâs etdiler. Beşinci asr-ı hicrîde Ruslar birtakım prensliklerle iki hükûmet-i cumhûriyeden ibâret idi ki en büyükleri (Kiyef) prensliği sayılırdı. Bunlar arasında muhârebe eksik olmazdı. Altıncı asr-ı hicrîde Ruslar Tatar istilâsına dūçâr oldular. Cengiz Han ahfâdından (Batı Han) tâ (Kiyef)e kadar bütün Rusyayı istilâ etdi. Bu istilâdan sonra Rus prenslerinin azl ve nasbı (Sarây) Hanlığı tarafından icrâ olunurdu. (Sarây) Hanları Ruslara müsâid davranırlar idi. Umûr-ı dâhiliyelerini kâmilen serbest bıraktılar. Dinlerine, milliyetlerine dahi katiyyen dokunmazlardı. Bu devirde Moskova Knezlığı, Sarây ve Kırım Hanlıklarına gösterdiği ca'ali itaat ü sadâkât sâyesinde nüfûzunu haylice artırdı. Moskova Knezı Hanlar nâmına, diger Knezliklerle muhârebeden dahi çekinmezdi.

Bu sûretle Moskova Knezlığı gitgide büyüdü. (961) de Kazan Hanlığını, (963)de Astırkan Hanlığını zabt etdi. Bu iki vaka Müdhiş İvan (İvan Grozni) zamânında vukû' bulmuşdur. İvanın vefâtından sonra Rusyayı Lehliler istilâ etdi. Bu sûretle husûle gelen fetret, Moskovanın şark-ı cenûbundaki (Nijni) Ruslarının gayret ve hamiyyetleriyle

¹⁶⁵ Ruslara âid münderecât Yusuf Beg Akçoranın Târîh -i Umûmî takrîrlerinden ve Yakovaki târîhinden me'hûzdur.

bertarâf edilmiş ve kadın tarafından Ruyiklere mensûb olan Romanof Hânedânından Mihail bunlar tarafından çar ilân olunmuşdur. Bu sülâlenin dördüncü hükümdârı olan (Petro) zamânı Rusların en mühim bir devr-i inkılâbıdır. Ruslar, Petro devrine kadar bütün ma'nâsıyla bir Asya kavmi idiler. Sakalları, etekleri uzun, elbiseleri geniş idi. Kadınları mahbûs bir hâlde yaşardı. Erkeklerle aslâ ihtilât etmezdi.

Garb ile ihtilâtları yokdu, Halbûki o zamânlar Avrupa medeniyeti ilerülemiş idi. Fransada bugün bile eserleri okunan Rasin, Lafonten, Molyer gibi şâir ve muharrirler yetişmişdi. Bu asrın nihâyetlerine togru Ruslar Avrupalılarla ihtilâta başladı. Alaman tâcirleri, Avrupa seyyâhları arasına Rusyaya dahi ugrayorlardı. Hattâ sonraları Moskovanın yanında sükkâni tüccâr ve sanatkârlardan ve me'mûrlardan ibâret olmak üzere bir Alman mahallesi teşekkül etmişdi ki bi't-tab' Rus mahallelerine nisbetle muntazam idi. Ruslar bu mahalleye devâma başladılar. Kral sarâyında bu taklîd daha vâsi' bir mukâyesede tatbîk olunuyordu. Halk bu teceddüdü (Sarây)dan daha kolaylıkla kabûl ve iktibâs ediyorlardı. Bu inkılâb (Petro) zamânında şiddet gösterdi.

Petro (1099)da ügey hemşîresi Sofiya tarafından evvelce gasb edilmiş hâkimiyetini cebren müşârunileyhenin elinden almışdır. Petro gençliğinde bir köylü çocuğu gibi sâde ve serbest büyümüşdür. Zîra Sofiya onu vâlidesiyle birlikde Moskova civârında bir köye atmışdı. Alman mahallesine gitmekden pek hoşlanırdı. Fikri her dürlü an'anâden âzâde bulunduğu için teceddüdü çok düşünmeden kabûl etdi. Petro âdât-ı milliyesiyle dâima istihzâ ederdi ve askere merâkı ziyâde idi. Köy çocuklarından alaylar teşkîl ider ve anlarla eglenirdi ve bu sûretle tertîb etdiği alaylarla tahtını eline almaga muvaffak olan kuvvetini tecrûbe ve aynı zamânda Avrupa ile te'sîs-i münâsebat etmek maksadıyla (Azak) kal'asına hücûm etdi ise de Türklere maglûb oldu. Fakat bu maglûbiyetden meyûs olmadı. Askerinin noksanlarını keşf ederek ikinci bir hücûm yaptı. Ve muzaffer oldu. Çünkü o esnâda Devlet-i OsmâniyeTameşvâra, Macaristan, Lehistan ve Mora muhârebesiyle meşgûldü.

Petro Azak muzafferiyetinden sonra Avrupaya gitdi. Avrupalıların asker teşkilâtını, fabrikalarını, müessesât-ı ilmiyesini gezdi. Hattâ (Serdam) tersânesinde bir 'amele gibi çalışdı. Almanyada bulunduğu hengâmda memleketinde ihtilâl zuhûr etdiğini haber aldı. Heman memleketine avdet etdi. Nizâm-ı cedîd askeriyeye (İsterlic) askerini maglûb etdi. Onlara karşı pek şiddetli davrandı. Hattâ birçoğunu idâm etdirdi. Bu sûretle âsîlerin

gözlerini yıldırıldı. Bu isyânın sebebi Petronun ıslâhâtı idi. Menfaatperestler bu ihtilâle Rusların eski askeri olan (İsterlic)leri âlet edinmişlerdi. (1108)

Bu gâileden sonra Petro yine ıslâhâta başladı. Maksadı Rusları tamâmiyle Avrupalılara benzetmek idi. İbtidâ Rusların eski kıyâfetlerini tebdîle teşşebbüs etdi. Cebren sakallarını kısalttı. Elbiselerinin uzun eteklerini kesdirdi. İrfân malûmâtlarını arttırmak ve cemiyete olan vazîfelerini tanıtdırmak maksadıyla erkekleri dâima kadınlarla temâsda bulındırmaga çalışdı. Ve bunun için hergün müsâmereler, eglenceler tertîb ediyordu. Umûm şarklılarda olduğu gibi kadınlara karşı Rusların nazarları ve muâmeleleri pek müstebidâne idi. İzdivâcları da bir tarz-ı mübhemiyetde ahrâ olunurdu. Petro bu hâlin âile hayâtında imtizâcsızlığı bâdi olduğunu keşf idüb izdivâc ideceklerin mutlaka iki ay kadar görüşüb, tanışmalarını bir kânûn ile te'mîn etdi. Petro Rusların âdât-ı kadîmelerini bu sûretle ortadan kaldırdıktan sonra Avrupa ile daha vâsi' münâsebeteye girişebilmek için Baltık sâhilini istîlâya teşebbüs etdi. Ve bu maksad üzerine (20) sene kadar İsveçliler ile muhârebe etdi (1111-1131).

İsveç kralı Onikinci Şarl evvelce Petroyu maglûb etdikden sonra takîbden vazgeçüb Lehistanı istîlâya getmişdi. Petro o arada tekrâr ordusunu tanzîm ederek Baltık sâhilindeki memâliki zabt ve binlerce amele ile heman Petersburg şehrini binâ ve te'sîs etdi. Ve Poltavada Şarlı maglûb etdi. Şarl avdete yol bulamayınca heman Türkiyeye gidüb 'Osmanlıları Rus aleyhine teşvîk etdi. Şarlın teşvîki üzerine vukû' bulan Prut muhârebesinde Petro fenâ bir maglûbiyete giriftâr oldu. Fakat Katerinanın mücevherâtı, Petroyu bu maglûbiyetden kolayca kurtardı. "1123".

Şarlın vefâtından sonra İsveçliler ile akd etdiği muâhede ile Petro Baltık sâhiline mâlik oldu.

Bu muâhededen sonra Petro yine ıslâhâta başladı. Mektebler yaptırdı. Bir "Akademi= Encümen-i Dâniş" teşkîl etdi. Avrupaya yüzlerce asîlzâdeleri, fen, tıp ve askerlik tahsîl için gönderdi. Petro oğlunun irticâından korktığından usûl-ı verâseti dahi ta'dîl etmek istedi ise de muvaffak olamayarak vefât etdi. Petronun oğlu habishânede¹⁶⁶ vefât etdiğinden yerine zevcesi Katerina Çariçe oldu. Katerinadan sonra tahta geçen hafidi eski 'âdetleri ihyâyâ kalkışdı. Tahtı Moskovaya nakl etdi. Binâ-yı ıslâhâtı tahrîbiyle

¹⁶⁶ Oglu, Petronun azmine mâni' olmak istediğinden tolayı evvelce habs ettirmişdi.

Rusları eski hayât-ı ibtidâiyelerine ircâ'ya çalıştı. Onikinci asır nısfına kadar Rus idâresi birtakım ihtilâller, entrikalar ve ayş u nüş âlemleri içinde geçmiştir.

Anna ve Elizabeth devirlerinde Ruslar Kırım ve Osmanlı hükûmetleriyle muhârebe etmişlerdir. (1148)de kraliçe (Anna) Ceneral (Minnih) kumandasında gönderdiği ordu ile Kırımı istilâ idüb birçok şehirlerini ihrâk etdirmiştir.

(1175)de ikinci Katerina, zevci (Üçüncü Petro)yı hal' idüb Rus tahtına geçdi. Katerina iyi talim ve terbiye görmüş ve onsekizinci asr-ı mîlâdî filosoflarından Volter ve Monteskiyo gibi zâtların kitaplarını etrâflıca okumuş; orta boylu, tıknaz, sağlam vücûdlu bir Alman prensesidir. Zevk u safâyı, eglenceyi, şân ve şöreti pek severdi. Umûr-ı idârede mâhirdi. Ahvâli bir ecnebî nazar-ı şâmiliyle vâzıh görebilirdi. Dâima selâmet fikir ile düşünür ve tasavvurâtını katıyyetle, şiddetle icrâ idebilirdi. Ve dâima Volter ve Didero ile münâsebat ve muhârebâtta bulunur ve anların fazlından malûmâtından istifâde ederdi.

Umûr-ı dâhiliye için yeni bir kânûn tanzîm etmek istedi. Esaslarını Monteskiyonun kitabından iktibâs sûretiyle bir kânûn-ı esâsî kaleme aldı. Taht-ı idâresinde bulunan akvâm-ı muhtelifeden ve (564) adamdan mürekkeb bir meclis topladı ki bu bir nev'î parleman idi. Fakat bu meclis birkaç ictimâ'dan sonra, Osmanlı muhârebatı zuhûrundan tolayı tagıtılmışdı.

Katerina memleketin birçok yerlerinde mektebler, hastahâneler, talimhâneler te'sîs etdi. Elsine-i ecnebiyeden birçok kitapları Ruscaya tercüme etdirdi. Katerinanın en büyük muvaffakiyyeti Rusyayı garb ve cenûbdan tevsî' etmesidir.

(1178)de Prusya hükûmetiyle akd-i müsâlaha etdikden sonra, Fransa ve İngilterenin muâvenetinden nev-ümîd olan Leh fırka-i milliyesinin yaygaralarına ragmen an 'asl Leh begzâdelerinden olan dil-dâdesi "Potyatovski"yi cebren Lehistan kralı nasb etdi." 1379"da İngiltere ile bir ticâret mukâvelenâmesi 'akd etdi. Bununla da Devlet-i 'Aliyye ve Fransaya karşı koyu bir müttelik ihzâr etmiş oluyordu. "1185"de Lehistan umûruna müdâhelesinden tolayı Devlet-i Osmâniyetafından açılan muhârebe, Türk ordusunun bozukluğu yüzünden Hotin, Çeşme, Kartal muzafferiyetleriyle neticelendi. "1186"da Katerina, Prusya ve Avusturya devletleriyle Lehistan mukâsemesi için müzâkereye girişti. Ve ilk mukâsemeyi icrâ etdiler. Katerina, Hotin Çeşme ve Kartal muzafferiyetleri üzerine Devlet-i Osmâniyeile akd etdiği Küçük Kaynarca muâhedeşiyle dahi, arzularının en mühimi olan Kırım istilâsını hazırlamış bulunuyordu (1188).

Kırım ahâlisi Kaynarca Muâhedesinin üçüncü maddesinin bahş ettiği salâhiyetle¹⁶⁷ bi'l-ittifâk Sâhib Giray Hânı mesnedinde ibkâ etdiler.

Birkaç ay sonra sâbık hanları Devlet Girayın Kırırna geçmesi, zâten a'yândan bir kısmının merzâsı olmayan han lâyiken mevkî'ini bir kat daha tezelzüle ugratdı. Ve nihâyet Sâhib Giray Hânı azl etdiler (1189)

Kırım ahâlisi henüz intihâbla ülfet idememişlerdi. Bâ-husûs Kırırnda âteş-i ihtilâli körüklemeye me'mûr olan Rus câsûsları bu mes'eleyi bir kat daha müşkülleşdiriyordi. Devlet Giray hakkında dahi ittifâk edemediler. Rusya muslih sıfatıyla işe karışdı. Sûretâ Kırım ahâlisine bir hıdmetde bulunmak üzere Han intihâbını deruhde edeceğini söyledi. Ve ahâlinin adem-i rızâsına ragmen Şâhîn Giray Sultânı tahta iclâs etdi (1191).

¹⁶⁷ Yigirmisekiz maddeden ibâret olan ve Devlet-i Osmâniye için her maddesi pek muzır ahkâmı hâvi bulunan Kaynarca muâhedesinin Kırırna âid üçüncü ve yigirminci maddelerini (Cevdet Paşa) târihinden âtiye nakl olunmuşdur:

Madde 3- Kırır ve Bucak ve Kuban ve Yedisân ve Canboylık ve Yediclül kabâ'il ve bi'l-cümle Tavâ'if-i Tatar bilâ istisnâ düveleyn tarafından serbest ve bîgayr-i taalluk müstakil vücûhla ecnebî bir devlete tâbî' olmamak üzere itirâf ve kabûl olunabilir. Tavâif-i Tatar bi'l-cümle re'y ü ittifâklarıyla Âl-i Cingiz soyundan intihâb ve nasb olunan kendi Hanları müstakil olan taht-ı hükûmetlerinde olmagla ve bir zamânda düvel-i ahrâdan bir devlete ve hiçbir maddeye muhâsebe vermemek şartıyla atîk-i kânûn ve âdâtları üzere merkûmlara hüküm ü umûr-ı devletlerine dâir bir dürlü Devlet-i Aliyyemiz Rusya devleti müdâhale eylemeyüb hükûmet-i hâriciye ve devletlerine dâir müstakil devlet-i sâire gibi kendü kendüle memleketlerini tahkîm ederler. Ve Cenâbı Bârîden gayrı kimesneye tâbî' olmamak üzere tâife-i merkûma itirâf u kabûl velâkin mezhepleri ehl-i İslâmдан olub zât-ı ma'delet simât-ı şehri-yârânem imâmu'l-mü'minîn ve halife El-muvahhidîn olduğuna binâen hanlığına merkûma akd olunan serbestiyet devlet ü mümelleklerine hâlel getirmeyerek umûr-ı mezhebiyelerini taraf-ı hümâyûnum halkına şeriât-ı İslâmiye muktezâsinca tanzîm ederler. Ve Rusya devletine tahsis kılınan Kerc ve Yeni kal'a arâzisi ve limanlardan mâ'dâ Kırır Kuban câniblerinde vâkî' sitilâ olunan kasaba vukelâ ve mesâkîn ve arâzi ve bir de Özi nehirlerinin ve Aksu ve Turla nehirlerinin beyinde olan cemî' arâzi Leh memleketi hudûdına varınca Tavâ'if-i merkûmeye istirdâd ve Özi kal'ası kadîmi Devlet-i 'Aliyyenin taht-ı tasarrufunda bâki kala. Ve musâlaha ahidnâmesinin tekâmil mübâdelesinden sonra memâlik-i Tatariyeden Rusya devleti hâlâ askerini ihrâc eylesmesine ta'ahhüd ide.

Kırır cezîresinde ve Kuban, Taman cezîresinde vâkî' kılâ' vü kasaba vü mesâkîn-i sâire hakkında cüz'î ve küllî her dürlü istihkâkından Devlet-i Aliyyemizin kezâlik keff-i tehdîdine ide. Ve mahall-i merkûma fimâ ba'd muhâfiz askeri veyâhüd başka asker irsâl eylemeye Memâlik-i mezkûreyi tavâif-i Tatar bu vech üzere Devlet-i Aliyyemiz istirdâd idüb ve kimesneye tâbî' olmaksızın hükûmet-i devletlerine Rusya devleti merkûmların hakîkaten müstakilen taht-ı hükûmetlerinde ve serbestiyet mutlaka vech-i ma'mûlun bih üzere eylediğini gibi kezâlik Devlet-i 'aliyyemiz ta'ahhüd ide ki kasaba vü kılâ' vü arâzi vü mesken-i mezkûrelerinde fimâ ba'd muhâfiz askeri veyâhüd başka bir nev-i asker başka sekbân veyâhüd asker zümresinin her ne isimde ve ne güne ise ba'is u tesyîr eylemeyüb cümle tavâ'if-i merkûmeye Rusya devleti tarafından terk olunan serbesti ve kimseye tâbî' olmaksızın istiklâlleri üzere devlet-i aliyyemiz dahi terk eder.

20- İki Kabartalar yani Büyük Kabarta ve Küçük Kabarta Tatar tâifesiyle hemcivâr olduklarından nâşi Kırır Hanlarına taallukları olmagla Rusya devletine tahsis olunmaları maddesi Kırır Hanlarının ve Tatar başlarının meşveret ve idâresine ihâle oluna.

Şâhîn Girayın Hanlığı ne ahâlinin ne de Devlet-i Osmâniyenin isteklerine mutâbık degildi. Bu intihab üzerine ahali Rus askeriyle hûnrîzâne çarpışdılar. Devlet-i Osmâniyede teşrîfât göndermekden ictinâb etdi. Fakat bu muhâlefetler Rus kuvvetine karşı zerre kadar tesîrini gösteremiyordu. Çünkü Ruslar bir taraftan Kırım hudûduna bir taraftan Devlet-i Osmâniye hudûduna muttasıl asker tehşîd ediyorlardı. Bunun için her iki taraf Rus kuvvetine serfürû etdiler. Ve Şâhîn Giray da Kırırna han oldu. Hattâ taraf-ı devletden teşrîfât dahi gönderildi.

Şâhîn Giray Topal Ahmed Sultânın oğludur. Gençliğini ümerâ-yı Çerâkeseden (Tamgan) nâm zâtın yanında geçirmişdir. Birâderi Sâhib Giray zamânında (kalgay) oldu. Her nasılsa bir müddet Petersburgda bulunub biraz da sefâhat ile karışık terbiye-i medeniye almış şık, hafif mîzâc ve genc bir sultândır. Petersburgda iken Katerinanın yâverlik hıdmetinde bulunmuş ve müşarunileyhâdan iltifât ve nevâziş görmüşdür.

Şâhîn Giray tahta geçdikden sonra Petersburgda gördüklerini Bâgçesarâyda tatbîke başladı. Yemeginde, düşüncesinde, tavr u hareketinde, hatta umûr-ı idârede ahâlinin görmediği, alışmadığı yenilikler yapmak istedi. Ezcümle Şâhîn Giray yemegini alafranga masada yiyordu; elbisesi Rus zâbit üniforması kıyâfetinde idi. Rus askerini taklîden genc Kırımlıları askere idhâl idüb yeni bir tabur teşkîl etmek istedi. Evkâfî imamların, hatiblerin elinden alub bir meclis-i idâreye rabt etdi.

Fakat Şâhîn Girayın bu fikr-i teceddüdü müfid ve mu'tedil degil, muzır ve müfrid idi; tabî'î olmakdan ziyâde taklîdî ve aynı zamânda muayyen ve sâbit bir esâsa mübtenî degildi.

Kırım ahâlisi ise son derece dindâr, âdât-ı kadîmelerine pek ziyâde riâyetkâr adamlar idi. Kendileri cengci bir kavîm iken hâlâ kurûn-ı vustâdan kalma dizlerine kadar sarkık; bol ve uzun entâriler giyer; yemegi çatal bıçak nerde?.. Hatta kaşıkla da degil, elleriyle yerlerdi. Ve'l-hâsıl millet ile hükümdâr arasında geçilmez, uzak bir mesâfe vardı. Ahâli, Şâhîn Girayın bu hallerini çekemediler. Efkâr-ı umûmiye kabarmaga başladı. Bir taraftan vakıfları bol bol kullanamıyacaklarını anlayan ulemâ muttasıl efkâr-ı umûmiyeyi ateşliyorlardı. Nihâyet ulemâ, Şâhîn Girayın küfür ve idâmına dâir (fetva) neşr etdiler. Bu (fetva)nın te'sîrât-ı ma'neviyyesi bi'l-küllîye ahâlinin sabrını tüketdi. Kırım ahâlisinin Şâhîn Giray aleyhindeki nefretlerini anlayan ve Abaza içinde ikâmet etmekte olan Bahâdır Giray ve Arslan Giray Sultânlar da bu nefretten istifâde etmeyi düşündüler.

Vaktin hülûluna hükm ederek Çerkes, Abaza ve Tatarlardan mürekkebi bir mikdâr ‘askerle Tamandan Kırırma geçdiler. Kırırma ahâlisi hemen bu iki sultânı önlerine katarak Şâhîn Girayı hal’ ve idâm maksadıyla sarâyâ hüçûm etdiler. Şâhîn Giray bu sût’-i kasdı evvelce anlamış ve bu bâbda tedbîrlere ittihâz etmiş olduğundan firârda güçlük çekmedi. Maiyyetine (Onikiler)den¹⁶⁸ birkaçını alarak gemi ile Yeni kal’aya gitdi, Rus cenerale ilticâ etdi. Zâten ceneral o günlerde böyle bir vakanın hudûsına muntazır idi. İntihâb-kerdesi olan bu mülteciye samimi(!) bir hüsn-i kabûl gösterdi. Tahtının tekrâr iâde edileceğini va’d ile Şâhîn Girayı teselli etdi. Şâhîn Giraya mürettebâtıyla on kıt’a sefine ihdâ ve teslîm idüb Kırırma sevâhilini tolaşub ahâleden imzâ toplamasını tenbîh etdi. Ve kendisinin dahi karadan askeriyle Kırırma gideceğini va’d etdi. Bunun üzerine Şâhîn Giray Kırırma togru hareket etdi. Sevâhili berâber tolaşarak ahâliye cebren "Biz Şâhîn Giray Hânı isteriz!" sözleri yazılı kâğıdı imzâ etdirdi. Bu imzâ meselesi bir nev’-i hîlekarlık idi ki bununla Ruslar "mu’âhedeyi niçün bozdun?" diye i’tirâz edenlere karşı, Rusların yalnız gasb idilmiş bir hakkı müdâfa’a ve istihsâlden başka birşey yapmadıklarına sened-i ittihâz edeceklerdi.

(1193 safer 15) telkîhnâmesi Şâhîn Girayın hanlık mesnedinde müebbet kalması esâsına mübtenî idi. Rusların bu hareketin Bâb-1 Âli haberdâr olduğda derhâl reisü'l-küttâb Mehmed Hayri Efendi Rusya elçisiyle bu meseleye dâir mülâkât idüb Rusların bu hareketini muâhedeye muhâlif olduğu cihetle protesto etdi ve muvâfık bir tarz-ı tavsiyede teklîf eyledi. Fakat bîçâre adam sözlerini sefire hiç tesîr etdiremedi. Çünkü arkasında nokta-i nazarını kabûle ihbâr idecek bir kuvvet yokdı. İstanbul muhâlifinden yükselen itirâzlar hep boş gürültüden ibâret kalıyordu. Çünkü Devlet-i Osâniyenin ne münâsebet-i hâriciyesi uygun, ne de orduları düzgün idi. Rusya hükûmeti ise Kaynarca muâhededesinden ordularını mükemmelen tanzîm etdiği gibi hâriciden ma’rûz kalacağı tehlikeleri de izâle etmişti. Avusturya ve İsveç krallarıyla akd-i ittifâk eylemişti.

İngiltere, Fransa, İspanya devletleri o zamânlar Amerika müsta’mereleriyle meşgûl olduklarından onlar tarafından bir hüçûma ma’rûz kalmak ihtimâli de yokdı. Osmanlılar artık Kırırmdan ümîdini kesmişlerdi. Fakat Katerina yalnız Kırırımı ilhâk ile iktifâ idecek mi idi?... Karadenize kadar hudûdını tevsî’ eden koca Rusyanın İstanbula hüçûm

¹⁶⁸ Bunlar oniki mirzâdan ibâretdir ki Devlet-i Osmâniyeye vukû’ bulacak mürâca’at-ı resmiyyeyi mesâlih-i devleti ba’del-müzâkere tasdik idüb Bâb-1 Âliye bildirirlerdi.

etmeyeceğini kim te'mîn idebilirdi. Bu tehlikeden son derece endişenâk olan Devlet-i Aliyye sûretâ Rusyanın bu hareketine müsâmahakâr görünerek altdan alta tedârikât-i harbiyeye başladı. Fakat levâzımât-ı harbiyyenin noksanından, umûr-ı dâhiliyenin teşevvüşünden, vaktin adem-i müsaadesinden tolayı tertîb olunacak bir ordu ile Ruslara gâlib gelmekte meşkûk, belki muhal idi.

O sıralarda bir vaka tahaddüs etdi: Sogucak muhâfızı Ali Paşanın kethüdâsı bir mikdâr askerle Tamanda bulunuyordu. Şâhîn Giray kethüdâyâ adam göndererek askerini Tamandan çekmesini ihbâr etdi. Hânın bu ihbârından kethüdâ beg mugber oldu. Hatta, işin âkıbetini düşünmeden adamcagızı katl etdirdi. Ruslar böyle bir fırsat arayub bulamıyorlardı. Bu vaka üzerine zâten hudûdda beklemekte olan orduyu refte refte Kırima idhal idüb Kefe, Taman ve Kubanı işgâl-i askerî altına aldılar. Ceneral Potemkin Kırimı istîlâdan sonra Şâhîn Giraya istifa etmesini teklîf etdi; a'yân u mirzâları cebren imparatoriçeye bey'at etdirdi. Ve (Karasu) şehrine ahâliyi toplayarak Kırimın Rusyaya ilhâk edildigine ve bu ilhâk neden için mecbûr olduklarına dâ'ir resmen bir beyânnâme okudu. (1197) şa'bân 20)

Bu beyânnâmenin son şartlarını şu cümleler teşkîl ider.

“... İşbu beyânnâmemizle tarafımızdan ve ahlâfımız tarafından Kırim ahâlisine va'd olunur ki haklarında bizim re'âyâ-yı kadîmemiz misillû mu âmele olunacağını ve bizim himâyemizde olmalarıyla nefslerini, mallarını, ma'bedlerini ve dinleri sıyânet kılınacağı ve rüsûm-ı dîniyeleri ve alenen icrâ-yı âyin eylemeleri husûsunda asla tazyîk olunmayarak umûr-ı dîniye ve mezhebiyede tamâmıyla serbest ve her biri bizim re'âyâ-yı kadîmemizin nâil oldukları fevâ'id ü imtiyâzâtta müşterek ve müsâvi olacakları emri mukarrerdir.”

“Biz dahi işbu reâyâ-yı cedîdemizden me'mûl ideriz ki biz anları zîr-i himâyemize alarak hâlet-i ıztırâb-ı şikâk u ihtilâlden halâs idüb hâl-i emniyet veistirâhâte îsâl eyledik; anlar dahi bu hayırlı tebeddül cihetiyle haklarında zuhûra gelen inâyetlerimizin kadrini bilüb bizim bahtiyâr ve sadâkatkâr olan reâyâ-yı kadîmemizin eserine iktifâ edeler.”

Kırim ahâlisi bu beyânnâme ile mahkûmiyetlerini anlayarak neye ugradıklarını bilemediler. Bu esâret bütün acılıklarıyla kalblere tesîr etdi. Çünkü bu esâretlerine giriftâr oldukları kavim, kendileriyle 'asırlardan beri pençeleşdikleri bir kavim idi. Bu mahkûmiyet bütün kalbleri aglatmışdı. Çünkü ahâli yurdlarından mahrûm oldukları gibi

Hânedân-ı saltanatdan dahi cüdâ düşmüşlerdi. Bu hâle tahammül edemeyen Kırım ahâlisi umûmen hicrete kalkışdılar. Binlerce âile, mallarını, baba ocaklarını terk ederek Rûmiliye hicrete başladılar. Fakat hicrete hazırlanan ve mikdârları otuzbin kadar olan bir küme bîçâregânın, çoluk çocuklarıyla berâber (Potemkin)in merhametsiz kılıncına kurbân olduğunu gören ahâli artık hicrete dahi cesâret edemeyerek zincîr-i esârete boyun egmege mecbûr olmuşlardı.

Ulemâ ve mirzâlara gelince: İmparatoriçe ve ceneral Potemkin tarafından va'd olunub bilâhare resmen tasdîk ve i'tâ olunan ve elyevm dahi mer'î olan imtiyâzlar, koca mâlikâneler, sarı altunlar ile taltîf ve tatmîn eylediklerinden tolayı ahâlinin bu perîşânlığına, -ekserîsi- seyirci kalmışdı.

Devlet-i Osmâniyedahi Rus kuvvet-i kâhiresi karşısında serfûrû etmege mecbûr idi. Çünkü za'f-ı mahz içinde pûyân idi. Kendisinde, bu ahvâli bir beyânnâme ile olsun Avrupaya karşı bildirmek cesâretini bulamıyordu. Ricâl-i devlet, İmparatoriçenin bol bol nimetlerine nâil olmuş olan¹ Fransa sefirinin “beyânnâme neşri Rusyaya meydân okumaktır. Bu ise hâl-i hazırda muvâfık olmadığından sarf-ı nazar edilmesi müreccahdur” yollu birkaç sözüyle fikirlerinden vazgeçecek kadar azimsizlik gösterebiliyordu. Osmanlı Türkleri Kırımın ziyâ'ından, Kırım ahâlisinden daha az mütessir olmamışlardır. Üç 'asırdan beri silah arkadaşlığında buldukları bu merd müslümanların, kendilerinin düşman-ı yegânesi olan bir kavmin taht-ı esâretine terk edilmesine tahammül edemediler. Osmanlılar birçok yerler gâ'ib etdikleri hâlde hiçbirisine Kırım kadar esef-i hevân olmamışlardı. Hattâ (1207)de Rusyaya edilen (i'lân-ı harb) efkâr-ı 'umûmiyeye etbâ' mecbûriyetinden başka birşey degildi.

(1118) muharrem ibtidâlarında Rusya elçisi Kırım, Kuban ve Taman kal'alarının Rusya memâlikinden olduğunu tasdîke dâ'ir bir sened istedi.

Elçi bu senedin nihâyet birkaç gün zarfında imzâ olunmasını ve aksi takdîrde hükûmetinin ilân-ı harbe mecbûr olacağını bir lisân-ı kat'iyile teblîg ideyordu.

Bu ültimatom üzerine bir meclis-i umûmî in'ikâd etdi. A'zâsı; ulemâ, ricâl-i devlet ve erkân-ı 'askeriyeden mürekkeb idi. İşte meclis (1198 Muharrem 27) pençşenbe günü

¹ Katerina Kırımı kolayca nâil olduğundan memnûn olup zât-ı şâhâneye vükelâ-yı devlete ağır hediyeler göndermiş ve Fransa elçisine dahi bir nişân ve elli bin ruble kıymetinde bir hediye ile berâber senevî altı bin ruble maaş tayîn etmişdi.

o koca kıt'aların Rusyaya ilhâkına dâ'ir olan senedi bi'l-ittifâk tasdik etdiler. Bu meclisin karârları bazı Osmanlımüverrihleri tarafından pek muhik itirâzlara dûçâr olmuştur.

Sene-i mezkûre saferinin on beşinci günü (Aynalı Kavak) sâhilhânesinde Rusya elçisi Bolgakof ile Devlet-i 'Aliyye mürahasları arasında Kırımın ilhâkına dâir olan tasdiknâmeler mübâdele olunmuş ve tarafeyn elçilerine hediyeler teâtî olunmuştur.²

(Karasu) beyânnâmesinden sonra Şâhîn Giray Han (2000) kadar mukarrabîni, haremî ve emvâliyle (Vurvunej)de iskân oldu ve Rusya hükûmeti tarafından kendine senevî (8) yüzbin ruble tahsîsât bağlandı. Fakat bir müddet sonra maiyyeti eksildilerek şehir hâricinde bir evde yaşamaya mecbûr edildi. Şâhîn Girayın Çerkes taraflarında bulunan akrabasıyla muhâbere etmesi Katerinayı rahatsız etmişti; bundan sonra bârid muâmeleler yapılmaya başlandı. Bu muâmelelere tahammül edemeyen Şâhîn Giray Türkiyeye gitmek için Katerinadan müsâde istedi. Ve mûmaileyhâ tarafından arzûsu is'âf olundu. Bunun üzerine Turla tarîkiyle hudûda geldi ve Hotin muhâfızı vesâtıtiyla, dersa'âdete gideceğini Devlet-i 'Osmâniyeye bildirdi. Ve Bâb-ı Âli tarafından derdestine me'mûr olan mübâşirler mûmaileyhi elde ederek edirneye götürüb (Bostancı Başı)nın konasına îsâl etdiler. (1201 Ramazân 14)

Ramazânın (21)inci günü Şâhîn Giray Rodos kal'asına habs olundu. Ve şevvâl ayı ortalarında, sadr-ia'zam Koca Yûsuf Paşa tarafından tayîn olunan mübâşirler, kal'a kapularını kapayarak gizlice Şâhîn Girayı bogub öldürdüler.

O sıralarda idi ki Kraliçe Katerina, Kırım tâcını giymek ve o yeni memleketi gezmek için Kırımı geliyor; Bâğçesarây ve civârını kemâl-i debdebe ve ihtişâmla tolaşarak Kırım a'yân u ulemâsını hediyeler ve imtiyâzlar içerüsünde boguyordu....

² Senedler tasdik olunduktan sonra sadr-ia'zama ve mürahasalara Rusya hükûmeti tarafından ve devlet-i 'aliyye tarafından Rus mürahaslarına hediyeler verildi. Osmanlı mürahasları ibtidâ kabûl itmet istemediler ise de Rusya hükûmetini tevahhuş etdirmemek için kabûl etdiler. (Cevdet Paşa) Târîhinde bunu beyândan sonra şu sûretle mütâlaada bulunuyor: Vûkelâ-yı devlet bu hediyeleri kabûl itmemiş olaydılar daha muvaffak hareket etmiş olurdular. Zîrâ Rusya devleti harbsiz, zahmetsiz birbuçuk milyon nüfûsu hâvi olan koca bir iklimi gasb ve istilâ etdiği için bu kadcılık olsun bir eser-i infiâl göstermekde mürahaslar tamâmen haklı idi.

BAHÂDIR GİRAY HAN

Bahâdır Giray Sultân, Topal Ahmed Sultânın büyük oğludur. Karadaşı Şâhîn Girayın hanlığı zamânında Çerkes taraflarında bulunuyordu. Bir vech-i meşrûh ahâlinin Şâhîn Giraydan nefretini anlayınca Yeni kal'adan geçmek üzere ibtidâ Ceneral Potemkinden me'zûniyet istihsâl ederek bir mikdâr asker ile Kırıma geldi. Ve ahâlinin yardımı ile birâderi Şâhîn Girayı firâra mecbûr idüb Kırım tahtına geçti (1196).

Şâhîn Giray ikinci defa, Ceneral Potemkinin mu'âvenetiyle Kırım tahtını zapt ettikten sonra Bahâdır Giray Hânı habse atdırdı.

(1197)de Ruslar tamâmen Kırımı zapt ile hanlığı kaldırdıktan sonra, Bahâdır Giray dahi yakayı kurtarıb Abâzaya gitti. Orada (Benhânem) kabîlesiyle (Nogay) Tatarlarından (8-10) bin kadarını dâire-i nüfûzuna alarak hükûmet-i mahalliyeyi tanımamak istedi. Fakat Ali Paşa kethüdâsının nâgehânî bir hücûmu o küçük cemiyyeti târumâr etdi. Bu vakadan sonra Bahâdır Giray bir müddet daha oralarda kaldıysa da nihâyet der-dest etdirilerek İstanbulla celb olunub Tekfûr Tagı kazâsında kendisine tahsîs kılınan çiftlikde ikâmete me'mûr edildi. (1204). Orada iki sene daha imrâr-ı hayât idüb (1206)da altmışdokuz yaşında iken vefât etmiş ve (Ahmed Gülü) karyesi câmi'inin hazîresinde defn olunmuşdur. Müddet-i hükûmeti yedi aydır.

ŞAHBÂZ GİRAY HAN

Şahbâz Giray Sultân, Arslan Giray Hânın üçüncü oğlu ve "müsevvid-i mecmû'a-i perîşân ta'birin peder-i şefkatküsteridir."

(1145)de togub büyük pederi olan Kabarta ümerâsından Kaşıkoglu Arslan Begin taht-ı terbiyesine tevdi' edilmiş ve mumaileyhin vefâtından sonra dayısı bulunan (Hamza) Begin yed-i himâyesinde büyümüşdür:

Babasının birinci defahanlığında Kırırna davet olunub (Yedisana) ser'askerliğinde istihdâm olundu. Amûcası Kırırn Giray Hânın defa-i evveli hanlığında Bucak ser'askerliği ve Or Begliği mesnedlerinde bulunduğu gibi Arslan Giray Han, ikinci defa hanlığında mûmaileyhi (rehinlik) rütbesiyle İstanbula göndermiştir. Ba'de Devlet Girayın ikinci defahanlığında kalgaylık vazîfesini der'uhde etdi. Ve hânın infisâli üzerine vazîfe-i mezkûreyi terk idüb (Saray Vize) kasabasında oturdu.

(1201) zi'l-ka'desinin yigirmiyedinci günü sadr-ia'zam ser-çukadar mübâşeretiyle dersa'âdete davet ve huzûr-ı pâdişahiye kabûl olunarak uhdesine hanlık tevcih olunmuşdu. Birâderi Mübârek Giray Sultânı kalgay ve Saadet Giray Han ahfâdından Arslan Giray Sultânı (nûre'd-dîn) nasb eyledi.

Muktezâ-yı me'mûriyet sene-i mezkûre zi'l-hiccesi evâilinde Bucak taraflarına gidüb kış (Kavşan) kasabasında geçirdi.

Sene-i nihâyetlerine togru Avusturya askeri (Yaş) şehrini istilâ etdiginden tolayı han mukâbele-i a'dâya me'mûr ve şehrini tahlîse muvaffak da olmuşdu. Şehir yetmişdört gün kadar muhâfaza idilmiş ise de İsmâil ser'askerliğinden ve İstanbuldan istimdâd olunmuş iken hiçbir taraftan imdâd gelmedikden ma'adâ Avusturyanın müttefiki olan Ruslar dahi külliyetli bir tabur ile ehl-i İslâm üzerine hücûm etmesiyle nâçâr şehrini terk idüb (Bender)e çekildiler. Şahbâz Giray oradan, askerinin azlığı, zahîresizliğini ve düşmanın muttasıl hücûm için tedârikâtında bulunduğunu bütün tafsîlâtıyla Bâb-ı 'Âliye beyân ve istimdâd etdikce "bazı âyât-ı Kur'âniye ve fîkrât-ı latîfe ile tesliyetden başka" bir tedbîr, bir muâvenet olunmuyordu. Şahbâz Giray mevki'inin tehlikelerine ragmen, vazîfesi başında ikdâm u sebât ederken bazı ricâlin teşvikâtıyla hanlıktan azl olundu. (1203 Cemâziye'l-evveli).

Ba'de'l-infisâl tekrâr Sarây Vize kasabasına avdet etdi. Dört sene orada yaşadıkdan sonra (1207) zi'l-ka'desinin yigirmiyedinci pazar irtesi günü vakt-i asırda, mübtelâ olduğu (Sû-i kaniyye)den müteessiren irtihâl etdi. Kabri Vize Câmî'i havlısındadır. Müşârun-ileyhin müddet-i hayâtı altmışiki sene ve hanlığı bir sene altı aydır. Şahbâz Giray Han; cesûr, halûk ve derviş-nihâd bir zât idi. Tarîk-i nakşibendiye dahi intisâbı vardı.

BAHT GİRAY HAN

Baht Giray, Kırım Giray Hânın büyük oğludur. Babasının hanlığında (Yedisan) ser'askerliğinde, Kaplan Giray Han devrinde nûre'd-dînlikde Maksûd Giray Hânın ikinci defa hanlığında kalgaylık mesnedinde bulunmuştur. (1203) cemâziye'l-evveli evâ'ilinde han nasb olundu ve birâderlerinden Mehmed Giray Sultânı kalgay ve Saadet Giray Han ahfâdından Bahâdır Giray Sultânı nûre'd-dîn nasb etdi.

Baht Giray Bucak tarafına muhârebeye gönderilmişdi. Yaş muâhede-i [*] meşhûresiyle neticelenen bu muhârebeden sonra kendisi dersaadete davet olunarak, Beg Bâğçesinde sadr-ıa'zam Mehmed Paşanın riyâsetinde in'ikâd eden meclisin karârıyla 'azl idilüb Girid adasında vâki' Kandiyeye kal'asına nefy olundu. (1206 zi'l-hicce 4 pazar günü).

Baht Giray Hânın daha sonra Midilli, Sakız adalarında ve andan Geliboluda ve nihâyet Tekfûr Tagında ikâmetine müsaade olunmuşdu. Bir müddet sonra tekrâr (Midilli) adasına sürüldü. Ve orada terk-i dagdaga-i hayât etdi. (1215 Ramazân). Kabri Mekkeli (Şerîf Ni'am) medfeni civârındadır. Baht Giray Hânın müddet-i hayâtı ellibeş sene ve müddet-i hükûmeti üç sene sekiz aydır. Mûmaileyh dirâyetli, sehî ve kuvve-i nâtika ve cevdet-i hıfza ile meşhûr bir zât idi.

Baht Giray (târîh) ile pekçok zamânlar iştigâl etdiginden; devr-i âdemden zamânına kadar olan vakâyi'-i târîhiyeyi mükemmelen bilirdi. Bunun için sohbeti asla insanı bıkdırmazdı. Gençliğinde tâli'i kendisine pek müsâid davranmış ise de eyyâm-ı şeyhûhatını bütün bedbahdlık ile geçirmiştir.

* Bu muâhede; Kırımı istirdâd için Devlet-i Osmâniye tarafından Ruslara karşı ilân edilen muhârebede Osmanlı idâresinin galebeden me'yûsiyyeti üzerine (Yaş) kasabasında 'akd u imzâ edilmiştir ki bununla Kırım kıt'ası ve Özi eyâleti kat'iyyen Ruslara terk olunuyordu. (1206 Cemâziye'l-evveli) 15

Şâir Surûrinin (Gülbün-i Hânân)a söylediği târîh:

*Te'lîfe-i Halîm Girayın pesend kim
Kıldı anı resîde-i pââyân rebi'de
Târîhi hôşter oldu gül-i jâledârdan
Betdi nihâl-i Gülbün-i Hânân rebî'de.*

Şâir Aynînin mecmûaya târîhi:

*Hazret-i Şahbâz-ı Hanzâde Halîm-i pür-hüner
Fahr-i Sultânân-ı Cingîziye-i âli-tebâr
Bir hadîka yaptı ismin Gülbün-i Hânân kodı.
Bâg-ı 'âlemde de ger her faslı tasnîf-i hezâr
Mısra'-ı târîhi 'Aynî şâh-ı verd-i goncadâr
'Andelîb-i 'aşka oldu Gülbün-i Hânân bahâr.*

1226

HİTÂM

(LÂHİKA)

Türkiyede Kırimlılardan yetişen bazı meşâhir¹

KIRIMÎ SEYYİD AHMED BİN ‘ABDU'L-LAH

Fâtih Sultân Mehmed Hânın mazhar-ı hürmet ü iltifâtı olan füzelâ ve erbâb-ı tahkîkden "Molla Şerefü'd-dîn Kırimî telâmîzindedir.²

Âsârı:

Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî, Hâşiye-i Şerh-i ‘Akâ’id, Hâşiye-i Telvîh, Hâşiye-i Lebû'l-elbâb Hâşiye-i Mutavvel vesâiredir.

Târîh-i vefâtı (879) olub kabri; Fâtih civârında ... Mescidi yanındadır. "*Künhü'l-Ahbâr*"da Burusada medfûn olduğu yazılmış ise de togru degildir. Bir nüshası "Atlamataş" Kütübhânesinde mevcûd ve (874) de ikmâl etdiği hatimesinden müstebât olan "*Miftâhu'l-Gayb Şerhi*" dahi mûmaileyhin âsârındandır ki tahkîk u ‘irfânına burhân-ı celîdir.

¹ Bursa mebûsu Tâhir Begin derdest tab‘ olan "Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Me‘ârifî" nâm külliyyâtından alınmıştır.

² Murâd-ı Sâni devrinde Kırimdan hicret idüb (841)de Edirne de vefât ederek zindân altında Tatar Han kabristânında medfûn olan şârih-i Menâr (Şerefü'd-din Kırimî)nin telâmîzinden olub (883)de vefât eden (Ahmed bin Muhammed El-Kırimî) de füzelâdan bir zât idi. Âsârından olan (Şerh-i Buhârî-i Şerîf) fazlına dâldir. (1079)da vefât eden ve Fâtihde medfûn olan ve fıkıhdan (Kırimîzâde Mecmû‘ası) nâm eserin sâhibi Reşid Efendi ile (Levâiyih-i Fâ’ika ve ‘Alâ’ik-i Zâ’ika) (‘Ale’t-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-ferâ’iz ve't-tasrîh ismindeki telvîh-i Muhaşşası bu cümledendir.

BABA KAVŞI ABDU'R-RAHMÂN EFENDİ

Rüstem Paşa hâcesi (Baba Efendi) ekâribinde olmakla Baba Kavşı dinmekle meşhûr bir zât olub (Ebu's-Su'ûd) Efendi telâmîzindedir. (983)de Kefe müftülüğünde vefât etdi. (*Bostân-ı Şakâyık-ı Nûmân*) isminde bir eseri vardır. Mahdûmu Mustafa Efendi de erbâb-ı dânişden bir zâtdır. (*Nizâmu't-tevârih*) nâm kitabı (*Enisü'l-mülûk*) ismiyle tercüme etmişdir ki bir nüshası Hamîdiye kütübhânesinde mevcûddur.

HÜSEYİN KEFEVÎ

Fuzelâ vü üdebâ-yı Osmâniyeden olub devr-i medârisle Mekke mollalığına nâil olarak hitâm-ı müddet-i me'mûriyeti olan (1010) târîhinde Mekke-i Mükerrermede vefât etdi.

Tab'ı, mizâh-ı edîbâneye nâil idi. Âsârı gayr-ı matbû' olub ber-vech-i âtîdir: *Hâşiye-i Şerh-i Buhârî-i Şerîf, Hâşiye-i Şerh-i Müslim, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz, Şerh-i Lâmiyetü'l-'Acem.*

(*Sevânihu't-tefe'ul ve Levâyihu't-tevefful*) isminde bir de fâlnâmesi vardır.

Ebyâtından:

Mezâk ehli lebün yâd itse tûtî kandî vasf eyler

'Acebdür hâl-i âlem bilmeyen söyler bilen söyler.

Elinle etdigin hayrı dilinle eyleme zâyi'

(Fâlnâme); kısm-ı a'zamı Şîrâzî Dîvânından edilen tefe'ulâtından ve bunlara dâir zarîfâne hikâyâtından bâhis bir eserdir. (*Rûznâme fî-Menâkıbı'l-'ulemâ ve'l-meşâyih ve'l-fuzelâ*) isminde bir eseri daha vardır.

EBU'L-BEKÂ MUHİBBİ'D-DÎN KEFEVÎ

Kefe müftîsi Şerîf Mûsâ Efendinin mahdûm-ı fezâ'il-mendi olub niyâbetle Kudus-i Şerîf vesâ'ir yerlerde bulunduktan ve Kefede otuz sene ikâmetden sonra İstanbul'a avdet eylemişdi. (1094) târîhinde rihlet ederek Hazreti Hâlid türbe-i şerîfesi ittisâlinde defn olundu. Müellefâtı sâdece (*Ebu'l-bekâ*) ismiyle müteârif olan *Arabî külliyât 'ulûmı Ebi'l-bekâ 'alâ Vifâkî'l-luga* nâmındaki¹ eser-i fâzılaneleriyle fıkıhdan Türkiyyü'l-'ibâre (*Tuhfetü's-Şâhîn*) ismindeki mecmûadan ve *Hâşiye-i vaz'ıyye*, *Kitâbu't-tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, *El-fakdu'l-ferîd* risâlelerinden 'ibâretidir.

Mûmaileyhin külliyâtı ilm-i lûgat ve edebiyâtla mütevaggıl zevât için pek kıymetli bir eserdir. İşbu âsârdan *Külliyât ile Tuhfe* matbû'dur.

¹ Muhtasar külliyât-ı Ebu'l-bekâ ismiyle talhîs idilen yazma bir nüshası Manastır Kütübhanesinde mevcûddur.

HALÎM GİRÂY SULTÂN²

Selâtîn-i Cingîziyedendir. Sultân Selîm-i Sâlis devrinde İstanbula gelüb ikâmet etmişti. Tabîat-ı şâirânesi iktizâsınca zürefâ-yı şehîrden bazılarıyla ihtilât üzere iken Bahâdır Giray maiyyetine kalgaylık pâyesiyle tayîn kılınmış ba'de'l-musâlaha dersaadete avdetle kemâ fi's-sâbık hânesinde mukîm olmuştur. Cevdet Târîhinde muharrer olduğuna göre ba'de Vizede kendine tahsîs kılınan çiftliğinde ikâmet etmek üzere, (1229) rebî'ul-evvelinde o tarafa gönderilmişdi. (Fatin)in rivâyetine göre evâhır-ı 'ömrinde Silivri kazâsında kâ'in Çatalcaya hicret etmiştir. (1239)da vefât etmekle orada vâki' Ferhâd Paşa Câmî'i kabristânında defn olunmuştur. Mûmaileyhin müretteb Dîvânçesinden başka Selâtîn-i Cingîziyeye dâ'ir (Gülbün-i Hânân) nâmında bir eseri vardır ki meşhûr Surûrî: "*Betdi nihâl-i Gülbün-i Hânân rebî'de*" mısra'ıyla târîh-i itmâmını göstermiştir.

Halîm Giray Sultân, mahsûl-ı tab'-ı zarîfi olan dil-nişîn sözleriyle Osmanlı şu'arâsının nazar-ı takdîr ü ihtirâmını celb etmiştir. Müşârunileyhin bazı eş'ârı:

Merhem-i bihbûd vaslınla tabîbim kıl devâ

Mübtelâ-yı derd-i hicrân olduğum bilmez misin

Bîgâne çıkdı hayf benüm yâr sandığım

Sermâye-i hasâr oldu kâr sandığım

Mısra'ları:

Allahı seversen beni söyletme gamım var

Müdârâ eylemek lâzım imiş agyâra bilmezdim

Makruz-ı agdar şimdi gülistân gördüğün yerler

² Halîm Giraya dâir ma'lûmât (Mecmû'a-i Mu'allim)den alınmıştır.

‘ABDU'L-GAFFÂR BİN HASAN KIRİMÎ

Fuzelâ ve müverrihinden bir zâtdır. Târîhden "*Umdetü'l-Ahbâr*" isminde bir eseri; ilm-i hadîsden "*Hadîs-i Erba'în*" şerhi; fıkıhdan, mesâ'il-i fikhıyyeyi hâvi bir mecmû'ası vardır. 'Umdetü'l-Ahbâr "329" sahîfe olub mü'ellifin hattıyla muharrer bir nüshası "Yere Batan"da Es'ad Efendi Kütübhânesinde mevcûddur. Târîh-i te'lifi "1157"dir. Kırım Hanlarının ahvâlinde dahi bahs ider.

HACI MUSTAFA EFENDİ (VAK‘ANÜVÎS)

Şuarâ ve müverrihîn-i Osmâniyeden olub esâsen Kırımın "Bâğcesarây" kasabasındandır. Tezkire-i Râmizde Akkermanlı olduğu muharrerdir. Bazı me'mûriyetlerden sonra "1160" târîhinde taraf-ı Devlet-i Aliyyeden nâme-i hümayûn ile İran sefiri tayîn olunan Giridli Hacı Ahmed Paşa maiyyetinde İrana gidüb geldiği için vakâyi'-i resmiyyeye âid meşhûdâtını ilâve ederek mükemmel bir "*Sefâretnâme-i İran*" kaleme almışdır. Müretteb Dîvânçesi de vardır. Her ikisi de gayr-ı matbû'dur. Eşârında hakîmâne beyitler mevcûddur. "1164" târîhinde mat'ûnen vefât eyledi. Edirne Kapısı hâricinde medfûndur.

Eşârından:

Şeb mahv olub hemişe nücûm-ı seher togar

Encâm-ı inhizâmda mihr-i zafer togar

Âbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep

Gün togmadan meşîme-i şebden neler togar

KEFEVÎ MEHMED EFENDİ

‘Ulûm-ı arabîyyeye vukûf-ı tâmmi olan fuzelâdandır. Medîne-i münevvere mollası olub "1168"de Kudus-i Şerîf kadısı iken vefât etmişdir. Mü’ellefâtı: *Hadâyıku'l-Ahyâr fi Hakâyıku'l-Ahbâr*, *Şerh-i Binâ*, *Şerh-i Emsile*, *Hâşiye-i Mirzâ Cân mine'l-Âdâb*, *İsbât-ı Vâcib*, *Hâşiye-i Lâri fi'l-Hikme*, *El-‘Atîka*, *Hâşiye-i ‘ale'l-Hüseyniye*, *Hâşiye-i ‘alâ Celâlî mine'l-‘Akâ’id*, *Hâşiye-i ‘ale'l- Hayâlî mine'l- ‘Akâ’id*, *Hâşiye-i alâ Şerhi'l-‘Isâm vesâi’*redir.

SELÎM BABA

Kırımıyyü'l-asl olub dersaadete ikmâl-i tahsîlden sonra meslek-i kazâyâ sâlik oldu. Bu sene niyâbetinde iken terk-i meslek eyleyüb evvelâ Şeyh Mehmed Efendi nâmında bir zâtdan ba'de meşâyih-i kâdiriyeden Giridli Şeyh Hüseyin Efendeden ahz-ı feyz eyledi. Rihleti (1170) küsûr târîhlerinde ve kabr-i âlîleri (Köprülü)dedir. Bazı ilâhiyâmı da hâvi olan (Burhânü'l-Ârifin) ismindeki mensûr ve gayr-i mensûr âsâr-ı 'ârifâneleri vardır ki cümlesi gayr-i matbû'dur.

Ebyât-ı mutasavvıfânelerinden:

Aldı aklın cümle varın bu Selîm dîvânenin

Varlığım cümle anındır, ben anın bürhâniyim

Gitdi kesret oldu vahdet cümle âlem serteser

Mahv olub sûretle ismen câna irdim ben bugün

AKKERMÂNÎ MEHMED EFENDİ

Zümre-i kuzâtdan olub ‘ulûm-ı âliye ve âliyyeye intisâb-ı tâmmı var idi. Mekke-i mükerreme kadısı iken (1174)de vefât eyledi. Âsârından İzmir niyâbetinde iken birtakım ‘ilâveler yaparak (Eklilü't-terâcim) ismini verdiği hikmet ve felsefeden *kadı mîr*, *Hidâye tercümesi*, *Âdâb u münâzaradan (Hüseyniye) şerhi ile (Hadîs-i Erba‘în) ve (Îrâde-i Cüz‘iyye Risâlesi) matbû‘dur.*

Şerh-i Hilyetü'n-Nebi, Besmele Şerhi, Mevzû‘atü'l-‘Ulûm Risâlesi, Tefsîr-i Beyzâvî ve Buhârî-i Şerîfe olan hâşiyeleri Şerhü'l- Ahmed ilâ ecma‘în, Fevâ‘idü'l-misvâk, Ed‘iyye-i Me’sûre, Fark-ı Zâlle risâleleri gayr-ı matbû‘dur.

NÜZHET MEHMED EFENDİ

Müte'ahhirîn-i üdebâ-yı Osmâniyeden bir zât olub aslen Tatar, müvelleden Sivaslıdır. Matbûât-ı müdürîyeti ve sâire gibi bir hayli umûr-ı mühimmede bulunarak ve şuûruna o aralıkda hâlel gelerek (1304)de Sivasda vefât etdi.

Kavâ'id-i Edebiyyeden bâhis olan (*Mugniyyü'l-kitâb*) âsâr-ı edîbânesinin meşhûrlarındandır. *Nüzhetü'l-münşe'ât*, *Mu'dilü'l-İmlâ* ve *Mükemmelü'l-İnşâ* nâmında diger iki eser-i münşiyâneleri olduğu gibi esâsı târîhe müstenid millî bir vakayı musavver (*Kirli Çıktı*) nâmında ahlâka müte'allik bir eseri daha vardır ki cümlesi matbû'dur.

Letâ'ifu'l-Muhâzarât isminde ilm-i muhâzarâtdan gayr-ı matbû' bir eseri de vardır.

Efâhim-i Ulemâ-yı İslâmiyeden Hindî (rahmetu'l-lah) merhûmun (*İzhâru'l-Hak*) ismindeki eser-i dînîlerinin cild-i evvelini de tercüme ve neşre muvaffak olmuşdur ki cidden şâyân-ı mütâla'adır.

ABDU'S-SETTÂR EFENDİ-İ KIRIMÎ

İlm-i fıkıh mütehassıslarından bir fâzıl olup müddet-i medîde dersaadet mekâtibi âliyesinde fıkıh tadrîs eyledi. (1304) târîhinde îfâ-yı hacc-ı şerîfi müteâkib "Tâ'if"de vefât etdi.

Mü'ellefât-ı matbû'ası:

Şerh-i Kavâ'id-i Mecelle, Medhal-i Fıkıh, Teşrihu'l-Kavâ'id-i Külliyyedir.

YÜZBAŞI OSMAN NÛRÎ BEG

Muharrirîn-i Osmâniyeye askeriyeden bir zât olub müvelleden İstanbullu ise de babası Kırımlıdır. Mekteb-i harbiyede muallim iken hayfâ ki pek genc dincek bir senede "1327" târhinde dersaadetde vefât eyledi. Edirne Kapu hâricinde ‘âilesi kabristânına defn edildi.

Alman ve Fransız lisanlarına vâkıf ve bâ-husûs Almancadaki vukûfî şâyân-ı takdîr idi. Âsârı:

1- Abdü'l-Hamîdin Hayât-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi: Bu eser iki cildten ibâret olub birbuçuk cildini neşre muvaffak olduktan sonra kendisi vefât etdi. Ba‘de yine kendi gibi genc ve zekî ve lisan-şinâs Ahmed Refik Beg tarafından ikmâline himmet olunarak bu cihetle hem târîh-i ‘Osmânînin gizli ve karanlık sahîfelerinin inkişâfına himmet, hem de arkadaşlık nâmına îfâ-yı himmet edilmiş oldu.

2- Yeni Piyâde Tâlimnâmesinin İzâhı,

3- Bölük Muhârebesi

4- Karadeniz ve Bogazlar Meselesi

Bunlardan başka askerlige müteallik gayr-ı matbû‘ âsârı da vardır.